

Osalliseksi omaan elämään – Work out -ohjelma nuoren vangin tukena

■ RIITTA GRANFELT

RIKOSSEURAAMUSVIRASTO

Osalliseksi omaan elämään – Work out -ohjelma nuoren vangin tukena

■ RIITTA GRANFELT

Julkaisusarjan kannen suunnittelu: Timo Lemmetti, Goodwill Oy
Julkaisun taitto: Vammalan Kirjapaino Oy

ISSN 1458-4131

ISBN 978-951-53-3113-7 (nid.)

ISBN 978-951-53-3114-4 (pdf)

Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2008

Kuvailulehti

Julkaisija

Rikosseuraamusvirasto

Julkaisun nimi:

Osalliseksi omaan elämään – Work out
-ohjelma nuoren vangin tukena

Tekijät:

Riitta Granfelt,
Järvenpään sosiaalisairaala

Tiivistelmä

Keravan vankilan WOP-projektiin (Work Out Project) kohdistuva Oikeusministeriön kriminaalipoliittisen osaston rahoittama kehittämistutkimus toteutettiin ajanjaksolla 1.3.2007–28.2.2008 Järvenpään sosiaalisairaalan tutkimusyksikössä. Laadullinen tutkimusaineisto koostuu WOP-projektin työntekijöiden, vankien ja vankilasta vapautuneiden nuorten haastatteluista, joita täydentävät projektin raportit ja havainnointiaineisto. Tutkimuksen tarkoitus on tuottaa tietoa nuorten vankien kuntoutuksesta, vapautteen valmentavasta toiminnasta ja vapautumisen jälkeisestä ammatillisesta tuesta siten, että projektin kokemuksia voi hyödyntää paitsi nuorten vankien kuntoutuksen kehittämisessä myös laajemmin vankeinhoidossa.

Osastokuntoutus ja siihen kiinnittyvä vapautumisen jälkeinen ammatillinen tuki muodostivat kokonaisuuden, jossa yksilö-, perhe-, yhteisö- ja verkostotyö tukivat toisiaan. Osaston työryhmän psykoterapeuttinen osaaminen mahdollisti sen, etteivät vangin mielenterveysongelmat muodostuneet kuntoutukseen pääsyn esteeksi. Väliittömästi vapautumisen jälkeen jatkunut työskentely vankilan projektityöntekijän kanssa takasi nopean puuttumisen ja intensiivisen tuen kriisitilanteissa. Projektityöntekijä toimi paitsi vankilasta vapautuneen nuoren lähityöntekijänä myös viranomaisverkoston vastuuhenkilönä. Projektityön avulla pystyttiin tukemaan vapautuneiden nuorten portaittaista sijoittumista koulutukseen ja työelämään, vaikka suljetun laitoksen resurssit vahvistaa työelämän valmiuksia ovat varsin rajalliset.

WOP-projekti on osoitus siitä, että pitkäjännitteisesti etenevä kokonaisvaltainen kuntoutus on mahdollista myös suljetuissa laitoksissa, vaikka avolaitosympäristö tarjoaakin parhaat edellytykset yksilöllisesti vapautuneen valmentavan ohjelman toteutukselle. WOP-ohjelmaa voi soveltaa kehitettäessä naisvankien kuntoutusta, ja sitä on mahdollista muokata osaksi isojen suljettujen laitosten kuntouttavaa toimintaa, mikä lisää edellytyksiä rakentaa myös pitkäaikaisvangeille toimivia rangaistusajan suunnitelmia. Ohjelman toteuttamisessa keskeisessä asemassa ovat paitsi kuntoutuksen ammattilaiset myös kuntouttavaan toimintaan sitoutunut valvontahenkilökunta.

Avainsanat

kuntoutus, nuoret vangit, vapautteen valmennus, psykososiaalinen tuki

Sarjan nimi

Rikosseuraamusviraston julkaisuja

ISSN

1458-4131

ISBN

978-951-53-3113-7

Kokonaissivumäärä

107

Kieli

Suomi

Kustantaja

Rikosseuraamus-
virasto

Jakaja

Rikosseuraamus-
virasto

Presentationsblad

Utgivare

Brottsförhållningsverket

Publikationens titel

Att ta del i sitt eget liv – Work out
-programmet som stöd för unga fångar

Författare:

Riitta Granfelt,
Järvenpään sosiaalisairaala

Sammandrag

Denna utvecklingsstudie som behandlar WOP-projektet (*Work Out Project*) vid Kervo fängelse och som finansierats av justitieministeriets kriminalpolitiska avdelning genomfördes från den 1 mars 2007 till den 28 februari 2008 av forskningssenheten vid Träskända socialsjukhus. Det kvalitativa forskningsmaterialet består av intervjuer med anställda som jobbat med WOP-projektet, med fångar och med frigivna unga. Intervjumaterialet kompletteras av projektrapporter och ett observationsmaterial. Syftet med undersökningen är att producera kunskap om rehabilitering av unga fångar, förberedelse av fångarna för friheten och yrkesmässigt stöd efter frigivningen. Kunskapen från projektet ska användas vid utveckling av helhetsinriktad rehabilitering av unga fångar, men också på ett mera allmänt plan i fångvården.

Avdelningsrehabilitering och därmed sammankopplat yrkesmässigt stöd efter frigivningen är en helhet där olika sektorer (arbete med individer, familjer, gemenskaper och nätverk) ska stödja varandra. Tack vare arbetsgruppens psykoterapeutiska kunnande var fångarnas psykiska problem inte ett hinder för deltagande i rehabiliteringen. Samarbetet med en medarbetare i fängelseprojektet fortsatte omedelbart efter frigivningen, och därför var det möjligt att snabbt ingripa och ge intensivt stöd i krissituationer. Medarbetaren i projektet var verksam både som närarbetare för den unge frigivne och som ansvarig person i myndighetsnätverket. I projektarbetet har det varit möjligt att stödja de frigivna när de stegvis finner sin plats i utbildning och förvärvsliv, även om resurserna att befästa färdigheter för arbetslivet är högst begränsade på en sluten anstalt.

WOP-projektet påvisar att en långsiktig och helhetsinriktad rehabilitering kan genomföras också på slutna anstalter, även om miljön på en öppen anstalt ger bästa möjligheter för individuella program som förbereder de intagna för friheten. WOP-programmet kan tillämpas när rehabilitering av kvinnliga fångar utvecklas. Det kan också bearbetas som en del av rehabiliteringen på stora slutna anstalter, vilket skapar större förutsättningar att göra upp välfungerande planer för strafftiden för långtidsfångar. Rehabiliteringsexperter, men också övervakningspersonal som engagerar sig i rehabiliterande verksamhet, spelar en viktig roll när programmet genomförs.

Nyckelord

rehabilitering, unga fångar, träning inför friheten, psykosocialt stöd

Seriens namn

Brottspåföljdsverkets publikationer

ISSN

1458-4131

ISBN

978-951-53-3113-7

Antal Sidor

107

Språk

Finska

Förlag

Brottspåföljds-
verket

Distibution

Brottspåföljds-
verket

SISÄLTÖ

1. Johdanto	9
1.1 WOP-ohjelman taustaa	9
1.2 Tutkimuksen tarkoitus ja tavoitteet	12
2. Tutkimuksen toteutus	14
2.1 Tutkimusprosessin vaiheet	14
2.2 Tutkimusaineisto	18
2.3 Sensitiivisyys, emotionaalisuus ja osallisuus	19
2.4 Aineiston analyysi ja käsitevalinnat	22
2.5 Tutkimus osana kehittämistoimintaa	27
3. Vankila mahdollisuutena?	29
3.1 Rajattu ja raskas laitos	29
3.2 Kuntoutusmyönteinen yhteisö	32
3.2.1 Vertaistukea yhteisöstä	32
3.2.2 Oma tila osastolla	36
3.2.3 Yhteisön työryhmä ja vartija lähityöntekijänä	38
3.2.4 Rikkinäisen mielen eheyttäminen	41
3.2.5 Arvostava tila	43
3.3 Kuntoutuksen toteutus	50
3.3.1 Ryhmämuotoinen kuntoutus	50
3.3.2 Yksilötyö	56
4. Projektityöntekijä vapautumisen tukena	60
4.1 Vapautumisen jälkeinen työskentely psykososiaalisessa kehyksessä	60
4.2 Terapeuttinen työskentelyote	63
4.3 Tukiverkoston rakentaminen	67
5. Marginaalista osallisuuteen: nuorten vankien tarinoita elämästä ja kuntoutuksesta	71
5.1 Töihin	72
5.2 Asumaan	74
5.3 Kalle: Pitkän linjan mies muutosprosessissa	77
5.4 Jouko: Elämänotetta vahvistamassa	86
5.5 Daniel: Alakuloa jakamassa	88
5.6 Joose: Kriisin kautta itsenäiseen elämään	91
6. Johtopäätökset	95
7. Kiitokset	99
Summary	100
Kirjallisuus	103
Liite 1	106
Liite 2	107

1 JOHDANTO

”Vuosien laiminlyöntejä ei korjata hetkessä, mutta hankkeen kautta on voitu huolehtia ihmisistä, kehittää heidän vastuuntuntoaan ja antaa välineitä heidän selviytymiselleen.” (Kirsti Nieminen)

1.1 WOP-OHJELMAN TAUSTAA

Ohjelman toteutus on aloitettu vuonna 2001 Euroopan sosiaalirahaston ja TE-keskuksen tuella tavoitteena luoda nuorille vangeille vapautta tukeva verkostomalli. Ydinajatus oli suunnitella jo vankeusaikana vapautumisen jälkeiseen aikaan kantava tukipalvelusuunnitelma yhdessä keskeisten yhteistyötahojen kanssa. Alusta alkaen ohjelman tärkeänä tavoitteena on ollut syrjäytymisvaarassa olevien nuorten työllistymisedellytysten parantaminen. Vankilasta suoraan ”normaaliin” työelämään sijoittuminen on ollut koko projektin ajan epärealistinen tavoite johtuen nuorten vankien moniongelmaisuudesta, mutta myös työelämän torjuvista asenteista huume- ja rikostaustaisiin ihmisiin. Ohjelman yhtenä tavoitteena on ollut luoda työelämään sellaisia polkuja, jotka mahdollistavat nuorten vankien tuetun ja portaittaisen työelämään sijoittumisen. Ohjelman keskeisiä sanoja ovat Keravan vankilan entisen johtajan Kirsti Niemisen määrittelyn mukaan nuoruus, toiminnallisuus ja kokonaisvaltaisuus.

”Ilman muuta se on nuoret. Nuoret vankilassa. Koska se nuoruus on mun mielestä niin iso juttu. Se on ehdottomasti sellainen, että se vaatii oman huomionsa... Toivo jos se on vielä herätettävissä, se löytyy nuorten kohdalla paremmin. Se kokonaisvaltaisuus ja nuoruus. WOPin kokonaisvaltaisuus on sitä, että käydään kunkin pojan elämänkaari läpi, että mitä siinä on aineksia siinä pojan elämässä ja mitä siinä voisi olla ja totta kai se poika on siinä mukana. Sen eri elämäalueet kartoitetaan: mitä tehnyt aikaisemmin, miten koulu on mennyt, perhesuhteet, mitä velkoja on, mitä pelkoja, päihdejuttuja. Että se päihdeasia ei ole ainoa juttu.”

Ennen kuin WOP-ohjelma aloitettiin, oli Keravan vankilassa ehtinyt kertyä kokemuksia kuntouttavan osaston toimivuudesta vankilaympäristössä Kisko-ohjelman ja päihdeettömän osaston kautta. Alkuvaiheessa vankilan työntekijät osallistuivat ohjelman toteutukseen oman toimensa ohella, jolloin ohjelma rakentui paljolti yhteistyökumppaneiden varaan. Yhteistyökumppaneita ovat alusta asti olleet Kirkon erityisnuorisotyön keskus Snellu, Järvenpään sosiaalisairaala, Laurea-ammattikorkeakoulu ja pääkaupunkiseudun kunnat. Kehittämistyön ja henkilöstöressurssien vahvistumisen myötä ohjelman toteutus on painottunut yhä enemmän Keravan vankilan työntekijöiden työhön, jota yhteistyöverkostot täydentävät. Ohjelmaa ovat koko ajan olleet kehittämässä

vankien parissa asiakastyötä tekevät, ja ohjelma on muotoutunut prosessinomaisesti pyrkimyksenä vastata asiakastyöstä kulloinkin nouseviin haasteisiin. Näistä tärkeimpänä innovaationa voi nostaa esiin projektityöntekijän toimen perustamisen vuonna 2004. Projektityöntekijän työpanos on tehnyt mahdolliseksi vapautuneen työntekijän aloittamisen vankilassa siten, että se jatkuu myös vapautumisen jälkeen entuudestaan tutun työntekijän kanssa.

Kaikista WOP-ohjelmaan vuosina 2001–2007 osallistuneista vangeista ainostaan yhdellä ei ole ollut päihdeongelmaa. Amfetamiini on yleisin päihde, mutta monet ovat käyttäneet sekä opiaatteja että amfetamiinia, lääkkeitä ja alkoholia. Päihteiden käyttö on useimmiten hallinnut nuoruutta niin, että kaikki muu on jäänyt sille alisteiseksi. Tämä tekee ymmärrettäväksi sen, että kuntoutuksessa kohdataan elämäntilanne, joka kokonaisuudessaan, kaikilta osin, vaatii paneutumista aivan alkutekijöistä lähtien. Päihderiippuvuus ja rikollisuus ovat kietoutuneet psykososiaalisten ongelmien vyyhteen, jonka selvittäminen vaatii aikaa, ammattitaitoa ja kykyä kohdata kriisissä oleva ihminen. Osaston henkilökunta arvioi, ettei päihteiden käytössä ole tapahtunut olennaista muutosta, lähinnä sekakäyttö on ehkä viime vuosina lisääntynyt, mutta aina osaston nuoret ovat olleet niin sanottujen kovien huumeiden, amfetamiinin ja opiaattien käyttäjiä. Työntekijöiden arvioissa korostui sen sijaan henkinen pahoinvointi ja yhä vain suurempi irrallisuus yhteiskunnan instituutioista, yhä suurempi etäisyys ”normaaliudesta.”

”Kaikki mitä tulee taloon, niin ovat paljon huonokuntoisempaa porukkaa kuin muutama vuosi sitten. Jollain lailla asiat on paljon huonommin kuin WOPin alkuaikoina. Kaikki on mennyt ihan mönkään ja on masentuneisuutta ja kaikkea paljon enemmän. Kyllä varmaan päihteet ovat olleet aina mukana, mutta kouluhommat ja perheetkin olleet ihan ok ja tämmöset.” (vartija)

Myös apulaisjohtajan näkemyksen mukaan nuorten vankien moniongelmaisuus on vuosien varrella yhä vain syventynyt. Kimmo Hypènin (2004, 41–58) tutkimus osoittaa nuorten vankien korkean uusimisriskin, mihin WOP-ohjelmalla pyritään vaikuttamaan ja on onnistuttukin. Vuosien 2004–2008 välisenä aikana ohjelman loppuun asti suorittaneista 45 vangista vain seitsemän (15,5%) on palannut takaisin vankilaan. Samana ajanjaksona ohjelman keskeyttäneistä 11 nuoresta kuusi (54,5%) on palannut vankilaan. Ohjelmaan hakeneista, mutta ei valituiksi tulleista 35 vangista 24 (68,5%) on joutunut takaisin vankilaan. Projektin seurantatulokset vuoden 2004 toukokuusta vuoden 2007 syyskuuhun osoittavat, että 31 osastolta vapautuneesta 11 suoritti osan tuomiosta rangaistuksenaikaisessa kuntoutuksessa, ja yhdeksän siirtyi suoraan vapauduttuaan kuntouttavaan yksikköön. Tutkimusraportin liitteessä 2 on lisätietoa sekä projektista vapautuneiden että edelleen vankilassa olevien tilanteesta vuoden 2008 alkupuolella.

Vuonna 2007 uudistetun esitteen mukaisesti projektin tarkoitus on hakea ratkaisuja nuorten vankien syrjäytymisuhkaan ja puutteellisiin elämänhallintataitoihin suunnitelmallisella, tavoitteellisella ja pitkäkestoisella työskentelyllä. Projektissa keskitytään kokonaisvaltaiseen kuntoutumiseen, toimintakyvyn vahvistamiseen ja pitkäjänteiseen työskentelyyn. Projektiin osallistuvien kanssa suunnitellaan erityisesti vapautumisen jälkeistä aikaa yhdessä vankilan työntekijöiden ja oman paikkakunnan verkostotahojen kanssa. (WOP-ohjelman esite 2007.) Esitetekstin perusteella voi tiivistää siten, että projektin tavoitteena on psykososiaalisten ongelmien kuormittamien nuorten miesvankien monimuotoinen tukeminen syrjäytymiskiirteen katkaisussa ja sen myötä rikollisesta elämäntavasta irtautumisessa. Tutkimusraportin liitteenä 1 on kuvaus kuntoutuksen sisällöistä vaiheittain etenevänä prosessina.

Projektin ydinajatuksiksi on kirjoitettu:

"Yhteistyössä vangin ja verkostotahojen kanssa rakennetaan vangin kokonaisvaltaiseen elämäntilanteeseen pohjautuva yksilöllinen ja realistinen tulevaisuudensuunnitelma. Suunnitelman toteuttaminen aloitetaan jo vankeusaikana ja sen toteutumista tuetaan myös vapautumisen jälkeen." (WOP-ohjelman esite 2007.)

Projektin tavoitteet määrittyvät uusintarikollisuuden vähentämiseen sekä vapautuvan vangin toimintakyvyn tukemiseen ja yhteiskunnallisen osallisuuden vahvistamiseen. Tämän lisäksi tavoitteena on vapautumista tukevan verkostomallin luominen, päihteettömyyttä tukevien ajattelu-, toiminta- ja ongelmanratkaisutaitojen kehittäminen ja vahvistaminen sekä kuntoutusjatkumojen mahdollistaminen vapautumisen jälkeen. Nämä tavoitteet itse asiassa ovat keinoja ensiksi mainittujen tavoitteiden saavuttamiseksi. Tavoitteeksi on asetettu myös työmallin levittäminen Länsi-Suomen aluevankilaan ja ulkomaille. (WOP-esite 2007.) Tässä tutkimuksessa en ota kantaa työmallin siirrettävyydestä mihinkään tiettyyn vankilaan tai kansainväliseen käyttöön. Tavoitteeni on ollut kirjoittaa sellainen raportti, jolla on käyttöä suomalaisessa vankeinhoidossa ja vapautumisen jälkeisen ammatillisen tuen kehittämisessä.

Ohjelmaa toteutetaan kahdella osastolla, joista kummallakin on kerrallaan enimmillään kuusi vankia, iältään 17–29-vuotiaita ja kotoisin Uudenmaan läänistä. Ennen vuonna 2006 toteutettua aluevankilauudistusta osastolle valittavien yläikäraja oli 26 vuotta, ja vangit olivat kotoisin eri puolilta Suomea. Osaston vankien keski-ikä on noussut siten, että se oli vuoden 2007 syksyllä 27 vuotta. Projektiin valitaan vangit hakemusten ja haastattelujen perusteella, vankilakertoja voi olla useita eikä rikoksen laatu ole este. Vankien keski-ikä nousemista odotetusti myös useamman kerran vankilaan palanneiden osuus kasvaa.

Rangaistusaikaa pitäisi olla jäljellä vähintään puoli vuotta, jotta vangin kanssa ehditään paneutua monella tavoin sekaisin olevaan elämäntilanteeseen ja

yleensä varhaisesta teini-iästä alkaneeseen, vuosien mittaan yhä hallitsemattomammaksi käyneeseen päihteiden käyttöön. Ohjelmaan osallistuvat vangit ovat nuoria aikuisia, joista monella ei ole lainkaan kokemusta niin sanotusta normaalista aikuiselämästä. Useimmat ovat amfetamiinin tai/ja opiaattien käyttäjiä, mielenterveysongelmista yleisiä ovat tarkkaavaisuus- ja keskittymishäiriöt, paniikkioireet, ahdistus ja masennus, mutta edes paranoidinen skitsofrenia ei ole ollut esteenä osastolle valituksi tulemiselle.

Vankien jälkihuoltotyöryhmän raportissa (2006, 48) todetaan, että rikosseuraamusasiakkaiden yhteiskuntaan integroituminen edellyttää saumatonta yhteistoimintaa seuraamusjärjestelmän ja palvelujärjestelmän kesken. Tämän tavoitteen toteutuminen puolestaan edellyttää yhteistoiminnan vastuuhenkilöiden nimeämistä sekä seuraamusjärjestelmään että palvelujärjestelmään. Vankilaorganisaation, vankeinhoidon kuntoutuksen ja sen reunaehtojen sekä asiakaskunnan tuntemuksen hankkiminen on työlästä ja aikaa vievää. Toisaalta vankilan kuntouttavan henkilökunnan täytyy oppia ymmärtämään siviilitoimijoiden lähtökohdat ja toimintaedellytykset ja hyväksyä niiden perustelut voidakseen sovittaa vapauteen valmentavan työn niitä olosuhteita vastaavaksi, joihin vangit ovat vapautumassa. Kummankin tahon tehtäväksi tulee asiakkaiden elämän hahmottaminen eri vaiheissaan, niin vankilassa kuin vapautumisen jälkeen, pelkkä sen hetkisen akuutin elämäntilanteen ymmärtäminen ei riitä. WOP-ohjelma toimii tämän tavoitteen mukaisesti. Ensinnäkin osastolla järjestetään verkostokokouksia vankien vapautumista valmisteltaessa ja toiseksi projektityöntekijät toimivat sananmukaisesti siltana vankilasta yhteiskuntaan ja päinvastoin.

Vapauteen valmentamista ei ole yksiselitteisesti nähty vankeinhoidon tehtäväksi tai se on ymmärretty toissijaisena, erillisenä tehtävänä, ei osana vaiheittain etenevää prosessia. Vapauteen valmennus edellyttää yhteistyöverkoston luomista koulutus- ja työvoima-, asumis- ja psykososiaalisiin palveluihin eikä suunnitelmallisen vapautumisen järjestely voi alkaa vasta muutamia viikkoja ennen vapautumispäivää. Rangaistusajan kaikkien vaiheiden pitäisi olla kytköksissä pyrkimykseen tukea onnistunutta siviiliin paluuta ja tavoitteena tulisi olla yksilöllisesti kohdennettu vapauteen valmennus (Petershilia 2003, 173.) WOP-ohjelmasta löytyvät kaikki edellä mainitut piirteet.

1.2 TUTKIMUKSEN TARKOITUS JA TAVOITTEET

Tutkimuksen lähtökohdat paikantuvat psykososiaaliseen kuntoutukseen osana vankeinhoidon kuntouttavaa toimintaa. Tavoitteeni on ollut kirjoittaa WOP-ohjelman tärkeimmistä osa-alueista siten, että tutkimusraporttia voidaan hyödyntää kehitettäessä psykososiaalista työtettä sekä avolaitoksissa että suljetuissa vankiloissa, nais- ja miesvankien parissa tehtävässä kuntoutta-

vassa työssä ja vapautumisen jälkeisissä kuntoutusjatkumoissa. Tarkoitus on ollut kokemustiedon jäsentäminen siten, että Keravan vankilassa hankittua osaamista ja asiantuntemusta voi käyttää suunnitelmallisesti osana nuorten vankien kuntoutuksen kehittämistä sekä Keravan vankilassa että mahdollisesti myös muihin aluevankiloihin perustettavilla nuorten vankien kuntoutukseen keskittyvillä osastoilla. Toisaalta psykososiaalinen työskentelymalli soveltuu hyvin ylipäänsä vankien parissa tehtävään kuntouttavaan työhön, koska sillä pyritään vaikuttamaan elämäntilanteeseen, jossa yhteiskuntapolitiikan, sosiaalisten suhteiden ja yksilötason ongelmat ovat toisiinsa kietoutuneita. WOP-ohjelman yhteydessä kehitetty työmalli on sovellettavissa myös naisvankien kuntoutukseen ja suunnitelmalliseen vapautumiseen. Vankien tasavertaisen kohtelun periaatteen mukaisesti nuorille naisvangeille tulisi olla tarjolla samalla tavoin laaja-alainen, vapautumisen jälkeiseen aikaan ulottuva kuntoutusohjelma kuin nuorille miesvangeille.

Tutkimus on toteutettu yhteistyössä Keravan vankilan kuntouttavan henkilökunnan, vartijoiden, vankien ja WOP-osastolta vapautuneiden kanssa. Yhteistyön lähtökohtana on ollut sitoutuminen jaetun asiantuntijuuden periaatteeseen, jonka mukaan kohdeilmiötä koskeva ymmärrys syvenee ja laajenee eri toimijoiden keskinäisen dialogin avulla. Tämä puolestaan vahvistaa edellytyksiä kehittää ammattikäytäntöjä toimijoiden keskinäisellä yhteistyöllä toimintaympäristön ja käytettävissä olevien resurssien asettamat realiteetit huomioon ottaen. Tutkimusaineistojen avulla analysoin sellaista pitkäkestoisien ja suunnitelmallisesti etenevän psykososiaalisen kuntoutuksen mallia, jossa huomio keskittyy sosiaaliseen ympäristöön sekä vangin ja työntekijän väliseen vuorovaikutukseen. Tätä mallia voidaan käyttää kuntouttavan työn kehittämisessä vuonna 2006 voimaan tulleen vankeuslain periaatteiden mukaisesti sekä vankeinhoidossa käytettävien strukturoitujen toimintaohjelmien tukena ja kehyksenä.

Tutkimusraportti etenee siten, että luvussa kaksi kuvaan tutkimusprosessin vaiheita, tutkimusaineistojen muodostumista, käsitevalintoja ja sensitiiviseen tutkimukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä. Kolmas ja neljäs luku keskittyvät WOP-ohjelman kuvaukseen ja analyysiin siten, että kolmannessa luvussa tarkastelun kohteena on vankilassa tapahtuva kuntoutus ja neljännessä vapautumisen jälkeinen ammatillinen tuki. Molemmissa empiiriseen aineistoon perustuvissa luvuissa näkökulma on sekä työntekijöiden että vankien/vankilasta vapautuneiden. Viides luku keskittyy vapautumisen jälkeiseen aikaan siten, että ensiksi tarkastelen yhteiskuntaan integroitumisen reunaehtoja työn ja asumisen näkökulmasta. Tämän jälkeen kuvaan kuntoutusprosessin eri vaiheita vankien tarinoinhin sidottuna. Kuudes luku sisältää johtopäätökset.

2 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

2.1 TUTKIMUSPROSESSIN VAIHEET

Tutkimus käynnistyi 1.3.2007 Keravan vankilan työntekijöiden aloitteesta. WOP-ohjelman projektipäällikkö ja projektityöntekijä ehdottivat tutkimushanketta. Yhteisen neuvottelun pohjalta päädyttiin kehittämistyöhön painottuneeseen tapaustutkimukseen, johon sekä ohjelman työntekijät että vangit osallistuisivat lähes koko tutkimusprosessin ajan. Ensiksi perehdyin projektityöntekijän työhön ja WOP-ohjelman sisältöihin, toteutukseen ja periaatteisiin. Keskustelin molempien projektityöntekijöiden, projektipäällikön ja alusta asti ohjelman kehittämisessä mukana olleen apulaisjohtajan sekä osaston vartioiden kanssa.

Apulaisjohtaja kertoi ohjelman alkuvaiheista ja prosessin kuluessa tapahtuneista muutoksista. Projektipäällikön kanssa keskustelin projektin kokonaisuudesta erityisesti asiakastyön näkökulmasta. Projektityöntekijät kertoivat asiakastyöstään vankilassa ja vapautumisen jälkeisen ammatillisen tuen eri ulottuvuuksista. Projektityöntekijöistä toinen aloitti työnsä samaan aikaan kuin tutkimus alkoi, joten hänellä ei vielä juurikaan ollut asiakastyöstä tuntumaa.

Vuoden 2008 huhtikuussa ensimmäiset vangit tulivat mukaan tutkimukseen. Nämä kaksi vapautumisen kynnyksellä ollutta nuorta miestä olivat jo siirtynyt WOP-osastolta muulle osastolle, mutta kumpikin oli jatkanut työskentelyä projektityöntekijän kanssa. Tapasin heidät yhdessä projektityöntekijän kanssa, jolloin keskityimme asiakastyön prosessin eri vaiheiden muisteleamiseen ja arviointiin. Toisen miehistä tapasin uudelleen tilanteessa, jolloin vapautumisesta oli kulunut kuukausi. Tällöin arvioimme vapautumisen ensi vaiheiden aikana toteutuneen työskentelyn merkitystä uudessa elämäntilanteessa.

Tutkimuksen toinen vaihe ajoittui toukokuun loppuun, jolloin erityisohjaajien laatiman ohjelman mukaisesti sain tutustua osaston toimintoihin ja haastattelin vankeja. Erityisohjaajat työskentelivät työparina, joten tuntui luontevalta haastatella heitä molempia samanaikaisesti. Ratkaisu oli onnistunut, koska työn sisältöjä ja toteutusta koskeva vuorovaikutus oli merkittävässä osassa heidän arkityötään muutoinkin. Haastattelutilanteessa välittyi ohjaajien keskinäisen dialogin merkitys: vaikeiden tilanteiden, kokemusten ja tunteiden jakaminen auttaa jäsentämään nopeatempoista ja ajoittain kaoottista työtä. Kumpikin erityisohjaaja oli aloittanut osastotyön vasta muutama kuukausi aiemmin, mutta toinen heistä oli työskennellyt seitsemän vuotta Keravan vankilassa kuntouttavissa tehtävissä. Myös toisella oli aiempaa kokemusta rikostaustaisten asiakkaiden parissa työskentelystä.

Viikon aikana osallistuin työryhmän kokouksiin, molempien osastojen yhteisökokouksiin, haastattelin yhdeksää vankia, osallistuin Kalterit taakse®

-kurssille ja Kasvuryhmään sekä projektin ohjausryhmän kokoukseen. Kasvuryhmä oli vasta kehitteillä, aivan alkuvaiheessa. Näin ollen minulle tarjoutui mahdollisuus seurata ryhmän sisältöjen ja toimintatapojen muotoutumista. Kesäkuussa osallistuin ryhmään toisen kerran, ja tutkimusprosessin edetessä erityisohjaaja kertoi, miten hänen suunnittelemansa teemat ja toimintatavat olivat käytännössä toimineet. Kesän alussa haastattelin Keravan vankilan entistä johtajaa Kirsti Niemistä. Hänen kokonaisvaltainen näkökulmansa projektin lähtökohtiin ja sen eri vaiheisiin antoi hyvän pohjan projektikokonaisuuden hahmottamiselle.

Erityisohjaajat kysyivät etukäteen vangeilta suostumusta haastatteluun. Molempien osastojen vangit, yhteensä kymmenen, olivat yhtä lukuun ottamatta valmiit osallistumaan ja useiden kanssa keskustelin uudelleen tavatessani heitä osastolla. Ennen haastattelun aloittamista kerroin jokaiselle erikseen tutkimuksesta ja annoin luettavaksi tutkimusta koskevan esitteen. Lähes poikkeuksetta vangit suhtautuivat tutkimukseen myönteisesti, lukivat aiempia tutkimusraporttejani ja ilmoittivat halukkuutensa perehtyä tähän tutkimukseen heti sen valmistuttua. Vangit hyväksyivät myös läsnäoloni yhteisökokouksissa ja molemmissa ryhmissä (Kalterit taakse@- ja Kasvuryhmä).

Tutkimukseen oli tärkeä saada aineistoa kuntoutuksen eri vaiheista. Yksi vangeista osallistui viisi kertaa haastatteluun: ensin osastokuntoutuksen alussa, toisen kerran yhdessä projektityöntekijän kanssa intensiivisen työskentelyn vaiheessa, kolmannen kerran osastokuntoutuksen ollessa lopuillaan, neljännen kerran siirryttyään Siltavalmennukseen rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen ja viidennen kerran tilanteessa, jolloin tuomio oli jo suoritettu, mutta kuntoutus jatkui edelleen samassa paikassa. Tällöin haastatteluun osallistui myös Siltavalmennuksen työntekijä, jonka kanssa oli mahdollista arvioida WOP-osaston merkitystä jatkokuntoutuksen pohjana.

Vaikka tutkimukseen osallistuneiden vankien kokonaismäärä oli pieni (yhdeksän kuntouttavalta osastolta ja kaksi muulle osastolle siirtynyttä), löytyi tästäkin joukosta erilaista tematiikkaa edustavia: ulkomaalaistaustaisuus, vaikeat keskittymishäiriöt, ahdistus ja masennus, isänä oleminen ja omaan lapseen tutustuminen, vuosien vankila- ja huume kierre, henkirikos, lasten huostaanotto, lastensuojelun laitostausta. Tutkimukseen osallistuneista mukaan lukien kolme osastolta jo vapautunutta vain neljä oli ollut sijoitettuna lastensuojelulaitoksiin. Haastattelut eivät kohdistuneet lapsuuden kokemuksiin, mutta vanhempien päihdeongelmista kertyi siitä huolimatta mainintoja.

Osaston nuorten miesten ajankohtaisia mieltä painavia murheita olivat muun muassa ristiriitainen avioliitto, vaikea suhde omaan isään, velat, asunnottomuus, ammattitaidottomuus ja epävarmuus siitä, pystyykö elämään ilman päihteitä ja niiden myötä seuraavia rikoksia vai kariutuvatko suunnitelmat jo ensimmäisellä poistumisluvalla. Vangeista nuorin oli 21-vuotias ja vanhin 30-vuotias. Vankilakertaisuus vaihteli siten, että kertaisuus oli enimmillään

kuusi, ja tuomion pituus saattoi olla jopa 12 vuotta. Vankilaan oli päädytty henkirikoksesta, väkivalta-, huumausaine-, omaisuus- ja liikenne rikoksista. Huumausainerikokset ja varkaudet olivat yleisiä.

"Ei mikään rikos ole esteenä, mutta totta kai täytyy katsoa mikä on se kokoonpano ja kauhean vahvoja jengiläisiä ei kaivata koska tää on kuitenkin tämmönen poikakoulu." (projektipäällikkö)

Vuoden 2007 elokuussa tutkimukseen lupautui osallistumaan kaksi projektityöntekijän asiakasta, joiden vapautumisesta oli ehtinyt kulua kolme vuotta. Tein haastattelut heistä kummankin kotona, koska he valitsivat tämän vaihtoehdon. Tilanteet olivat aivan erilaisia: toinen miehistä asui tyttöystävän kanssa ja minua odotti kauniisti katettu kahvipöytä. Nuori mies kertoi vapautuneesti ja monipuolisesti elämästään vankilassa sekä rangaistuksen-aikaisessa kuntoutuksessa ja arvioi vapautumisen jälkeistä aikaa projektityön näkökulmasta. Toinen miehistä oli vähäpuheinen eikä aikaa käytetty mihinkään "ylimääräiseen", mutta tilanteesta jäi hyvä tunnelma, käsittääkseni meillemolemmille. Nuorukainen kertoi ajatelleensa aamulla ennen työhön lähtöä, että "se on tänään" ja odottaneensa "paljon pahempaa". Onnistuin saamaan mukaan myös yhden osastolta koevapauteen siirtyneen useita vankeusrangaistuksia suorittaneen nuoren miehen, joka asui Kriminaalihuollon tukisäätiön asumisyhteisössä. Tästä haastattelutilanteesta mieleen jäi alakulun ja masennuksen täyttämä tunnelma. Mies vastaili kysymyksiin hiljaisesti, vähin sanoin.

Koska projektityöntekijän työn yksi tärkeä ulottuvuus on työskentely vaikeasti mielenterveysongelmaisten asiakkaiden kanssa, toivoin myös heitä osallisiksi tutkimukseen. Yksi lupautuikin, ja sovin hänen kanssaan haastatteluajan, mutta hän ei tullut paikalle eikä vastannut puhelimeen. Toisen nuorukaisen tilanne oli projektityöntekijän arvion mukaan liian kriittinen. Tästä johtuen teeman käsittely rajautui keskusteluihin projektityöntekijän kanssa.

Vankien osallistuminen tutkimukseen painottui alun perin suunniteltua voimakkaammin osastolla vankeusrangaistusta suorittavien miesten haastatteluihin ja vapaamuotoisiin keskusteluihin heidän kanssaan. Alkuperäisen suunnitelman mukaan tutkimuksen ensisijaisena kohteena oli tarkoitus olla vapautumisen jälkeinen projektityöskentely eri vaiheissaan. Koska projektityöntekijöistä toinen aloitti vasta keväällä 2007 työskentelyn ja lopetti joulukuun alussa, hänelle ei ehtinyt muodostua sellaisia asiakassuhteita, joiden kautta olisin pystynyt seuraamaan vapautumisen jälkeisen prosessin etenemistä. Useita vuosia projektissa työskennelleen työntekijän osalta tilanne oli poikkeuksellinen, koska hän pyrki mahdollisimman pitkälle irtautumaan asiakastyöstä voidakseen keskittyä WOP-ohjelmaa käsittelevän työkirjan kirjoittamiseen. Vapautumassa olevia ja jo vapautuneita vankeja oli tarkoitus siirtää uudelle projektityöntekijälle, mutta asiakkaat olivat voimakkaasti kiinnittyneet tuttuun työntekijään, mikä vaikeutti uuden työntekijän asiakassuh-

teiden alulle pääsyä. Kahdella tutkimukseen lupautuneella vangilla oli siinä määrin vaikeuksia vapautumisen ensimmäisinä kuukausina, ettei heitä voinut kuormittaa tutkimukseen osallistumisella, vaikka molemmat pitivätkin projektityöntekijään yhteyttä.

Tutkimus ajoittui sikäläkin poikkeukselliseen ajankohtaan, että osaston toiminnan jatkuvuudessa oli koko ajan epävarmuutta. Tutkimuksen alkaessa ohjelmassa oli mukana vain muutamia vankeja, toisella osastolla ainoastaan yksi, koska toiminnot oli edellisvuoden lopussa jouduttu lakkauttamaan siksi, että projektin rahoitus oli vaarassa päättyä. Toiminnan jatkuvuus kuitenkin mahdollistui, mutta osastolle sopivia uusia vankeja ei vuoden 2007 alkuvuodenvälän aikana tahtonut löytyä, koska yhteistyö Etelä-Suomen sijoittajayksikön kanssa ei vielä ollut muotoutunut.

Ennen aluevankilauudistusta Keravan vankilaan sijoitettiin nuoria vankeja kotipaikkakunnasta riippumatta. WOP-ohjelmaan on kuitenkin aina ollut mahdollista hakeutua vain Uudenmaan läänistä kotoisin olevilla, mutta toiselle kuntouttavalle osastolle saattoivat hakea kaikki 17–26-vuotiaat vangit kotipaikkakunnasta riippumatta. Kun Etelä-Suomen aluevankilan sijoittajayksikkö vasta aloitteli toimintaansa, ei Keravan vankilaan ohjautunut WOP-ohjelmaan sopivia nuoria vankeja. Ei sittenkään, vaikka ikäraja oli aluevankilauudistuksesta johtuen nostettu 29 vuoteen. Vankilaan ohjautui alkuvuonna huomattavan paljon sakon muuntorangeistusta suorittavia, joiden rangaistusajaksi oli liian lyhyt WOP-ohjelmaan osallistumiselle. Myös osaston toiminnot olivat vasta käynnistymässä, kun molemmat erityisohjaajat aloittelivat työtään ja tutustuivat toisiinsa ja toinen projektityöntekijäkin oli uuden työnsä alkumetreillä.

Sijoittajayksikön työryhmä kävi kevään kuluessa tutustumassa WOP-osastoon. Tämän vierailun seurauksena alkoi oikeanlaisia vankeja matkustaa kohti Keravaa, ja osaston työryhmä pääsi aloittamaan valintahaastattelut. Toukokuussa molemmat osastot olivatkin jo täynnä.

Vielä vuoden 2007 syksyllä projektin työntekijät olettivat, että ohjelma loppuu vuoden vaihteessa ja se, minkälaista toimintaa osastoilla tulevaisuudessa olisi kenties mahdollista toteuttaa, oli epäselvää. Työntekijät olivat siinä käsityksessä, että ainakin vapautumisen jälkeinen projektityö päättyy. Tästä johtuen osaston vangeille oli kerrottu, että heillä ei ole mahdollisuutta vapautumisen jälkeiseen tukisuhteeseen projektityöntekijän kanssa. Aiempina vuosina projektityöntekijä oli aloittanut vapautteen valmentavan työskentelyn kolme kuukautta ennen vapautumista, mutta tänä vuonna näin ei tehty edellä mainitusta syystä, vaan vapautumisen suunnittelu painottui osaston erityisohjaajien vastuulle. Nämä epäselvyydet vaikuttivat tutkimuksen toteutukseen ennen kaikkea siten, että vapautumisen jälkeisen projektityön osuus jäi odotettua vähäisemmäksi.

Tutkimusprosessin aikana tuli selväksi, kuinka projektityön epävarmuudet suhteessa jatkuvuuteen kuormittavat niin työntekijöitä kuin vankejakin. Ennen kaikkea epäselvyydet vaikeuttavat pitkäjänteiseen suunnitelmallisuuteen tähtäävää työskentelyä, mikä on vankilaoloissa muutoinkin hankalaa ja lyhytjänteiseen elämäntapaan tottuneille vangeille aivan erityisen vaativaa.

Tutkimukseen oli käytettävissä tutkijan seitsemän kuukauden mittainen työpanos, joka ajoittui yhden vuoden ajalle. Tutkimuksen ajoittaminen kokonaisen vuoden ajalle oli ehdottomasti oikea ratkaisu. Kun projektin jatkuvuus oli koko ajan sekavassa tilassa, ei puolessa vuodessa olisi ollut mahdollista saada kuvatuksi yhdenkään vangin asiakastyön prosessia. Asiakastyön suunnittelua ja toteutusta vaikeuttivat epäselvyydet projektin kohtalosta ja sen vaikutuksesta niin työntekijöiden työsuhteisiin kuin vankien kuntoutusprosesseihin. Onnistuin seuraamaan yhtä kuntoutusprosessia sen eri vaiheissa siten, että mukana olivat sekä projektityöntekijä että vanki. Tosin projektityöntekijän työsuhde oli päättynyt siinä vaiheessa, kun tapasin asiakkaan tuomion päättymisen jälkeen.

Joulukuussa osastolla edelleen olleet kolme vankia ja molemmat erityisohjaajat osallistuivat tutkimusta arvioivaan vapaamuotoiseen keskustelutilaisuuteen, jonka aikana joimme kahvia ja keskustelimme osastokuntoutuksen merkityksestä ja vankien jatkosuunnitelmista. Tällöin tarjoutui tilaisuus kuulla vankien näkemyksiä tekemistäni tulkinnoista. Kaikki kolme miestä vakuuttivat, että tutkimus etenee oikeansuuntaisesti ja kertoivat kokeneensa osallistumisen mielekkääksi ja haastattelut tilanteiksi, joissa oli ”helppo puhua”. Tilaisuuden merkittävin ja mieleenpainuvuin sisältö oli tavassa ja sanoissa, joilla vangit kuvasivat erityisohjaajien merkitystä omassa kuntoutusprosessissaan. ”En koskaan unohda näitä tyttöjä”, huokasi osastolta muutaman viikon sisällä vapautumassa ollut mies.

Tapaustutkimuksen perusajatus on keskittyminen rajattuun tutkimuskohteeseen, jota lähestytään eri näkökulmista, erityyppisiä aineistoja käyttäen. Tapaustutkimuksellinen ote soveltuu hyvin prosessien tutkimukseen (Pohjola 1994, 37). Tämä tutkimus on siinä mielessä luokiteltavissa tapaustutkimukseksi, että kyseessä on yhden vankilan kahdella osastolla toteutettava ohjelma, joka jatkuu vielä vapautumisen jälkeenkin. Kyseessä on myös työprosessin tutkimus: kuinka toiminta etenee vankilan osastolla, sieltä edelleen rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen ja vapautumisen jälkeiseen työskentelyyn.

2.2 TUTKIMUSAINEISTO

Tutkimusaineisto koostuu pääosin työntekijöiden ja vankien haastatteluista ja keskusteluista. Haastatteluaineistoa täydentää pienimuotoinen osallistuva

havainnointi, projektityöntekijän kirjoittamat raportit, Kasvuryhmän tausta-aineisto ja tehtävät ja vankien arviot osastokuntoutuksesta. Tutkimuksen ajoittuminen kokonaisen vuoden ajalle tarjosi tilaisuuden prosessinomaisesti kuntouttavaa työtä koskeviin keskusteluihin sekä erityisohjaajien että projektityöntekijöiden kanssa. Ajanjakso mahdollisti myös sen, että sain tietoa vankien kuntoutusprosessien eri vaiheista, esimerkiksi siitä, kuinka vaikea vankilaoiloissa on järjestää mielekkäästi etenevä kuntoutumisjatkumo pitkäaikaisvangeille. Työntekijöiden kanssa käymissäni vapaamuotoisissa keskusteluissa ei ollut ehkä sittenkään ensisijaisen tärkeää se, mitä työntekijät sanoivat, vaan kerronnasta välittyvä vankeihin kohdistuva välittäminen, huoli ja yksilöllinen paneutuminen.

Tutkimusaineisto rakentuu episodimaisista, vankilassa ja vapautumisen jälkeen tapahtuvasta kuntoutuksesta kertovista tarinoista joko vangin, vankilasta vapautuneen tai työntekijän tulkitsemana. Kuntoutus kohdistuu vankien elämään ja näin ollen he ovat kertoneet myös elämästään ennen vankilaa, vankeusaikana ja siitä, millaista elämää toivoivat elävänsä vankeuden jälkeen.

Tavoitteena on ollut saada esiin asiakastyöstä nousevaa kokemustietoa kuntouttavan työn arvioinnin ja kehittämisen pohjaksi. Tutkimusaineisto on subjektiivista, vuorovaikutuksellista ja paikallista. Subjektiivista kahdessa merkityksessä: työntekijät ovat kertoneet oman tulkintansa työstään, vangit ja osastolta vapautuneet kuntoutuksesta. Tutkijana olen omista lähtökohdistani käsin tulkinnut heidän kertomaansa. Pyrkimykseni on ollut osallistuva näkeminen, joka tarkoittaa kokemuksellista, vastaanottavaa katsomista, vastakohtana objektiivivalle ulkopuoliselle katseelle. Etäisen katseen muuttaminen osallistuvaksi näkemiseksi edellyttää riittävää ajankäyttöä tutkimuksen kohteena olevassa paikassa niin, että pystyy sisäistämään paikan monet merkitykset, suhteet ja tunteet. (Ådahl 2005, 100–109.) Olen yrittänyt nähdä työntekijöiden ja vankien toiminnan WOP-ohjelman ja vankilan asettamissa reunaehdoissa, osallistumiseni rajallisuudesta huolimatta.

2.3 SENSITIIVISYYS, EMOTIONAALISUUS JA OSALLISUUS

Vaikeassa tilanteessa elävien ihmisten henkilökohtaisiin kokemuksiin kohdistuvissa haastatteluissa tutkijan on pyrittävä toimimaan empaattisesti ja sensitiivisesti, haastateltavan ehdoilla. Kun tutkija pyrkii ymmärtämään haastateltavaa ja tämän kokemuksilleen antamia merkityksiä ja edes jollakin tavoin asettumaan haastateltavan asemaan, on tutkimussuhteessa väistämättä mukana tunteita. Tutkijan on kyettävä ottamaan vastaan erilaisia tunneilmajuuja, mutta myös ilmaisematta jääneet tunteet ovat läsnä vuorovaikutussuhteessa ja vaikuttavat siihen, millaiseksi aineisto muodostuu.

Merja Laitinen ja Tuula Uusitalo (2007, 320) kirjoittavat tutkijan tunteiden tunnistamisen ja läpikäymisen merkityksestä eettisenä haasteena tutkittaessa niin sanottuja sensitiivisiä aiheita. Jotta tutkija pääsee etenemään tutkimusprosessissaan eikä jää tunteidensa vangiksi, on välttämätöntä jäsentää, mikä kuulluissa tapahtumissa järkyttää, millaisia tunteita epämääräiseen ahdistukseen liittyy ja miten tunteet linkittyvät toisiinsa. Myös Tiina Silvasti (2000, 52) varoittaa tunteiden sulkemisesta tutkimusprosessin ulkopuolelle, koska tutkija tällöin menettää tulkinnallisen herkkyytensä niin vuorovaikutuksessa kuin aineiston analyysissä. Vaikka tunteiden ilmaisu olisi haastattelutilanteessa niukkaa, voi tutkija havaita analyysivaiheessa kantavansa mukanaan häneen non-verbaalisti projisoituja tunteita. Sensitiivisiin aiheisiin kohdistuva arvoneutraali tutkimus on mahdollisuus: tutkija on aina ”jonkun puolella”. Tutkimusprosessin aikana syntyviä tunteita ei saa kieltää, vaan niitä pitää tutkia, sillä ne tarjoavat mahdollisuuden oppia. Piilottamisen ja raportointimatta jättämisen sijasta olisi yritettävä tulla tietoiseksi tunteista, jolloin niitä voi käyttää aineistona ja apuvälineenä analyysissä (Husso 2003, 34–37; Silvasti 2000, 49–54; Laitinen & Uusitalo 2007, 324–330.)

Olen kokenut tunteiden tietoisien käytön analyysin välineenä vaikeaksi. Monesti on hankala tietää, mitkä tunteet ovat lähtöisin tutkimukseen osallistuneista ihmisistä, mitkä ovat syntyneet vuorovaikutuksessa ja mitkä ovat lähtöisin itsestä. Vuorovaikutussuhde toimii myös tiedostamattomalla tasolla, jolloin tutkija voi projisoida tutkittaviin sellaista, mikä nousee hänestä itsestään. Vankilaympäristö ja vangittujen ihmisten kohtaaminen herättävät tutkijassa tunteita, jotka voivat nousta omasta elämänhistoriasta, eikä niiden alkuperää aina pysty paikantamaan. Oma kokemukseni on sama kuin Jouni Tourusella (2000), joka kirjoittaa vankilan osastoa koskevassa etnografiassaan, että tutkimusprosessissa joutuu kohtaamaan myös omaa itseään ja havaitsemaan itsessään monia merkillisiä tunteita, vajavuuksia ja vaikeita asioita. Esimerkiksi tutkijan kokemus ”ulkopuolisuus” ja ”toiseus” voivat liittyä paitsi tutkijaposition myös tutkijan henkilökohtaisiin ominaisuuksiin. (Mt. 64.) Tunteet, joita olen itse tuntenut niin asuntoloissa kuin vankiloissakin tekemissäni tutkimuksissa, voivat kertoa myös asunnottomien ja vankien kokemuksesta: he ovat ulkopuolisia ja toisia suhteessa ”normaaliyhteiskunnan normaalielämään eläviin normaalikansalaisiin”. Myös vankilan kuntouttava henkilökunta voi tuntea ”toiseutta” ja ”ulkopuolisuutta” tehdessään työtä organisaatiossa, jossa valvonta ja turvallisuus ovat ensisijaisessa asemassa.

Myöskään paikka ei ole tunteista steriili. Vankila on paikka, jonne on vuosien ja vuosikymmenten kuluessa kertynyt ikävää, surua, vihaa, katkeruutta, pelkoja ja epäluuloa. Vankiloissa asuu enemmän kuin missään muissa laitoksissa ihmisiä, joiden elämässä eriarvoisuus ja vaille jääminen ovat olleet todellisuutta elämän ensi hetkistä alkaen. Vankiloissa elää poikkeuksellisen paljon ihmisiä, joista moni on joutunut julmuuden kohteeksi ja joista osa on itse syyllistynyt julmiin tekoihin.

Sensitiivisillä tutkimusaiheilla tarkoitetaan ihmisten vaikeisiin elämäntilanteisiin ja arkaluonteisiin, haavoittaviin kokemuksiin kohdistuvaa tutkimusta. Sensitiiviset tutkimusaiheet asettavat tutkimuksen eettiselle toteutukselle erityisiä vaatimuksia. (Laitinen 2004, 52–56.) Tämä tutkimus sijoittuu sekä aiheeltaan että tutkimusotteeltaan sensitiivisen tutkimuksen alaan. Ensinnäkin se kohdistuu vaikeassa tilanteessa elävien ihmisten henkilökohtaisiin kokemuksiin. Kerroin ennen aineiston keruun aloittamista molemmilla osastoilla tutkimuksesta ja ennen haastattelun aloittamista keskustelin jokaisen vangin kanssa erikseen tutkimuksen periaatteista. Havaintojeni mukaan yksikään vangeista ei kokenut haastattelua ahdistavaksi, eivätkä myöskään työntekijät raportoineet mitään sen suuntaista. Päinvastoin, jotkut vangeista olivat jälkikäteen maininneet haastatteluista myönteiseen sävyyn ja tulivat oma-aloitteisesti juttelemaan käydessäni osastolla. Jatkokuntoutukseen lähdössä ollut mies toivotti tervetulleeksi kuntoutuspaikkaan, ”jos on vielä kyssäreitä”.

Tutkimuksen tekee eettisesti vaativaksi myös se, että työryhmä oli niin pieni, että yksittäiset työryhmän jäsenet ovat suhteellisen helposti tunnistettavissa. Vaikka tutkimuksen kohteena ei ole yksittäisten työntekijöiden työ, vaan kuntouttavan toiminnan ammattikäytännöt, ei pitkälti vuorovaikutukselle rakentuvia työkäytäntöjä voi erottaa tekijöistään. Eettiset kysymykset koskevat niin aineiston keruuta ja tulkintoja kuin raportin kirjoittamista. Työntekijät toivat avoimesti esille myös työyhteisön ristiriitoja, jotka liittyivät keskinäiseen työnjakoon vankien kanssa tehtävässä yksilötyössä sekä tiedonkulkuun työryhmän sisällä. Erityiseksi luottamuksen osoitukseksi koin sen, että työryhmä halusi ottaa minut mukaan työyhteisön koko päivän kestäviin työnohjauksiin, joihin osallistuinkin kaksi kertaa.

Anneli Pohjola (2003, 48–54) on jäsentänyt sensitiivisyyttä eri ulottuvuuksina. Näistä yksi on toiminnallinen sensitiivisyys, joka merkitsee tutkijan tapaa kohdata tutkimuksessa mukana olevat ihmiset ja hänen osallistujien toiminnasta tekemiään tulkintoja. Toiminnallinen sensitiivisyys edellyttää työympäristön ymmärtämistä, toisin sanoen sen tajuamista missä reunaehdoissa toiminta toteutuu. Vankilaloissa kuntouttavan toiminnan reunaehtojen huomioon ottaminen on ehdoton välttämättömyys. Kuntoutus on väistämättä toissijaisessa asemassa suhteessa valvontaan ja laitosturvallisuuteen. Vaikka WOP-osastolla kuntouttava toiminta on monipuolista ja kaikkien henkilökuntaryhmien hyväksymää toimintaa, myös siellä viikko-ohjelmaa joudutaan sovittamaan valvonnan, oikeudenkäyntien ja erilaisten täytäntöönpanoon liittyvien tehtävien asettamien ehtojen mukaan. Yritin sovittaa aineiston keruun osaston aikatauluihin siten, etteivät erityisohjaajat joutuisi tutkimuksen vuoksi muuttamaan aikatauluaan, eivätkä vangit luopumaan haastattelujen takia toiminnoista. Yksi haastattelu toteutui samaan aikaan, kun muut osallistuivat luovaan toimintaan, mutta kyseinen mies vakuutti, ettei ollut asiasta pahoillaan.

Vankila ei ole vain suljettu rakennus, vaan sen osastoilla elävät ja työskentelevät ihmiset muodostavat ihmisympäristön, josta paikan päälle menevä

tutkija tulee osalliseksi. Tutkija ei ainoastaan mene vankilaan, vaan vankila ja siellä työskentelevät ja asuvat tulevat osaksi hänen elämäänsä (Pösö 2005, 119–120). Tutkimuksen tärkeimmäksi paikaksi muodostui Keravan vankilan nuorten talon kolmannessa kerroksessa, ”Länsi Kolmosessa”, erillään muusta laitoksesta, sijaitsevat kaksi kuntouttavaa osastoa, O- ja W-osasto. Laitoksen arjen ja toimintakulttuurin avautuminen ja sen eri puolien hahmottaminen käy hitaasti (esim. Pösö 1993, 290–298; Weckroth 2006, 32–46). Toisin kuin etnografiassa tässä tutkimuksessa laitosarjen jäsenyys ei ollut ensisijainen tutkimustehtävä. Keskityin toimintojen havainnointiin vain siinä määrin, että ymmärsin riittävästi sen kontekstin, jossa kuntouttava toiminta toteutuu ja jonka ehtoihin se on sovitettava.

Osallistuvaa havainnointia voi tehdä erilaisilla osallisuuden intensiteeteillä. Intensiteetti voi vaihdella täydestä ryhmän jäsenyydestä ulkopuoliseen havainnoijaan. Tutkija voi käydä tapaamassa ryhmän jäseniä, mutta ei tavoittele ryhmän jäsenyyttä. En ollut työryhmän jäsen, mutta tutkimusprosessin kuluessa saavutin eräänlaisen ”marginaalijäsenen” aseman. Tutkittava ympäristö ja siinä toimivat ihmiset asettavat osallistuvaan havainnointiin ehtoja, mutta myös tutkijan taidot ja toiveet vaikuttavat siihen, millaisen roolin hän saa. Työryhmä sitoutui tutkimusyhteistyöhön ja suhtautui tutkimukseen mahdollisuutena oman työn reflektointiin.

Osallistumisen kautta kertyvien tunnelmien ja toimintojen kuvaaminen on vaativaa. Toimintoihin osallistumisen merkitys rajoittuu tässä tutkimuksessa haastatteluaineistoa kontekstoivaksi ja tukevaksi. Pieneen yhteisöön kohdistuvassa tutkimuksessa joudutaan kohtaamaan kysymys siitä, mistä yhteisön jäsenet voivat ja haluavat puhua, mistä vaieta. Myöskään tutkija ei osaa sanallistaa kaikkea paikan päällä näkemäänsä, kuulemaansa ja kokemaansa, eikä tutkijalla myöskään ole itsestään selvästi oikeutta kirjoittaa kaikesta kuulemastaan ja näkemästään. (Pösö 2005, 128–129.)

2.4 AINEISTON ANALYYSI JA KÄSITEVALINNAT

Aineisto on jäsenetty teemoittain ja tarinoiksi. Temaattisella jäsenyksellä pyrin kuvaamaan vankilan toimintojen moninaisuutta, niiden jäsentymistä toisiinsa ja niistä muodostuvaa kokonaisuutta. Olen teemoittanut aineiston toimintojen mukaisesti siten, että kuvaan osaston molempia ryhmiä (Kalterit taakse® -kurssi ja Kasvu-ryhmä) ja yksilötyötä sekä näille toimintoille taustan muodostavaa kuntouttavaa yhteisöä. Yhteisöä jäsenän sekä työntekijöiden ammatillisen työn että vankien keskinäisen vertaistuen näkökulmasta. Tutkimuksen toisen osan muodostaa projektityöntekijöiden työhön keskittyvä jakso, jonka teemat ovat terapeuttisesti orientoitunut työskentelyote, verkostotyö ja siihen liittyvä yhteiskuntapoliittinen vaikuttaminen.

Tematisoinnin rinnalla olen käyttänyt tarinallista tutkimusotetta, jonka mukaisesti olen kirjoittanut vankien ja osastolta vapautuneiden parissa tekemiä haastattelujen pohjalta tapauskertomuksia. Niiden tarkoitus on kuvata sitä elämää, johon kuntouttava toiminta kohdistuu, toisin sanoen asettaa vankien kokemukset ja työntekijöiden toiminta keskinäiseen dialogiin tavoitteena tuottaa eri vaiheita ja episodeja valottavia kuvauksia asiakastyön prosesseista.

Todellisuus näyttäytyy erilaisena eri ihmisten näkökulmasta ja eri tavoin tulkittuna asioiden eri puolet tulevat esiin. Vankien ja työntekijöiden kokemukset heidän itsensä tulkintoina muodostavat lähtökohdan omille tulkinnoilleni siten, ettei kummankaan näkökulma ole ensisijainen. Toisin kuin voisi olettaa, työntekijöiden ja vankien tulkinnat eivät näyttäydy toisilleen vastakkaisina, vaan toisiaan vahvistavina. Toisten ihmisten kokemuksille keskittyvän tutkimuksen metodologinen peruskysymys on, voiko henkilökohtaista kokemusta todella välittää toiselle ihmiselle, tässä tapauksessa tutkijalle? Kokemus ei välity autenttisesti, mutta jotain siitä kerrottaessa välittyy. Keskittynyt läsnäolo ja kuunteleminen luovat vuorovaikutuksessa kerrottuja kokemuksia aineistona käytettävän tutkimuksen perustan. (Kulmala 2006, 332.)

Tarinallisessa, kokemuksille perustuvassa tutkimuksessa pyritään tuomaan esiin ihmisten oma tapa antaa asioille merkityksiä. Analyysi on aineistolähtöistä eli merkityksiä ei jäsennetä ennalta muotoillun teorian ja valmiiksi valittujen käsitteiden pohjalta. Periaatteena on dialogisuus ja tutkijan avoimuus aineistosta nouseville merkityksille. Tarinallisessa lähestymistavassa on pyrkimyksenä kunnioittaa ihmisten ominaislaatua ja kokonaisuutta. Tutkimustehtävän rajaamasta näkökulmasta käsin tutkijan kiinnostus kohdistuu asioihin, jotka ovat tutkimukseen osallistuville läheisiä ja merkityksellisiä. Tutkijan pyrkimys saada kootuksi mahdollisimman rikas ja syvälinen tutkimusaineisto tarjoaa osallistujille mahdollisuuden reflektoida yhdessä kiinnostuneen kuulijan kanssa työtään tai elämäänsä. Toisaalta juuri tämä tekee tarinallisesta tutkimuksesta eettisesti haastavan: tutkijan tulee analysoida tarinoita ja kirjoittaa niiden pohjalta raportti siten, että tutkimukseen osallistuneet eivät koe tulleensa väärin ymmärretyiksi, vaikka tutkijan tulkinnat eivät kaikilta osin vastaisikaan heidän näkemyksiään. Vaikka tutkija tuo aineistositaattien ja niihin pohjautuvien tulkintojen avulla tutkimukseen osallistujien näkemyksiä esiin, perustuu tutkimusraportti kuitenkin tutkijan tulkinnoille ja valinnoille. Tutkimusraportissa tarinat kerrotaan viime kädessä tutkijan äänellä. (Hänninen 2000, 24–35; Kulmala 2006, 42–44.)

Käsitteet kytkeytyvät tutkimuksen teoreettisiin valintoihin ja kertovat tutkijan näkökulmasta tutkimuksen kohdeilmiöön. Ne vaikuttavat tulkintoihin ja siten myös johtopäätöksiin. Tutkijan tehtävänä on pyrkiä löytämään ne käsitteet, joiden avulla hän pystyy ilmaisemaan aineistostaan olennaisen. (Pohjola 2003, 60–61.) Tutkimusaineistoa kuvaamaan ja jäsentämään olen valinnut kolme käsitettä ”arvostava tila”, ”tarvitsevuus” ja ”tarinallisuus”. Ensimmäinen kuvaa kuntouttavan toiminnan kokonaisprosessia, toinen vankien elämää,

johon kuntoutus kohdistuu. Kolmas kiinnittyy metodologiaan, mutta myös kuntouttavan toiminnan sisältöihin niin vankien kuin työntekijöiden näkökulmasta. Työntekijät reflekoivat työtään jakamalla keskenään työtä koskevia tarinoita ja kuntoutuksen avulla tuetaan vankeja rakentamaan elämästään uutta tarinaa.

Arvostava tila

Arvostava tila valikoitui tutkimuksen käsitteeksi siten, että ensin löysin käsitteen ”arvokkuus”, koska itsensä arvostaminen ja kokemus kunnioituksesta ja arvostetuksi tulemisesta ovat kaiken kuntoutuksen perusta (Lindfors 2005, 122–129). Lähtökohtana on näkemys, jonka mukaan ihminen ei voi hyötyä hoidosta eikä kuntoutuksesta, ellei hän edes hiukan arvosta itseään, toisin sanoen koe olevansa hoidon arvoinen. Vankila on yhteiskunnan laitoksista kaikkein voimakkaimmin häpeän, syyllisyyden ja arvottomuuden kokemusta tuottava (Kääriäinen 1994, 89–90). Vankilaan joutuminen merkitsee määrittymistä yhteiskuntakelvottomaksi, kun vangittu ihminen eristetään suljettuun tilaan, valvonnan alle, vailla itsemääräämisoikeutta ja vapautta. Vankila on sananmukaisesti ulossulkemisen paikka: vanki on suljettu ulos paitsi yhteiskunnasta myös omasta elämästään siinä merkityksessä, että hänen päätöksentekooikeuttaan suhteessa itseensä ja elämäänsä koskeviin valintoihin on voimakkaasti rajattu. Arvokkuuden kokemuksen tuottaminen tällaisessa ympäristössä on poikkeuksellisen haasteellinen tehtävä.

Sanoilla tai sanoitta, tietäen tai tietämättä, voidaan viestittää toiselle ihmiselle tämän arvoa ja merkitystä. Itsearvostus rakentuu itsetuntemukselle, joka perustuu realistiselle käsitykselle omista tavoitteista, kyvyistä ja mahdollisuuksista. Itsearvostuksen puute, itsehalveksunta ja -viha vähentävät toiminnan halua ja voivat muodostua esteeksi toipumiselle. (Lindfors 2005, 123–129.) Työntekijät voivat läsnäololla, asenteilla, asioitten hoidolla ja kuuntelemisen tavalla osoittaa arvostusta vangeille, jotka puolestaan sen huomaavat ja osaavat sitä arvostaa.

”Se välittää. Ei tee vain työtään, pitää olla kutsumusammatti.”

”Se on ihana ihminen, kuuntelee oikeasti.”

Yleensä nähdään, että rikollis- ja päihdekulttuurissa ei ole aitoa keskinäistä välittämistä eikä kunnioitusta, vaan suhteet perustuvat paljolti hyväksikäytölle ja epäluottamukselle. Tämän kulttuurin on yleisesti arvioitu jatkavan elämäänsä vankiloitten osastoilla ja tuhoavan kuntouttavan työn edellytyksiä (esim. Lindberg 2005; Tourunen & Perälä 2004; Ruckenstein & Teppo 2005). WOP-osastolla on pyritty kehittämään osastoa kuntoutusta tukeväksi, siitä huolimatta, että osastolla toimivat tavanomaiset vankilan kontrollitoiminnot ja lukuisat rajoitukset. Kontrollia voi toteuttaa myös siten, että vangit eivät koe sitä nöyryyttäväksi vaan jopa kuntoutusta tukeväksi.

Osaston kehittämiseen arvostusta ja kunnioitusta tuottavaksi on panostettu vankivalinnoilla, vartijoiden tavallista paljon vahvemmin vuorovaikutukseen painottuvalla toimenkuvalla ja erityisohjaajien läsnäololla osaston toiminnoissa ja ylipäänsä arjessa. Arvostava tila liittyy läsnä olemukseen, sitä tuotetaan vuorovaikutuksessa ja ihmissuhteiden ja toimintojen kautta. Käsite on lähellä alun perin D.W. Winnicottin kehittämää (1971, 107–110) käsitettä kiinnipitävä ympäristö (holding environment, facilitating environment), joka kuvaa ympäristöä, joka mahdollistaa voimien kokoamisen ja uusien kiinnikkeiden löytämisen hajanaisuuteen, niin elämäntilanteen kuin oman mielen eli sisäisen maailman osalta. Arvostavan tilan luomisessa korostuu ihmissuhteiden, ”ihmissuhteiden” merkitys. Vaikka osaston fyysiset tilat olivat ankeat, niin vangit olivat erityisohjaajan opastuksella rakentaneet pihalle kauniita kukka-asetelmia. Osaston ohjelmaan kuuluva lampaiden hoitaminen ja kukkien istuttaminen muodostivat vastavoiman rangaistuslaitoskontekstista muistuttaville kaltereille ja lukoille.

”Käydään hoitamassa lampaita, nehän on maan mainioita elukoita.” (vanki)

Tarvitsevuus psykologisena käsitteenä viittaa ihmissuhteisiin palautettavissa olevaan autonomiapyrkimysten ja riippuvuuden väliseen jännitteeseen. Psykologisessa, psykodynaamisesti painottuneessa tarvitsevuuden määrittelyssä korostuu läheisten ihmissuhteiden merkitys ihmisen minäkuvan ja identiteetin muodostuksen näkökulmasta. Tarvitsevuus on korostunutta lapsuudessa ja myöhemmissä elämänvaiheissa kriisitilanteissa. Tarvitsevuuteen vastaamattomuus näkyy toisaalta korostuneena autonomiapyrkimyksenä tai toisaalta alttiutena riippuvuuteen. Tarvitsevuuteen vastaamattomuus tuottaa avuttomuuden kokemuksia, jotka altistavat tarvitsevuuden kieltämiseen, näennäiseen selviytymiseen, kyvyttömyyteen pyytää ja ottaa vastaan apua tai toisena ääripäänä takertumiseen, korostuneeseen riippuvuuteen, loputtomaan huolenpidon tarpeeseen. Tarvitsevuudessa on kyse emotionaalisesta ja sosiaalisesta vaille jäämisestä ja sen pohjalta kumpuavasta huolenpidon, nähdyn, kuullun ja ymmärretyn tulemisen tarpeesta. (Vuorinen 1990, 139–165.) Yhteiskunnan marginaalissa elävien ryhmien, kuten nuorten päihdetaustaisten vankien, kohdalla tarvitsevuus tulee ymmärtää psykologista määrittelyä laajemmin, köyhyyteen ja marginalisaatioon liittyväksi yksilön kokemusta jäsentäväksi käsitteeksi

Tarinallisuus

Olen kirjoittanut tarinoita vankilassa tapahtuvan ja vapautumisen jälkeisen kuntoutuksen näkökulmasta. Teoreettisena taustana ja jäsentelyn tukena olen käyttänyt Vilma Hännisen väitöskirjaa (2000), jossa hän jäsentää tarinallista eli narratiivista tutkimustapaa ja sen keskeistä käsitteistöä. Käsitteellä sisäinen tarina viitataan ihmisen mielen sisäiseen tapaan hahmottaa omaa elämäänsä. Kertomalla tarinansa ihminen antaa kokemukselleen ulkoisen

muodon, mikä auttaa häntä jäsentämään ja muovaamaan kokemustaan. Tarinan kertominen voi myös muokata sisäistä tarinaa ja auttaa etsimään elämäntilanteelle uusia tulkintoja. Mallitarinan käsitteellä tarkoitetaan niitä tarinoita, joiden mukaan kulttuurissa tai yhteisössä yleisesti hahmotetaan jotakin tiettyä tilannetta ja jonka mukaan kunkin tähän tilanteeseen joutuvan odotetaan ajattelevan ja toimivan. Mallitarinoita ovat esimerkiksi itseapuryhmien (AA/NA) tulkinnat addiktin toipumisprosessista. Normaalisissa elämänmenossa elämää ohjaava sisäinen tarina (tai tarinat) on usein tiedostamaton, kunnes elämänmuutos tai kriisi pakottaa ottamaan elämän pohdittavaksi. (Hänninen 2000, 142–143.)

Tarina on ajallinen kokonaisuus, jossa on alku, keskikohta ja loppu. Tarinan keskeinen elementti on kokonaisuutta koossa pitävä ja sitä eteenpäin kuljettava juoni. Tarinan osat saavat merkityksensä suhteessa temaattiseen juoneen, joka on ikään kuin tarinan läpikulkeva ydinajatus. Kertomalla tarinaansa ihminen saa mahdollisuuden reflektoida kokemustaan, minkä seurauksena hän saattaa löytää vaihtoehtoisia tarinoita siihen asti tiedossa oleville, ehkä jo luutuneiksi jähmettyneille elämäänsä koskeville tulkinnoille. (Hänninen 2000, 22.)

Yksilö- ja ryhmätyöskentelyn sekä osastolla käytävien keskustelujen tarkoituksena on tukea vankeja löytämään uudenlaisia tarinoita, toisin sanoen näkemään elämäänsä ja sen tarjoamia vaihtoehtoja rikollisesta ja päihdekeskeisestä ajattelusta poikkeavalla tavalla. Keskustelujen avulla vanki voi oppia näkemään, kuinka päihde- ja rikoskeskeinen tarina ei ole koskaan aivan täysin hallinnut hänen elämäänsä, vaan hän on esimerkiksi ajoittain käynyt työssä tai ottanut vastuuta lapsestaan. Vaihtoehtoisen tarinan alkuja voi löytyä myös muistelemalla vaikkapa sitä, millainen oli lapsena, mistä asioista piti ja millaisia hyviä muistoja elämänhistorian varrelta palautuu mieleen. Näitä pieniä vaihtoehtoisia itseä koskevia tarinoita yritetään vahvistaa, jotta hallitseva rikollis- ja päihdetarina vähitellen alkaisi murentua ja antaa tilaa uusille, orastaville tarinanaluille.

Tutkimusaineisto koostuu tarinoista, jotka kohdistuvat Keravan vankilan kuntouttavaan työhön, niin osastolla kuin vapautumisen jälkeen. Aineistossa on myös tarinoita vankien elämästä, jotka on kerrottu siten, että kertoja oli joko tutkimusajankohtana vankilakuntoutukseen osallistuva tai siihen aiemmin osallistunut nuori aikuinen. Tarinoiden näkökulma on työntekijän, vangin tai vankilasta vapautuneen. Tämä asetelma määrittää kerronnan sisältöjä ja tyyliä. Myös paikalla on merkitystä: tarinat on kerrottu useimmiten vankilan osastolla, pääsääntöisesti jossakin julkisiin tiloihin lukeutuvista huoneista, jotka olivat poikkeuksetta rumia ja askeettisia: toimistopöytä, pari tuolia ja kalterit ikkunoissa. Osa miehistä käytti vankilan vaatteita, jotkut olivat omissaan, mutta joka tapauksessa tarina rakennettiin vangin positiosta käsin. Tarinat kertovat paitsi yksilöittäin kokemuksista myös kuntouttavan osaston kulttuurista. Ne vangit, joilla oli kokemuksia muista vankiloista, arvioivat osas-

toa yleistä vankilakulttuuria vasten. Tarinat liikkuvat menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus -aikajanalla. Haastattelutilanteissa paitsi muisteltiin mennyttä elämää, myös arvioitiin nykyistä tilannetta ja kerrottiin tulevaisuuteen liittyviä toiveista ja suunnitelmista.

2.5 TUTKIMUS OSANA KEHITTÄMISTOIMINTAA

WOP-ohjelmassa on panostettu asiakkaita osallistavien työmuotojen ja menetelmien kehittämiseen siten, että toiminnan ”läpikulkevaksi temaattiseksi juoneksi” voi määritellä vangin osallisuuden vahvistamisen. Osastolla edellytetään vankien aktiivista osallistumista kuntouttavan toiminnan kaikkiin osa-alueisiin. Tästä periaatteesta on tosin joskus jouduttu tinkimään, jotta on voitu mahdollistaa vaikeista mielenterveysongelmista kärsivien vankien selviytyminen osastolla.

Jos halutaan kehittää aidosti asiakaslähtöisiä ammattikäytäntöjä, ei asiakkaita voi jättää tutkimus- ja kehittämistyön ulkopuolelle. Tästä syystä oli tärkeää saada kootuksi vankien kokemuksia kuntoutuksen kaikista vaiheista osaksi tutkimusaineistoa. Muilta osin tämä onnistui, mutta vapautumisen jälkeisessä intensiivisen työskentelyn vaiheessa olevien asiakkaiden kokemukset jäivät aineistosta puuttumaan. Tätä vajetta kuitenkin paikkaavat kahden koko kuntoutusprosessin läpi käyneen nuoren miehen haastattelut. Vapautumisen jälkeinen projektityö oli ollut heidän elämässään siinä määrin merkittävää, että muistot vapautumisen jälkeisestä ajasta ja siihen liittyneestä ammatillisesta tuesta palautuivat melko vaivattomasti mieleen.

Tutkimuksen voi määritellä asiakastyön käytännöistä nostetun tiedon tulkitsemiselle rakentuvaksi kehittämistutkimukseksi. Alkuperäiset kehittämis- ja tutkimuskysymykset ovat täsmentyneet yhteisen työn edetessä, kun olen oppinut ymmärtämään, mistä kaikesta kuntouttava toiminta koostuu ja minäkalaiseen kehykseen se asettuu. Koska tutkimuksen tarkoitus on hyödyttää vankeinhoidon kuntouttavaa työtä, oli perusteltua tehdä tutkimus mahdollisimman ”kenttälähtöisesti”, kiinnittyneenä vankilan ja vapautumisen jälkeisen projektityön arkisiin toimintoihin.

Käytäntötutkimusta tehdään yhdessä työntekijöiden ja asiakkaiden kanssa. Tällöin lähtökohtana on jaettu asiantuntijuus. Tässä tutkimuksessa työntekijät toivat vuorovaikutukseen ammatillisen osaamisensa, joka rakentuu koulutuksen ja työkokemuksen kautta muodostuneesta kohdeilmion ja siihen kohdistuvan ammatillisen toiminnan ymmärryksestä. Vangit puolestaan kertoivat elämäkokemuksistaan, niin vankilassa kuin sen ulkopuolella. Tutkija toi vuorovaikutukseen teoreettisen tietämyksensä ja aiemman tutkimustyön kautta muodostuneet tutkimuskohdetta koskevat käsityksensä. Tutkijan tehtävänä

on näin muodostuneen kokonaisuuden pohjalta etsiä kohdeilmiötä mahdollisimman hyvin kuvaavia käsitteitä. Tutkimuksen raportoinnissa korostuu toimintojen kuvaaminen siten, että niiden olennaiset piirteet saadaan nostetuksi esiin, jotta niiden toimivuutta voidaan arvioida myös muissa toimintaympäristöissä, tässä tapauksessa muissa vankiloissa ja vankilasta vapautuneiden parissa tehtävässä jälkihuoltotyössä.

Lähtökohtaisesti tutkijalla on aina tutkimukseen osallistuvia suurempi valta. Tutkija päättää viime kädessä tutkimuksen teoreettis-metodologisista ja raportointiin liittyvistä kysymyksistä. Tässä tutkimuksessa valtaa on jaettu siten, että työntekijät ovat etukäteen lukeneet tutkimustekstejä ja olen tutkimuksen edetessä kertonut tutkimusaineiston pohjalta tekemistäni tulkinnoista niille vangeille, jotka vuoden 2007 lopulla vielä olivat osastolla. Minna-Kaisa Järvinen (2006, 177–178) kirjoittaa kriminaalihuollon asiakastyöhön kohdistuvassa tutkimuksessaan, että tutkimus voi tarjota aineksia työn kehittämiseksi, mutta kehittäminen voi tapahtua myös huomaamatta tutkimusprosessin aikana, kun pysähdytään tarkastelemaan työskentelyn sisältöjä, toteutusta tai jotakin työn osa-aluetta. Useita kertoja keskustelin joko vankilassa erityisohjaajien kanssa tai projektityöntekijän työhuoneessa työn sisällöistä ja toteutuksesta. Työntekijöiden avoimuus ja valmius oman työn reflektointiin mahdollisti sen, että aineistonkeruu jäsenyi osaksi vankilan arkea. WOP-ohjelman mukaisesti oman työn ja itsensä kehittäminen työntekijänä on osa työtä, jota työnohjaus ja täydennyskoulutus tukevat.

3 VANKILA MAHDOLLISUUTENA?

3.1 RAJATTU JA RASKAS LAITOS

”Siis kyl mä voin sanoo et tää, siis vaikka nyt linnassa ollaankin niin elän elämäni parasta heh heh aikaa tällä hetkellä että, vaikka se hullulta kuulostaa mutta...” (vanki)

Vankila on poikkeava ympäristö, joka on monin ulkoisin merkein ja käytännön eristetty muusta yhteiskunnasta. Pääsääntöisesti vankila on deprivoiva ympäristö, jossa on tarjolla vain hyvin rajatusti toimintoja. (Haapasalo 2006, 37–38.) Vangin oikeutta huolehtia omista asioista ja tehdä omaa elämää koskevia valintoja on voimakkaasti rajattu. Vankilassa ei juurikaan voi valita tiloja, joissa aikaansa viettää eikä ihmisiä, joiden kanssa elää. Tämä altistaa keskinäisille ristiriidoille, väkivallalle ja päihteiden käytölle. Kuuden hengen sellissä on pakko tulla toimeen viiden muun kanssa, mikä ahdistuneelle, pelkotiloista kärsivälle ihmiselle voi merkitä paitsi päivittäistä kärsimystä, myös psyykkisten ongelmien pahenemista ja altistumista päihteiden käytölle tilapäisenä pakona ahdingosta.

”Kun vapautuu, on vielä paljon huonommassa kunnossa kuin tullessa.” (vanki)

Usein vankila merkitsee jo lapsuudessa alkaneen laitostierteen päätepistettä. Lukuisat laitossijoitukset tulkitaan yleensä viestiksi vakavista ongelmista ja hoitojen epäonnistumisista (Pösö 2005, 16). Vangit ovat kokeneet keskimääräistä enemmän väkivaltaa, hyljeksintää ja laiminlyöntiä lapsena ja nuorena. Heikkojen perheolojen vuoksi he ovat altistuneet yhä uusille traumaattisille kokemuksille. Lapsena vaille apua jääneillä vangeilla saattaa olla taustallaan kasautuneita traumakokemuksia, joiden purkaminen ja läpityöskentely aikuisiällä on vaativaa ja pitkäkestoista. Niiden läpikäyminen voi kuitenkin olla välttämätöntä, ennen kuin pysyviä käyttäytymisen muutoksia syntyy. (Haapasalo 2006, 49.) Jouni Tourusen (2000, 221–222) tutkimusta lainaten ”vankila voidaan monilla hyvillä syillä määrittää ahdistavaksi ja kovaksi paikaksi, jonne joutuneiden kovia kokeneiden, moniongelmaisten ja huonoosaisten vankien voidaan ajatella tarvitsevan ennen kaikkea inhimillisempiä oloja, ymmärtävää kohtelua sekä tukea ja kannustusta.”

Arkipäivän toimet ja päivittäiset rutiinit toteutetaan ohjelman mukaisesti, samassa paikassa, yhdessä muiden, pääsääntöisesti samoista ongelmista kärsivien kanssa. Vangin on sopeuduttava sekä virallisiin että epävirallisiin sääntöihin, jos ei halua elää eristyksessä. Henkilökunnan ja vankien välillä on yleensä selkeä raja, ja käsitykset toisesta ryhmästä ovat usein stereotyyppiset. Vankilan osastoille rakentuu kaksi maailmaa, jotka perustuvat erilaisille

sosiaalisille ja kulttuurisille arvoille. Lisäksi vankien ja henkilökunnan toisilleen vastakkaisten kulttuurien sisällä voi elää keskenään ristiriitaisia alakulttuureita. Vankila on kiinteä osa ammattimaisia rikos- ja huumemarkkinoita. Väkipalvalla, aggressiivisuus ja alistaminen ovat keinoja, joilla osa vangeista käyttää valtaa heikompia kohtaan. Vankilaan joutuminen ja elämä vankina altistaa nöyryytyksen ja itseholveksunnan kokemuksille. Toimettomuus ja yksitoikkoiset rutiinit passivoittavat ja vähentävät entisestään kykyä ottaa asioista vastuuta. Suljetun laitoksen ahdistavuus ja huumeiden saatavuus altistavat huumeiden käytölle. (Tourunen 2000, 225–226; Lindberg 2005, 32–39; Karsikas 2005, 103; Ruckenstein & Teppo 2005, 51–59.) Vankien alakulttuuri ja vankilakonteksti rajoittavat ja osin tuhoavat kuntouttavan toiminnan edellytyksiä.

Niina Väkeväisen (2005) pro gradu -tutkielmaansa varten haastattelemat elinkautista vankeusrangaistusta suorittavat naiset kertoivat, kuinka vaikealta tuntui tulla kohdelluksi ainoastaan vankina, negatiivisesti leimatun kategorian persoonattomana edustajana. Kategorisoiva kohtelu konkretisoitui henkilökunnan puhumattomuutena ja kontaktien vähäisyytenä vankeihin. Sekä Väkeväisen että omien tutkimusteni empiirisissä aineistoissa on puhetta yksinäisyydestä, epätoivosta ja väsymyksestä. Päivien yksitoikkoinen samankaltaisuus on vankilan arkea. (Väkeväinen 2005, 105–124; Granfelt 2005 ja 2007a.) Tarjolla olevien toimintojen vähäisyys on ylipäänsä vankeinhoidon ongelma, mutta erityisesti se konkretisoituu tavallisilla, ”ei-kuntouttavilla” osastoilla.

”Päivät on ihan maratoneja.” (vanki)

Vankeinhoito- ja kriminaalihuoltolaitoksen yhteinen tehtävä on uusintarikollisuuden vähentäminen. Vuonna 2006 voimaan tullut vankeuslaki edellyttää vankilan järjestävän vangeille sellaista toimintaa, joka tukee pyrkimyksiä rikoksettomaan ja päihdeettömään elämään ja vahvistaa toimintakykyä. Vankeuslaki edellyttää myös vapautumisen suunnittelua. Useisiin vankiloihin on perustettu kuntouttavia osastoja, joille valitaan päihdeettömyyteen sitoutuneita vankeja. Näillä osastoilla toteutetaan erilaisia kuntoutusohjelmia, joiden avulla pyritään vahvistamaan vankien edellytyksiä irtaantua rikos- ja päihdekierteestä. Ohjelmat kohdistuvat esimerkiksi väkivallan hallintaan, vuorovaikutustaitojen kehittämiseen ja uusien ongelmanratkaisu- ja ajattelumallien sisäistämiseen.

Päihdekuntoutus on ylivoimaisesti tärkein kuntouttavan toiminnan muoto. Vankeinhoidon päihdestrategiassa vuosille 2005–2006 on todettu, että vankilat ovat näköalapaikka syrjäytymiseen ja vankiloissa tavoitetaan myös ne ihmiset, jotka jäävät palvelujen tavoittamattomiin yhteiskunnassa. Vankilaan tullessaan monet vangit ovat fyysisesti ja psyykkisesti niin huonokuntoisia, etteivät pysty osallistumaan keskittymistä vaativiin kuntoutusohjelmiin. Päihdeongelmiin liittyy usein vaikeita mielenterveysongelmia, joita raju päihdeiden

käyttö on entisestään pahentanut. Asiointi ja vuorovaikutus toisten ihmisten kanssa muutoin kuin päihtyneenä on monelle vangille outo ja pelottava kokemus. (Vankeinhoidon päihdestrategia 2005–2006.)

”Sinä aamuna kun poliisit haki mut, mä tiesin että haluan käyttää sen ajan hyväksi. Olin jo pitemmän aikaa halunnut irti niistä, mutta mä en vaan siihen pystynyt. Heti kun menin sinne (Keravan vankilaan, RG) oli keskustelu apulaisjohtajan kanssa, niin mä sanoin että mä haluan WOPiin: avo-osasto ja halusin lopettaa, jos siitä olis jotain apua.” (osastolta vapautunut)

Vaikka vankilaan joutuminen usein merkitsee syrjäytymiskierteen syvenemistä entisestään ja vaikka ehdoton vankeusrangaistus on seuraamusjärjestelmän viimesijainen vaihtoehto, johon tuomitsemista erityisesti nuorten kohdalla pyritään mahdollisimman pitkälle välttämään, voi vankila merkitä myös mahdollisuutta pysähtyä ja saada apua vaikean elämäntilanteen selvittelyyn. Minna-Kaisa Järvisen (2006, 77–78) kriminaalihuoltolaitoksen asiakastyöhön kohdistuva tutkimus osoittaa, kuinka rangaistuksen pysähdyttävät elementit voivat toimia motivoivana tekijänä muutokseen ja sitä kautta luoda toimintaedellytyksiä kuntoutukseen sitoutumiselle. Samoin Vuokko Karsikkaan (2005, 76) tutkimukseen osallistuneille vangeille vankilaan joutuminen oli tarjonnut mahdollisuuden huumeiden käytön lopettamiselle.

Useissa vankeinhoidon kuntouttavaan toimintaan kohdistuneissa tutkimuksissa (esim. Tourunen 2000; Tourunen & Perälä 2004; Lindberg 2005; Granfelt 2003; 2005; 2007a ja 2007b) on osoitettu, että vankeusrangaistus voi parhaassa tapauksessa merkitä mahdollisuutta saada päihde- ja siihen liittyvä rikoskierre katkaistuksi ja sitoutua kuntoutukseen. Oikeaan ajankohtaan osuva ja oikein kohdennettu kuntoutus saattaa johtaa sitoutumiseen pitkäjänteiseen elämäntavan muutosprosessiin, jos vangille pystytään välittämään kokemus siitä, että päihteetön ja rikokseton elämä on realistinen ja mielekäs vaihtoehto. Toivo ja luottamus siihen, että yhteiskunnassa voi selviytyä ja löytää paikkansa, lisää kuntoutumisvalmiutta, halua sitoutua ja ponnistella oman elämän eteen (Peltomaa 2005, 16–17). Jotta toivo ei kohta vapautumisen jälkeen sammuisi, on ehdottoman tärkeää, että yhteiskunnassa todella voi selviytyä, löytää koulutus- tai työpaikan, asunnon ja uusia ihmissuhteita, vaikka rasitteena olisikin pitkä rikosrekisteri eikä työkyky sataprosenttinen.

”Kun pää alkoi muutaman viikon kuluessa siinä alussa vähän selviämään, niin aloin miettiä, että tässähan olis mahdollisuus ruveta muuttamaan elämääkin... Sitten lähdin kysymään minkälaisia vaihtoehtoja täällä vankilassa on, että onko päihhteettömiä osastoja ja mitä kaikkia. Käytiin vaihtoehtoja läpi ja tuli woppi esille ja siellä henkilökunta vaikutti ihan mukavalta ja mä halusin sinne ja otin samalla kaikki mahdolliset sakot ja tulevat tuomiot alas. Ajattelin että kerralla hoidetaan.” (osastolta vapautunut)

Rikokset tulivat kerralla sovitetuiksi eikä uusia ole tullut. Opiattien käyttö loppui useita kuukausia kestäneen osastokuntoutuksen ja sitä seuranneen rangaistuksenaikaisen kuntoutuksen ja vapaudessa jatkuneen kuntouttavan työn tuella. Tutkimusajankohtana kokemuksia päihitteettömästä ja rikoksettomasta elämästä oli kertynyt jo kolmen vuoden ajalta. Nuori mies asui yhdessä tyttöystävän ja kissojen kanssa kauniissa kodissa, josta lähti aamuisin töihin. Vankila oli se paikka, jossa sitoutuminen kuntoutukseen ja sen myötä päihitteettömyyden vahvistumiseen vihdoin onnistui. Nuori mies oli ennen ehdotonta vankeusrangaistusta tehnyt useita yrityksiä päästäkseen irtautumaan huumeista, mutta aina vain paheneva päihde- ja rikoskierre katkesi vasta vankilassa. Pakkoon perustuva suhde institutionaaliseen yhteisöön voi joskus merkitä mahdollisuutta pysähtyä pohtimaan omaa tilannetta, auttaa ottamaan siitä vastuuta ja löytämään uusia tukea antavia suhteita (Laitinen 2008, 271).

”Kyllä mä viihdyin. Aika hassua että voi sanoa, että viihtyi vankilassa, mutta on se kuitenkin mulle parasta, mitä on tähän mennessä käynyt.” (osastolta vapautunut).

3.2 KUNTOUTUSMYÖNTEINEN YHTEISÖ

3.2.1 Vertaistukea yhteisöstä

Kuntouttavan toiminnan perusta on kuntoutusmyönteinen osasto, minkä rakentaminen vankilaan ei ole yksinkertainen tehtävä. Vankilan sosiaalinen rakenne asettaa ehtoja ylipäänsä minkä tahansa kuntouttavan toiminnan toteutukselle ja vankien sitoutumiselle kuntoutusprosessiin (Tourunen 2000, 242). Jotta toimintaympäristö olisi kuntoutusta tukeva, täytyy osastolle muodostua riittävään luottamukseen ja tavoitteiden yhtenevyyteen perustuvia suhteita vankien kesken. Vertaistukeen perustuvien suhteiden luominen edellyttää kokemusten jakamista, kertomista ja kuuntelemista. Tarvitaan yhteisesti jaettu sosiaalinen tila, jossa riittävän avoin vuorovaikutus on mahdollista. Kokemusten jakaminen tarkoittaa henkilökohtaisesti koetun luovuttamista myös toisten käyttöön. Vertaissuhteessa kokemuksen vastaanottaja eläytyy toisen ihmisen läpikäymiin tilanteisiin ja tunteisiin ikään kuin ne olisivat voineet tapahtua hänelle itselleen. (Mönkkönen 2005, 225.)

”Kun toi osasto on tommonen, että on ryhmätoimintaa, niin se vaatii tietynlaista ihmistä, että semmonen ihminen, joka on hirveän vetäytyvä, niin ei semmonen ihminen pärjää tai jaksakaan henkisesti olla tommosella osastolla, missä täytyy antaa myös itsestään jotain koko yhteisölle. Osastolla kehittyy ryhmähenki, ollaan kaikki samassa veneessä siellä. Kaikilla on vähän samat päämäärät. Tälläkin het-

kellä kun on yksi vetäytyvä, niin muut vangit menee aika nopeasti juttelemaan että onko kaikki hyvin. Semmonen pieni yhteisö niillä on keskenään... Kyllä ne aika paljon mun mielestä pitää toinen toisistaan huolta, mikä on mun mielestä sellainen hyvä asia, että ne menee ja kysyy ja ihmettelee keskenään. Mutta sitten kun ollaan puhuttu näistä asioista, niin kyllä ne antaa toisilleen rauhankin, jos toinen sanoo, että haluaa olla rauhassa.” (vartija)

Keskustelut toisten vankien kanssa voivat olla merkitykseltään korvaamattoman tärkeitä tilanteessa, jossa itse on hämmennyksissään aiemmasta täysin poikkeavaa elämän suuntaa etsiessä. Käsitys itsestä rakentuu sosiaalisissa konteksteissa, toisten ihmisten tuen avulla. On hyväksyttävä oma elämänselitys ja löydettävä kanavat, jotka voivat toimia motivaation ja toivon lähteenä. Tämä vaihe liittyy kuntoutumisvalmiuden kehittymiseen ja monet kokevat sen kaikkein vaikeimmaksi. Kuntoutuminen on oppimista ja asenteiden muutosta suhteessa itseän, päihderiippuvuuteen, rikollisuuteen ja ympäröivään maailmaan. (Peltomaa 2006, 16.)

”Mulla on kuudes kerta jo näissä taloissa ja aika paljon on mennyt noitten aineitten parissa. Kai tässä alkaa olla ikää sen verran että jos tässä jotain aikoo elämälleen tehdä niin pitäisi jokin muutos tehdä. Olin täällä joskus kymmenen vuotta sitten, kaikki Etelä-Suomen vankilat on käyty, aika lyhyitä siviilipätkiä ollut. Amfetamiinia ja heroiinia, ihan kaikkea on mennyt. Ei ole varmaan mitään jäänyt kokeilematta. Semmonen normaali elämä on jäänyt kokonaan pois. Kumminkin viisitoista vuotta pyörinyt noissa porukoissa.” (vanki)

”En mä jaksa enää. Onhan tää kuluttavaa elämää, on todellakin. Kun kävelee rantasaunalle ja kaikki on ihan vihreää ja puut tuoksuu niin tulee että ei jumalauta saa olla viimeinen reissu. Mä olen sitä mieltä, että jos vielä kolmikymppisenä pyöräi näissä taloissa niin sitten ei ole enää mitään väliä.” (vanki)

Noin kolmikymmenvuotiailla miehillä on vielä isompi urakka kuin kymmenen vuotta nuoremmilla ensikertalaisilla: elämä päihteiden käyttäjien alakulttuurissa ja siihen liittyvä rikollinen elämäntapa on nuoren aikuisiän kuluessa vakiintunut identiteetin määrittäjäksi eikä muunlaiseen elämään ole lainkaan kiinnikkeitä. Kuluttava elämäntapa alkaa väsyttää ja tulevaisuus huolestuttaa. ”Vanhimpien” nuorten vankien vapautumiseen liittyvä hätä ja kokemus yksin jäämisestä tulee esiin myös Margit Kyngäksen (2000, 150) väitöskirjassa.

Osaston ”vanhemmat miehet” olivat tottuneet toisenlaiseen ”lusimiskulttuuriin” isoissa suljetuissa laitoksissa.

”Ei ne (vartijat, RG) pidä oikein edes ihmisinä.” (vanki)

”Riksussa meininki on tosi tiukkaa. Se on isojen poikien talo. Siellä lusitaan ihan eri asioista kuin täällä.” (vanki)

Aineiston keruu osui ajankohtaan, jolloin osastolla oli oikein hyvä yhteishenki. Vangit jakoivat keskenään henkilökohtaisia asioita ja samat tavoitteet yhdistivät. Toisista vangeista ja työntekijöistä puhuttiin arvostavasti ja osaston toiminnat koettiin mielekkäiksi. Esimerkiksi Kalterit taakse® -kurssin aiheista vangit saattoivat keskustella vielä keskenään ryhmän jälkeen. Yksi miehistä kertoi, kuinka muut olivat tukeneet häntä yksityiselämän kriisissä ja kuinka hakealta tuntui ajatella, että joutuu eroamaan ihmisistä, joihin on oppinut luottamaan ja joiden kanssa on jakanut tärkeitä kokemuksia.

Sosiaalisen tilan luomisessa sekä paikalla että ihmisillä on merkitystä. Kuntouttavien osastojen vangit elävät erillään muista vangeista: kaikki tapahtumat ruokailusta, ulkoilusta, vieraiden tapaamisista ja virkailijoiden luona asioimisesta lähtien toteutuvat eriytetysti eikä muihin vankeihin saa pitää yhteyttä. Pääsääntöisesti vangit arvostivat osastojen erillisyyttä, mutta etenkin romaninuorukaisille ja ulkomaalaistaustaisille erillisuus omaan kulttuuriin kuuluvista saattaa muodostua ylitsepääsemättömäksi esteeksi osastolle hakeutumiselle tai siellä menestymiselle.

”Mun mielestä se oli ihan hyvä, että se oli erillään. En kertaakaan ajatellut että siinä olis jotain huonoa. Siellä vähän niinkun kaikki tavoittelee samaa asiaa. Siellä ei näe niitä tyyppejä jotka kehuskelee rötöksillään, joita on tehnyt ja mitä meinaa tehdä, kun pääsee...” (osastolta vapautunut)

Tutkimuksen aikana osastolle valittiin yksi romaninuorukainen, mutta hän halusi heti seuraavana aamuna lähteä osastolta. Osaston yhteisökokouksessa erityisohjaaja yritti selvittää, oliko romaninuorukaista painostettu lähtemään. Kaikki vakuuttivat, että näin ei suinkaan ollut ja yhden vangin sanoin ”mun puolesta täällä sais vaikka kaikki olla mustalaisia”. Romanimiehen kanssa samaan aikaan osastolle tullut vanki sanoi vastaanoton olleen hyvä, mutta romaninuorukainen ei vain ollut pitänyt osastosta.

”Toinen ongelmaryhmä on nämä meidän romanipojat... se oma kulttuuri että mitenkä tämmönen romanipoika sen yhteisöllisyyden kestää, jos ei ole muita romanipoikia ja jos on monta niin ne hajottaa takuuvarmasti sen...Kyllä ne huviliihummeripojat jotka henkseleitään paukuttaa nää romanipojat niin se ennuste on tosi tosi tosi vaikee.” (Kirsti Nieminen)

Sosiaalisen tuen ohella yhteisöissä harjoitetaan vallan käyttöä, erottelua ja ulossulkemista. Yhteisösuhteissa on aina läsnä kysymys heistä, jotka eivät kuulu meihin tai joiden ei sallita kuuluvan meihin. Eronteot ja vaikeudet itsen paikantamisessa yhteisön osana voivat tehdä yhteisöllisestä suhteesta rasit-

teen, joka pikemminkin vaikeuttaa kuin tukee kuntoutumista. (Korkiamäki & Nylund & Raitakari & Roivainen 2008, 15; Laitinen 2008, 277.) Kasvuryhmässä keskusteltiin rasistisista asenteista ja valintahaastattelussa työryhmä kertoi hakijalle, että ”osastolla voi sitten olla kaikenvärisiä”. Keravan vankilaan on perinteisesti sijoitettu suhteellisen paljon ulkomaalaistaustaisia vankeja, koska rasistiset asenteet eivät ole niin iso ongelma kuin isoissa suljetuissa laitoksissa.

Vankilassa kohdataan enemmän kuin missään muussa laitoksessa niitä nuoria aikuisia, jotka ovat jo varhaislapsuudessa kokeneet vailla jäämistä ja kaltoin kohtelua, viimeistään ala-asteella sisäistäneet epäonnistujan identiteetin ja aloittaneet päihteiden käytön kymmenvuotiaina. Tarja Pösö (2004) kirjoittaa koulukotinuorten elämää kuvaavassa etnografiassaan, kuinka jotkut nuoret ovat sisäistäneet käsityksen elämänsä vääjäämättömästä lohduttomuudesta ja kuinka syvää julmuutta nämä nuoret ovat lapsuudessaan joutuneet kokemaan. Paikka, jossa ihminen elää, rakentaa hänen identiteettiään ja minäkäsitystään, ja ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomituista huomattava osa on kiertänyt jo ennen vankilaan päätymistä negatiivisesti leimattua identiteettiä vahvistavissa laitoksissa. Tästä huolimatta WOP-osastolla lähdetään työskentelemään sillä periaatteella, ettei kenenkään rikollisidentiteetti ole ”kiveen kirjoitettu”. Etenkin kun osastolle ei valita ammattimaiseen rikollisuuteen suuntautuneita.

”Ei täällä kukaan ole ylpeä rikoksistaan.” (vanki)

Kuntoutus ei saa jäädä pelkästään kuntoutujaan kohdistuviksi toimenpiteiksi, vaan kyse on vuorovaikutus- ja oppimistilanteista, joissa oleellista on kuntoutujan osallisuus. Kuntoutuksessa keskitytään voimavaroihin, selviytymisen tukemiseen ja tavoitteiden asetteluun. Tämä tarkoittaa taitojen harjoittelua, mahdollisuuksien pohtimista, tulevaisuuden suunnittelua, keskittymistä omiin ja saatavilla oleviin resursseihin. Työntekijöiden tehtävä on tukea kuntoutujaa asettamaan ja saavuttamaan tavoitteitaan sekä pyrkiä avaamaan hänelle uusia mahdollisuuksia. Kuntoutus on monialaista toimintaa, jossa painottuu moniammatillinen yhteistyö. (Peltomaa 2005, 20–21.)

Osastokuntoutus toteutuu yhteisö-, ryhmä- ja yksilötasolla ja siihen osallistuvat osastojen erityisohjaajat, vartijat ja projektityöntekijät. Vangeilla on mahdollisuus keskustella myös psykologin ja pastorin kanssa. Vapautumisen jälkeinen työskentely projektityöntekijöiden kanssa painottuu yksilö- ja verkostotyöskentelyyn. Osastotyöskentely kokonaisuudessaan voidaan määritellä kuntouttavaksi ja vapauteen valmentavaksi työksi ja projektityöntekijöiden työ yhteiskuntaan integroitumista tukeväksi työksi. Kuntouttava työ rakentuu psykososiaaliseksi työprosessiksi, jossa päihderiippuvuuteen kohdentuva toiminta on korostuneessa merkityksessä johtuen vankien päihdeongelmien syvyydestä ja kytköksistä rikollisuuteen. Vankeinhoidossa laajalti käytössä olevat toimintaohjelmat (Kalterit taakse®- ja Suuttumuksen hallinta -kurssi)

asettavat osaksi psykososiaalista kuntoutusta. Koska rikollisuus ymmärretään marginalisaation osaksi, on perusteltua työskennellä siten, että kuntoutus kohdistuu mahdollisimman laaja-alaisesti ja yksilöllisesti kunkin vangin tilanteeseen eikä fokusoidu ainoastaan rikollisuuteen ja päihdeongelmaan.

3.2.2 Oma tila osastolla

Osastokuntoutus toteutuu prosessina, joka alkaa siten, että sijoittajayksikössä informoidaan vankia kuntoutusvaihtoehdoista. Jos vanki on kotoisin Uudenmaan läänistä, alle 30-vuotias ja WOP-osasto tuntuu sopivimmalta vaihtoehdolta, hänet sijoitetaan Keravan vankilaan ja hän tekee hakemuksen osastolle. Tämän jälkeen osaston työryhmä haastattelee vangin ja päättää valinnasta. Jos WOP-osasto tuntuu liian vaativalta, on mahdollista, mikäli tilaa löytyy, ensiksi pohtia omaa elämää ja varsinkin suhdetta päihteisiin vähemmän ohjelmaa sisältävällä päihteettömällä osastolla. Moni nuori vanki ei ole koskaan aiemmin pysähtynyt pohtimaan päihderiippuvuuttaan, vaan päihteiden käyttö ja siihen liittyvä rikollisuus ovat muodostuneet varhaisesta teini-iästä alkaen elämäntavaksi, jonka mukaisesti kaikki kaveritkin elävät.

”Moni on tullut ensin ykköskongille harjoittelemaan ryhmätoimintoja ja miettimään, että oikeasti voisi jotain muuttaa ja sitten vasta tulee meille.” (projektipäällikkö)

Kuntouttaville osastoille ei aina ole helppo löytää nuoria, joiden motivaatio riittää päihteettömyyteen sitoutumisen lisäksi osastolla vaadittavaan työskentelyyn. Toisinaan osastolle haetaan väärin olettamuksin. Hakija voi olla esimerkiksi siinä käsityksessä, että osastolta järjestyy työ- tai avolaitospaikka. Joskus haastattelussa ilmenee, että osaston toiminnat eivät sittenkään kiinnostanut ja vanki on itse perunut hakemuksen. Esteenä voi olla myös tuomion pituus, joko liian lyhyt tai pitkä. Pitkä tuomio ei kuitenkaan itsestään selvästi ole este. Tutkimukseen osallistui pitkäaikaisvanki, jolla oli rangaistusaikaa jäljellä vielä useita vuosia. Yhteisöllinen kuntouttava osasto asettaa vaatimuksia myös käytökselle ja yhteisöön sopeutumiselle.

”Jos on näyttänyt laitoksessa muilla osastoilla, että on aivan mahdollon, niin ei me sitten oteta. Kyllä me saadaan vihjeitä, jos joku hakee joka on täällä käyttäytynyt tosi huonosti tai pitää sellinsä hirveässä kunnossa, niin se kypsyttelyaika välissä pitäisi olla pitempi, että jotain muuta motivointia. Se on niin alussa vielä...” (projektipäällikkö)

Vaikka osastolle hakeutuvilla vierotusoireet ovat ohitse, on monen tulijan mieli aivan hajalla. Fyysinen kunto kohenee suhteellisen nopeasti, mutta henkisesti on paha olla. ”Poika on rikki ja palasina ja koetetaan eheyttää.” (Kirsti Nieminen)

"No sanotaan nyt silleen et sitä oli aika tasapainoton, semmonen et mielialat heitteli ihan tajuttomasti, ja sit ei arvostanu itteensä ollenkaan ja oli jotenkin semmonen sisäänpäin vetäytyvä." (vanki)

Toimiva yhteisöllinen kuntoutus edellyttää osaston "ihmisympäristöön" ja sen myötä kuntoutusmyönteiseen asenneilmapiiriin panostamista. Monissa vankiloissa on yhteisökuntoutukseen perustuvia osastoja, esimerkiksi Hämeenlinnan vankilan kuusipaikkainen "ala-avo", Helsingin vankilan Sörkka-yhteisö ja Keravan vankilan Kisko-osasto, joista kahdesta viimeksi mainitusta on tehty tutkimus (Tourunen & Perälä 2004; Tourunen 2000). Näillä osastoilla kuntoutus ei rajoitu ryhmä- ja yksilökuntoutukseen, vaan tavoitteena on rakentaa kuntoutusta edesauttava vertaistuki ja kuntoutusmyönteinen kulttuuri. Näin pyritään murtamaan vankilayhteisöön perinteisesti rakentunut henkilökunnan ja vankien välinen vastakkainasettelu ja mahdollistamaan riittävä luottamukselle rakentuva vuorovaikutus.

"En mä vois olla tällä osastolla, jos olisin vaan sen takia että saan etuja. Henkilökunnalle vois vielä esittää stooria, mutta se että pitäis vielä jätkillekin..." (vanki)

Keravan vankilan "Länsi Kolmosella" voi olla yhteensä enimmillään 12 vankia, kummallakin kuntouttavalla osastolla kuusi. Lukumäärä voi tuntua pieneltä, etenkin jos sitä vertaa 30 vangin osastoihin. Toimivan vertaistuen ja riittävän ammatillisen kuntoutuksen näkökulmasta on kuitenkin tärkeää, ettei vankimäärä nouse liian suureksi. Sörkka-yhteisössä on paikka seitsemälle vangille ja Hämeenlinnan vankilan yhteisöhoidollisen "ala-avon" paikkamäärä on kuusi. Niina Väkeväisen (2005, 105–106) tutkimukseen osallistuneet naisvangit arvioivat kanssakäymisen henkilökunnan kanssa inhimillisemmäksi ja helpommaksi pienissä yksiköissä. Heillä oli hyviä muistoja nimenomaan pienistä yksiköistä, joissa henkilökunta tai yksittäinen työntekijä oli heitä tukenut. Kohtelu oli yksilöllisempää, jolloin naiset olivat kokeneet tullessa kohdatuiksi yksilöinä, eivät ainoastaan vankeina.

"Niin se oma selli on se oma kolo, mihin ne voi mennä tavallaan ja sinne ei muutkaan tule. En mäkään mene vankien selliin, että kyllä ne tulee sitten mun luo. Kaikilla on oma selli, että se on tavallaan se yksityinen paikka ja sitten jos haluaa olla yhdessä, niin voi olla yleisissä tiloissa tai tupakkahuoneessa ja siellä ne voi pelaila." (vartija)

Myös vankilassa jokin paikka, yleensä oma selli, voi olla kokemuksellisesti oma tila, jonne voi halutessaan vetäytyä. Silloin, kun koti on julkisessa tilassa, kun elää julkisessa yksityisyydessä, tulee erityisen tärkeäksi mahdollisuus säilyttää edes pieni yksityisen yksityisyyden alue. Näin tulee hyvin ymmärrettäväksi vankien pyrkimys kontrolloida ainakin jotakin osaa julkisen yksityisyyden tilassaan, kun yksityistä yksityisyyttä ei vankilassa ole. Sellin on pieni julkisen yksityisyyden tila, jonne työntekijät ja muut vangit eivät yleensä

kutsumatta astu sisään. Kuitenkin vankilassa tehdään sellitarkastuksia, jolloin kaikki paikat ja tavarat pengotaan perin pohjin. Yksityisen yksityisyyden puuttuminen on vankilan nöyryyttävä erityispiirre. Omaa sisäistä maailmaa, ”sisäistä kotia”, voi varjella rajaamalla jonkin elämänalueen henkilökunnan ja muiden asukkaiden ulottumattomiin. Siksi on tärkeää, että työntekijät kunnioittavat vangin ”sisäisen kodin kynnystä”.

”C:n kanssa pystyn keskustelemaan. Se ei kysele liian henkilökohtaisia.” (osastolta vapautunut)

”Z ei koskaan, jos Z:lle sanoo, että vaihdetaan aihetta, mä en puhu tästä, niin se ei koskaan rupea väen vängällä...” (vanki)

3.2.3 Yhteisön työryhmä ja vartija lähityöntekijänä

Työryhmän yhteisöllisyyden edellytys on, että ryhmän jäsenet kokevat kuuluvansa yhteen ja heillä on riittävästi yhteistä sosiaalista todellisuutta, joka jatkuvasti kehittyy yhteisissä pysähtymisen hetkissä. Työryhmän perustaminen jonkin toiminta-ajatuksen pohjalle ei sellaisenaan riitä, vaan yhteisöksi kehittyminen on prosessi, joka tulee tehdä tietoisesti näkyväksi. Yhteisöllisyys on kollektiivista kokemustodellisuutta, joka syntyy kaikissa aidoissa yhteisöissä. Silloin kun vuorovaikutus on riittävän avointa ja sallivaa, työryhmän jäsenet puhuvat ja ajattelevat yhdessä niin, että heidän välilleen syntyy jotain yhteistä, vaikka näkemykset olisivat hyvinkin erilaisia. Avoin vuorovaikutus on työntekijöiden ja työryhmän kasvun ja kehittymisen edellytys. Avoimuus syntyy yhdessä työskennellen ja toisaalta jokaisen ihmisen kokemuksia ja tunteita kunnioittaen. Se mahdollistaa työryhmän jäsenten rohkeamman osallistumisen työstä ja työn kehittamisestä käytävään keskusteluun. (Koski 2007, 14–92.)

Vankila ei ole avoimen vuorovaikutuksen kehto. WOP-projektin työryhmää ovat rasittaneet työntekijävaihdokset ja epäselvyydet projektin jatkuvuudesta. Tutkimusvuonna projektityöntekijöiden ja erityisohjaajien keskinäisessä työnjaossa koskien osastolla tehtävää yksilötyötä oli siinä määrin epäselvyyksiä, että ne loivat keskinäisiä jännitteitä työryhmään. Projektiin liittyvät rakenteelliset ongelmat, kuten epätietoisuus vapautumisen jälkeisen työskentelyn jatkumisesta, aikaansaivat epäselvyyttä siitä, kuka tekee mitään missäkin vaiheessa. Työntekijävaihdokset ja projektin jatkuvuuteen liittyvät epäselvyydet aiheuttivat ongelmia työryhmän sisäisessä tiedonkulussa ja vaikeuttivat uusien työntekijöiden ponnisteluja oman paikkansa hahmottamisessa projektin kokonaisuudessa. Vankeinhoidossa tehtävä kuntouttava työ on lähtökohtaisesti altis ristiriidoille, tiedonkulun ongelmille ja väärinkäsityksille.

Työryhmän avoimuutta ja sitoutuneisuutta työhönsä kuvaa osaltaan se, että työntekijät halusivat pohtia yhdessä tutkijan kanssa työssä ja työyhteisössä kohtaamiaan ongelmia.

Vartijoiden rooli osastokuntoutuksen toteutuksessa on monipuolinen. Työhön kuuluu kontrolli- ja valvontatehtävien lisäksi runsaasti vuorovaikusta vankien kanssa. Kuntouttavan työtteen muokkaaminen vartijan toimenkuvaan sopivaksi vaatii hyviä ihmissuhdetaitoja.

"Kyllä sitä voi olla jämäkkä ja tarkka ja vaatia ja vaadinkin heiltä (vangeilta, RG) paljon. Mutta kyllähän sitä voi olla ystävällinen, eihän sitä tarvitse niskoja nakella tuolla ja sanoa epäystävällisesti. Kyllähän sitä voi monen asian sanoa niin monella tavalla, ilman että tarvii ihmeemmin käskyttää. Enemmän se on ehkä kehottamista." (vartija)

Vankien avustaminen asioiden hoidossa, kuten saatot vankilan sisällä ja ulkopuolella, puhelinsoitot läheisille ja osaston arjen pyörittäminen kuuluvat vartijoiden päivittäiseen työhön: Valvontahenkilökunnan työ luo perustan osaston toiminnoille ja se, miten vankeja näissä tilanteissa kohdellaan, kertoo arvostuksesta tai sen puutteesta. Osastolle muodostuvaan ilmapiiriin vaikuttaa suuresti vartijoiden taito ja halu nähdä vangit yksilöinä, ei pelkästään rikollisina, joita tulee valvoa ja kontrolloida. Vangeille merkitsee paljon tapa, jolla heihin suhtaudutaan ja sävy, jolla asiat sanotaan.

"Se on inhimillinen vartija. Vaikka asia olisi negatiivinenkin niin se osaa sanoa sen sillä tavalla... Se hoitaa asian ja jos ei se onnistu, niin mä tiedän että se on tehnyt sen eteen kaikkensa ja vähän ylikin." (vanki)

Haastatteluissa vangit puhuivat vartijoista joko myönteiseen sävyyn tai neutraalisti. Vartijat saivat kiitosta vankien asioiden hoidosta ja vuorovaikutustaidoista. Suljetussa vankilassa vangiin mahdollisuudet hoitaa itse asioitaan ovat hyvin rajalliset. Erityisesti isoissa suljetuissa laitoksissa aiempia vankeusrangaistuksia suorittaneet ihmettelivät vartijoiden "palvelualttiutta", ystävällisyyttä ja läsnäoloa vankien seurassa. Pienet teot kertovat paljon vartijan suhtautumisesta vankeihin. Esimerkiksi se, että vartija oli vangiin kanssa vaateostoksilla ollessaan kuljeskellut ympäriinsä vaatetankoja tutkien kuin kuka tahansa asiakas ja pitänyt takkia kiinni siten, että virkamerkki oli peittynyt. Toisena esimerkkinä kerrottiin, kuinka "me pyydettiin vartija A:ta, että jää tänne kisastudioon meidän kanssa ja se otti tuolin ja katsoi matsin meidän kanssa".

"Mä olen paikalla jos niillä on tarvetta tulla jutteleen että mitä asioita on. Viisitoista vaille seitsemästä iltaseitsemään ovet on auki. Mulla on siellä vartijakoppi, niin kyllähän ne voi tulla mistä tahansa asioista juttelemaan." (vartija)

Vaikka vartijat eivät käy varsinaisesti ammatillisia keskusteluja vankien kanssa, he ovat kuitenkin enemmän kuin mikään muu ammattiryhmä vuorovaikutuksessa heidän kanssaan. Vartijat tekevät havaintoja ja saavat paljon tietoa vankien elämästä valvontatehtävien myötä. He valvovat tapaamisia, ovat läsnä vangin soittaessa läheisilleen ja osallistuvat perhepäiville, jotka järjestetään yhteistyössä kirkon erityisnuorisotyönkeskus Snellun kanssa.

”Viikonloppuisin istun ja valvon tavallisia tapaamisia, että kyllähän siinäkin jo näkee ja kuulee ja sitten valvon kun he soittavat tyttöystävälle. Kyllähän siinä välittyi se miten suhteessa tai kotirintamalla menee. Ja sitten me ollaan pyritty kerran vuodessa tai kaksi kertaa vuodessa järjestämään perhetapaaminen, minne he saavat kutsua sukulaisia ja muita. Ja sitten jos heillä ei ole lomapäätä auki, mutta on tärkeää tapaaminen perheen kanssa, niin vartija lähtee sitten mukaan sinne.”
(vartija)

Kuntouttavan osaston vartijan täytyy itse löytää sellainen työtapo, jossa vuorovaikutus ja kontrollitehtävät yhdistyvät tarkoituksenmukaisella tavalla. Perinteisestä vartijan roolista huomattavasti poikkeava työskentelyote voi tuntua aluksi hyvinkin hämmäntävältä etenkin niistä vangeista, jotka ovat tottuneet muissa laitoksissa voimakkaasti eroa tekevään ja etäisyyttä pitävään vanki – vartija-suhteeseen.

”Kun noi vartijat on tossa koko ajan. Se on semmonen asia mikä alussa shokkas. Kun ne leikkii meidän kanssa. Jos niitä pyytää pelaamaan biljardia niin kyllä ne tulee.” (vanki)

”Jos muissa taloissa tällä tavalla puhuis vartijalle niin tulis putkee.”
(vanki)

Vartijoiden aiemmista kokemuksista poikkeava suhtautumistapa oli yksi niistä tekijöistä, jotka kaikkein voimakkaimmin tuottivat kokemuksen, että ”ei tää tunnu lusimiselta, ei ollenkaan” ja loppuarvioinnista oli luettavissa, että ”oli todella kiva huomata että vartijan ei välttämättä tarte olla vihollinen”.

WOP-osaston vartijat osallistuivat toimintaohjelmien ohjaamiseen, vankien asioita käsitteleviin työryhmäkokouksiin, vankien valintahaastatteluihin, osastojen yhteisökokouksiin ja työyhteisön työnohjauksiin. Vankien päivittäisissä toimissa mukana ollen he pystyivät havainnoimaan kuntoutumisen edistymistä.

”Kyllä tossa osastolla näkee sen muutosprosessin. Sitä mä en ehkä alussa uskonut, mutta kun on ollut näin pitkään, niin näkee kuinka ihminen voi muuttua tai ei välttämättä itse muutu, mutta ajatukset saattavat muuttua... Semmosia ajatuksia heittää ryhmässä, joista ajattelis ettei ainakaan ton päästä tule.” (vartija)

3.2.4 Rikkinäisen mielen eheyttäminen

”Kyllä nuo aika moniongelmaisia on nuo vangit, että mielenterveyspuolella ne suurimmat ongelmat loppupeleissä on, kun vapautuu. Jonkin verran näkyvät osastolla, se vähän riippuu, millainen porukka siellä on. Ehkä vartijan puoleen ei kuitenkaan ensisijaisesti käänny.” (vartija)

Mielenterveysongelmista kärsiville vankeus voi olla erityisen vaikea ja tuhoisa ja pahentaa oireita. Heillä on vaikeuksia selviytyä vankiyhteisössä ja osastojen toiminnoissa, mikä altistaa eristysosastolle joutumiselle. (Petersilia 2003, 36–39.) Helsingin vankilassa tehdyssä pelkääjätutkimuksessa (Ruckenstein ja Teppo 2005) osoitetaan, kuinka psyykkisesti sairaat tai henkisesti puolustuskyvyttömät vangit voivat joutua jonkun vahvan vangin kiusaamiksi ja sen myötä koko yhteisön hylkimiksi. Edellä mainitussa tutkimuksessa on kuvaus siitä, kuinka rikollispomo laitettiin samaan selliin psyykkisesti sairaan vangin kanssa, ja heti seuraavana aamuna sairas vanki pyysi siirtoa eristykseen. Tutkijat arvioivat, että eristysosastolle hakeutuivissa on todennäköisesti keskimääräistä enemmän vankeja, joilla on mielenterveysongelmia. (Mt. 33, 77.)

Myös Hämeenlinnan vankilassa ja Vanajan avovankilassa tekemässäni tutkimuksessa (Granfelt 2007, 43–54) tuli psyykkisesti sairaiden vankien vaikea asema esiin kuvauksina peloista vankilan osastolla ja mahdottomuudesta päästä kuntouttaville osastoille, koska he eivät selviydy yhteisöhoitoon perustuvassa vuorovaikutuksessa. Hämeenlinnan vankilan kuntouttavan osaston, ”ala-avon” ohjaaja kertoi, että on vaikea löytää osastolle psyykkisesti riittävän hyvässä kunnossa olevia vankeja, koska huumeongelmaiset naisvangit ovat niin masentuneita ja ahdistuneita tai muutoin vaikeasti häiriintyneitä, esimerkiksi kykenemättömiä hallitsemaan väkivaltaisuuttaan.

”Mielen ongelmat, mielen ongelmat niin sehän on yks iso aukko vankeinhoidossa kun päihdepsykiatria ei kukaan oikeastaan edusta... Jos ne (vaikeasti traumatisoituneet vangit) jaksaa käydä sen woppijuttunsa tai minkä tahansa ne jaksaa käydä kaikkine näine traumoi-neen niin he on sit valmiimpia semmoseen syvälliseen juttuun... Se luo sitä pohjaa ja sit jos osuis sellaisen ihmisen kohdalle, joka osais sitte käydä läpi koska se on varmaan iso juttu. Mutta se on niin rikki se ihminen että, että ilman tämmöstä, kuinka mä nyt sanoisin, että puetaan siistit vaatteet päälle, niin hän ei pysty.” (Kirsti Nieminen)

WOP-osastolle on voitu, rajallisessa määrin, ottaa vakavista psyykkisistä ongelmista kärsiviä. Vangilla on saattanut olla jopa diagnosoitu paranoidinen skitsofrenia. Tällaisen vangin menestyminen yhteisöllisyyteen perustuvalla osastolla on ollut vaativaa niin vangille itselleen kuin yhteisölle ja edellyttänyt työyhteisöltä erityistä huomio-ottoa. Työryhmässä on psykoterapeuttista osaamista, jota on voitu käyttää yksilötyössä psyykkisesti sairaitten tai hyvin

huonokuntoisten vankien kanssa. Näin on mahdollistunut yksilöllinen kuntoutus, jonka myötä vanki on hiljalleen pystynyt enemmän osallistumaan yhteisöön luottamuksen ja turvallisuuden tunteen vahvistuttua riittäväksi. Yhteistyö projektityöntekijän kanssa on jatkunut vapautumisen jälkeen tiiviinä siinäkin tapauksessa, vaikka tuomion suorittaminen olisi osastolla käynyt ylivoimaiseksi ja tarvittu siirto vankisairaalaan.

"... skitsofreenikko- tai persoonallisuushäiriötapauksia... sillä jos tällaisia tulee johonkin tällaiseen osastoon joka on niin sanottu erityisosasto, jossa satsataan enemmän ja hän sitten sen yhteisöllisyyden rikkoo juuri sen takia että hänellä on joku niin vakava ongelma että se häiriintyy se osasto. Niin sehän on mitä kaameinta heitteille jättöä ja niinhän on tapahtunut että se on pitänyt ulos kirjoittaa... Ja se oma pettymys." (Kirsti Nieminen)

Osastolla oleminen on vankien arkipäivän, heidän todellisuutensa jakamista, mikä antaa edellytyksiä ymmärtää paremmin heidän lähtökohtiaan kuntoutukseen ja ryhmissä käsiteltäviin teemoihin. Yhteisössä voi myös havainnoida vankien vuorovaikutustaitoja ja yhteisön valtasuhteita. Yhteisöön ei saa kertyä liikaa psyykkistä kuormitusta, jolloin se alkaa estää vankien yksilöllisiä toipumisprosesseja. On tärkeää, että työryhmä tuntee yhteisön kulloisenkin tilanteen pystyäkseen arvioimaan osastolle hakevan vangin sopivuutta yhteisön kokonaisuuteen. Yhteisön etu menee yksittäisen vangin tarpeiden edelle. Projektityöntekijän vaativan erityistason psykoterapiakoulutus ja vankilan psykologin palvelut ovat mahdollistaneet sen, että työryhmä on voinut tarjota kuntoutuspaikan myös hyvin vaikeista mielenterveysongelmista kärsiville nuorille vangeille. Psykoosissa olevaa ei kuitenkaan voida osastolla pitää, mutta projektityöntekijä on työskennellyt osana vapautumisen jälkeistä kuntoutusta myös psykoottistasoisesti häiriintyneen nuoren kanssa yhteistyössä päihdepsykiatrian ammattilaisten kanssa.

"On ollut tosi vaikeita kaksoisdiagnooseja: skitsofreniaa, tosi vaikeaa depressiota, laidasta laitaan... Jos meillä ei olisi ollut projektissa henkilöstöä joka pystyy työskentelemään näiden kanssa, että aluksi rajasimme pois, jos on vakava mielenterveysongelma, että meillä ei resurssit riitä, on ihan tarpeeksi kun tehdään peruspakettia (päihdekuntoutus, arkielämän taidot, vapauteen valmennus). No tietysti meillä on psykologi talossa, että me koetetaan ohjata hänelle kaikki joilla on sen alueen ongelmia ja me ollaan hyötykäytetty projektityöntekijää tosi vahvasti kun sillä on se terapiakoulutus, se on kouluttanut ja hankkinut lisäosaamista näille tietyille alueille... Kyllä se rajaisi pois mielen-terveysvaikeuksista kärsiviä jos ei olisi sellaista siviilityöntekijää, koska ihan turha olisi teeskennellä, että me voidaan auttaa, jos meillä ei ole välineitä siihen." (projektipäällikkö)

Naisvankien kuntoutustarpeita selvittänyt työryhmä (tulossa 2008) korostaa

tarvetta lisätä mielenterveyspalveluja, erityisesti mahdollisuutta traumaterapiaan osana vankeinhoidon kuntoutusta. Varhaiset traumakokemukset ja niitä seurannut traumaattisten tapahtumien kasautuminen elämänhistorian aikana ovat osaselitys vankien psyykkisille häiriöille, joita rikos ja vankeus voivat osaltaan pahentaa (Haapasalo 2006, 40). Maria-Terttu Lindforsin (2005) tutkimuksen mukaan autetuksi tulemisen ytimeksi osoittautuu masentuneen ihmisen kokemus omasta arvokkuudestaan. Konkreettinen tekeminen kiinnittää masentuneen ihmisen johonkin itsen ulkopuolella olevaan. Masentuneen keskeisimmät ongelmat ovat itsestä vieraantuminen ja elämänhallinnan tunteen kadottaminen. (Lindfors 2005, 116–129.) Juuri näihin ongelmiin WOP-ohjelmassa pyritään vastaamaan: osastokuntoutus sisältää keskustelujen lisäksi ruuanlaittoa, eläinten ja kukkien hoitoa, musiikkia, liikuntaa ja luovaa toimintaa. Elämänhistorian kartoitukseen pohjautuvien yksilökeskustelujen avulla työntekijät parhaansa mukaan edesauttavat vangin itsetuntemuksen ja – arvostuksen vahvistumista. Tämä on tavoitteena myös osaston Kasvuryhmissä, jossa käsitellään sosiaalisia taitoja, arvoja, toiveita, miehenä elämistä, rakkauteen ja parisuhteeseen liittyviä kysymyksiä.

Masennuksen seurauksena ihminen menettää kokemuksen omasta arvostaan ja merkityksestään toisille. Kokemusta itsestä luonnehtii arvottomuuden tunne, jolloin suhde toisiin ihmisiin värityy oman riittämättömyyden tunteen ja arvottomuuden kautta. Elämän mielekkyyden kokemus heikkenee ja tulevaisuutta luonnehtii toivottomuus. (Sinkkonen 2005, 137–38.) Tämän kanssa ja tätä vastaan osaston työntekijät työskentelevät. Työn kuormittavuutta lisää se, että masennus, arvottomuuden ja toivottomuuden kokemukset ovat tarttuvia ja vankila on otollinen maaperä niiden kukoistukselle. Masennuksen hellittäminen ja voimavarojen vahvistuminen ilmenee omaan elämään tarttumisenä, omana tahtona muuttaa tilannetta sekä itsestä huolehtimisena. Näitä kolmea pyritään osastolla tukemaan tai ainakin virittämään alulle, jota voidaan jatkokuntoutuksessa ja osana vapautumisen jälkeistä projektityötä vahvistaa.

3.2.5 Arvostava tila

Läsnäolo arvostusta viestittämässä

”Taasko sulla on kiire? Taasko sä jätät meidät?” vangit kyselivät erityisohjaajilta.

Sekä ohjaajat että vartijat työskentelevät yhteisön ilmapiiriin kuntoutusmyönteisyyden säilyttämisen ja vahvistamisen näkökulmasta. Kysymykseen, onko ohjaajan läsnäololla merkitystä sille, että vankien keskinäinen vuorovaikutus on omaa kuntoutumista tukevaa tuli myönteisiä vastauksia:

”Kyllä sillä varmaan pikkusen on, kyllä sillä varmaan on.”

”Mun puolesta B saisi olla osastolla seitsemästä seitsemään ja varmaan onkin ihan niin paljon kuin pystyy. Ja vähän ylikin.”

Erityisohjaajat näkivät tärkeäksi osaksi työtään sen, että he käyttävät osan työajasta osastolla keskustellen vankien kanssa vapaamuotoisesti. Tällä tavoin he asettuivat kuuntelemaan vankeja ja olemaan heitä varten asiakaslähtöisyyden periaatteella. Taito olla yhteisössä siten, että se tukee kuntoutusmyönteistä ilmapiiriä, edellyttää ammatillista osaamista ja sensitiivisyyttä läheisyyden ja etäisyyden säätelyssä. Vahvasti rajatusta virkamiehen roolista irrottautuminen on perinteisen vankilakulttuurin vastaista toimintaa, mikä vaatii rohkeutta kohdata vangit ammattilaisena ja ihmisenä, vailla virkamiesroolin suojaa. Osastolla ”vain oleminen” ja toimenpidekeskeisestä virkamiesroolista hellittäminen edesauttaa sitä, että vangit uskaltavat rohkeammin lähestyä työntekijöitä henkilökohtaisissa huolissaan (myös Koski 2007, 125–127).

Tutkimusprosessin loppuvaiheessa keskustelimme, osastolla vielä tuolloin olleet kolme vankia, molemmat erityisohjaajat ja minä, osastokuntoutuksen merkityksestä. Yksi vangeista kertoi, kuinka tärkeäksi hän oli kokenut sen, että ohjaajat ovat ”rentoja”, eivät tiukkoja virkamiehiä. ”Rentous” oli luonut ilmapiirin, jossa jaksoi käsitellä ajoittain ylivoimaisen raskailta tuntuneita asioita, kuten syyllisyys rikoksesta, huoli pienestä lapsesta, avioero tai vapautumisen jälkeiseen aikaan liittyvät pelot. Suhde vankeihin muodostuu monitasoisemmaksi ja edellytykset arvioida heistä kunkin ongelmia ja voimavaroja rakentuvat realistisemmalle pohjalle, kun työntekijät ovat vuorovaikutuksessa vankien kanssa näiden elämysympäristössä, toisin sanoen osastolla. Tällä periaatteella myös strukturoitujen toimintaohjelmien, kuten Kalterit taakse® –kurssin tehtävät on helpompi sitoa vankien kokemuksiin ja siihen todellisuuteen, josta he ovat vankilaan tulleet ja johon ovat palaamassa.

”Et sä voi mennä vaan virkamiehenä pitämään ryhmää.” (erityisohjaaja)

Läsnäololla viestitetään arvostusta: vangit ovat ihmisiä, joiden kanssa kannattaa käyttää aikaa. Toisin sanoen he ovat tutustumisen arvoisia yksilöinä ja yhteisön jäseninä. Näin rikotaan objektivioivia, toiseuteen määrittäviä kategorioita ”vanki”, ”rikollinen”, ”narkomaani”, joiden kasvottomina edustajina vangit perinteisesti rangaistuslaitoskontekstissa nähdään. Kategorian edustajaa ei voi kohdata ihmisenä eikä hänen kanssaan voi muodostaa ihmissuhteelle rakentuvaa yhteistyösuhdetta. Kategorisoidulle ihmiselle voi ainoastaan tehdä toimenpiteitä ja häneen voi pyrkiä strukturoiduin ohjelmin vaikuttamaan, mutta yksilölliselle työskentelylle ei ole edellytyksiä.

Yhteistyö on ennakoimatonta, koska tunneilmasto osastolla saattaa heittelehtiä rajusti. Työntekijä joutuu laittamaan itsensä alttiiksi tunnekuormitukselle

ja odottamattomille tapahtumille. Aidon kuulemisen ja kohtaamisen edellytys on tässä ja nyt -tietäminen, jopa ei-tietäminen. Tässä ja nyt -tieto syntyy työntekijän ja asiakkaan kohtaamisessa, eikä niinkään ennalta tiedettyjen asioiden pohjalta. (Koski 2007, 145–155.) Ennalta tietäminen voi muodostua työn esteeksi, kyvyttömyydeksi kuulla millaisia merkityksiä vangit itse antavat kuntoutukselle ja henkilökohtaisille asioilleen.

”Voi olla että kun yhteisöön menee, ei kukaan tule esiin. Kaikki ovat selleissään ja tuskin huomenta sanovat. Mutta jos jaksaa vain olla, niin 15 minuutin kuluttua kaivautuvat esiin ja 15 minuutin kuluttua kaikilla on kauheasti asiaa.” (erityisohjaaja)

Vankiloissa ja päihdehuollon laitoksissa työskentelevät joutuvat päivittäin kohtaamaan vankien/asiakkaiden laaja-alaisen tarvitsevuuden ja käytettävissä olevien resurssien niukkuuden. Traumatisoituneiden, syvästi vaille jääneiden asiakkaiden tarvitsevuus altistaa työntekijän sijaistraumatisoitumiselle ja uupumiselle. Vangit ovat tarvitsevuudessaan rajattomia, mikä pakottaa työntekijän rajaamaan työtään, siitäkin huolimatta, että vangit todella tarvitsivat enemmän. Asetettaessa asiakkaille tavoitteita ja vaatimuksia, esimerkiksi vastuunotosta suhteessa omiin lapsiin, täytyy ottaa huomioon se realiteetti, että huumeriippuvaiset aikuiset ovat yleensä äärettömän tarvitsevia omista vaille jäämisen kokemuksistaan ja elämäntilanteensa kaoottisuudesta johtuen (Hyytinen 2007, 89–107).

”Kun menee osastolle, ei koskaan tiedä mitä sieltä tulee. Keskiviikona niin paljon hyväksyntää, hyvää palautetta, perjantaina tuli niin kylmää kyytiä, se mitä ne meidän niskaan kaataa. Sitä halveksuntaa, jota saa niskaan, se on tosi raakaa. Niin ne kääntyy ne tilanteet... Mä yritin sen päivän aikana selvittää sitä asiaa. Muistan aikoja, jolloin mä olen murehtinut näitä asioita paljon enemmän.” (erityisohjaaja)

Ryhmätilanteessa kolmen vangin ryhmä pohti sitä, kuinka he ovat osastolla oppineet pyytämään ja ottamaan vastaan apua, kun aiemmin ovat yrittäneet aina vain pärjätä yksin. Yksi vangeista puhui siitä, “kun välitetään niin paljon”. Ohjaajan esittämään kysymykseen, onko välittämistä liikaa, tuli kieltävä vastaus. Välittämistä ei ole liikaa, mutta sen vastaanottaminen hämmentää, kun ei ole tottunut tulemaan sillä tavoin kohdelluksi. Vangit puhuivat avoimesti siitä, kuinka osastolta pois lähteminen pelottaa. Kun on päässyt asioiden käsittelyssä alkuun, ovat torjutut vaikeat asiat alkaneet nousta tietoisuuteen ja oman elämäntilanteen ongelmat näyttävät ylitsepääsemättömiltä suhteessa omiin resursseihin. Osaston työntekijät, joiden kanssa on elämänsä vaikeita asioita jakanut, ovat tulleet kovin merkittäviksi: “Tuntuu kauhealta kun joutuu lähtemään.”

Kokonaisvaltaiseen kuntoutukseen pyrkiminen edellyttää, että toiminnot jäsentyvät osaksi kokonaisuutta toisiaan tukien. Yhteisössä tehtävä työ

tukee työntekijän edellytyksiä ohjata esimerkiksi Kalterit taakse® -kurssia siten, ettei jäädä pinnalliselle tehtävien läpikäymisen tasolle, vaan kyetään sitomaan käsiteltävät teemat niihin tilanteisiin, joista kurssin osallistujat ovat vankilaan tulleet ja joihin he ovat palaamassa. Vankien tuntemus mahdollistaa yksilöllisyyden myös strukturoidun ohjelman toteutuksessa, kun ohjaajalla on edellytykset ymmärtää teemojen erilaisia merkityksiä osallistujille. Näin strukturoitua ohjelmaa toteutetaan yhdessä vankien kanssa eikä ylhäältä käsin tulevana yrityksenä ”vaikuttaa noihin”.

Arvostava tila kuntoutusmyönteisen yhteisön perustana ei tarkoita sitä, että osasto olisi hellittämättä roihuavan palavan innostuksen ja yhdessä yrittämisen saareke. Ajoittain ilmapiiri on hyvinkin raskas: väsyttää, kyllästyttää, mikä ei etene ja olo käy tympeäksi: ”En halua osastolle yhtään lisää nitinää, natinaa, narinaa.” (vartija)

Luottamus ja kunnioitus arvostavaa tilaa rakentamassa

”Sä paat peliin sillä tavalla omaa itteäskin että toinen sen huomaa. Se ilmapiiri ja sehän tulee luottamuksesta, se tulee siitä, että sä uskot niihin.” (Kirsti Nieminen)

Luottamuksellinen ja turvallinen yhteisö on itsearvostusta ja toimintakykyä vahvistava. Apua tarvitsevien, toisista ihmisistä ja instituutioista riippuvaisten ihmisten vakavasti ottaminen, heidän oman asiantuntijuutensa ymmärtäminen ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, ovat tärkeitä kaikessa auttamistyössä. Pyrkimys näiden vaatimusten täyttämiseksi on välttämätöntä, mikäli tavoitteena on kohdella asiakkaita eri auttamistyön järjestelmissä kokonaisina ihmisinä. Silloin työssä on tärkeää herkistyä kuuntelemaan, kuulemaan ja pyrkiä ymmärtämään heitä, joille apua tarjotaan. (Kulmala 2006, 83.)

Luottamuksellisuuden puute on täydestä syystä nähty vakavaksi esteeksi kuntoutusmyönteisen ympäristön luomiselle vankilassa. Kuntoutusta skotlantilaisessa naisvankilassa analysoivassa tutkimuksessaan Margaret Malloch (2000) kuvaa myös suomalaisessa vankeinhoidossa tuttuja ongelmia: Vangit eivät voi säännöllisesti osallistua ryhmiin oikeudenkäyntien, vapautumispäivämäärien ynnä muiden rangaistusten täytäntöönpanoon liittyvien seikkojen vuoksi. Kuntoutuksesta vastaava henkilökunta siirretään muihin tehtäviin ja ryhmiä tullaan pitämään heikosti valmistautuneina, tarkoituksenmukaisia tiloja ei löydy... Vankien mielestä työntekijöiden asenne päihteiden käyttäjiin on kielteinen ja vanki-vartija -suhteen ongelmat koskivat myös kuntouttavaa henkilökuntaa. Vangit kokevat vaikeaksi sensitiivisistä henkilökohtaisista asioista keskustelemisen työntekijän kanssa, jolla on oikeus lukita heidät selkeihin ja harjoittaa pitkälle menevää kontrollia. (Mt. 128–129; myös Lindberg 2005.)

Riitta Hyytinen (2007) kehitti huumeperheiden kuntoutusta käsittelevässä tutkimuksessaan käsitteen ”lähtökohtainen luottamus” kuvaamaan tavoitteeksi asettamaansa kuntoutuksen alkutilannetta. Jos yksikkö toimii lähtökohtaisen luottamuksen periaatteella, kohtaavat asiakkaat kuntoutukseen tullessaan sellaisen ilmapiirin, jossa heidän motivoituneisuutensa ja tahtonsa kuntoutua eivät joudu epäilyksen alaiseksi. Epäluottamukselle rakentuvassa asiakassuhteessa asiakkaalta odotetaan ensiksi todisteita motivaatiostaan, sitoutuneisuudestaan ja luotettavuudestaan. Lähtökohtaisen luottamuksen -periaatteen mukaisesti sen sijaan työntekijän pitäisi vakuuttaa asiakas siitä, että luottaa tähän. Työntekijä joutuu hankkimaan asiakkaan luottamuksen eikä päinvastoin. Lapsuudessa koettu pahoinpitely tekee luottamisen erityisen vaikeaksi. Pahoinpidelty lapsi kokee ympäristön uhkaavaksi tai hyökkääväksi ja suojautuu siltä. Luottamukselle rakentuvassa asiakassuhteessa työntekijän vuorovaikutustaidoilla on suuri painoarvo ja aivan erityisen suuren merkityksen ne saavat työskenneltäessä ihmisten kanssa, joiden elämänsä historiaan on kasautunut varhaislapsuudesta lähtien traumatisoivia tapahtumia. (Hyytinen 2007, 21–31; Haapasalo 2006, 49.)

Luottamuksen ja kunnioituksen erityisestä merkityksestä rikostaustaisten tai huumeidenkäyttäjien parissa tehtävässä työssä on kirjoittanut lisensiaatin tutkimuksessaan paitsi Riitta Hyytinen (2007) myös Minna-Kaisa Järvinen (2007). Edellä mainituissa tutkimuksissa on taustalla tutkijan omakohtainen kokemus työskentelystä kyseisen asiakasryhmän parissa. Molemmissa tutkimuksissa osoitetaan luottamuksen erityisen suuri merkitys onnistuneissa asiakassuhteissa. Kipeitä ja häpeää tuottavia kokemuksia koskettava työskentely edellyttää pohjukseen työntekijän ja asiakkaan keskinäiselle luottamukselle ja kunnioitukselle rakentuvan yhteistyösuhteen, joka rakentuu, jos on rakentuvaksi, osana työskentelyä, vähitellen. Ihmisille, jotka tulevat lähes kaikkialla kohdatuiksi epäluotettavina, ”vedättäjinä”, voi kokemus työntekijän luottamuksesta saada aivan poikkeuksellisen suuren merkityksen. Luottamuksen osoittaminen on vastoin kategoriaan ”kriminalisoituneet narkomaanit” liittyvää odotusten mukaista suhtautumista ja siksi vastapuhetta leimatulle identiteetille (Juhila 2004, 24–31).

”Ja se luottamus on se asia mitä mä en ole ehkä nyt riittävästi korostanut, koska se pitää löytyä. Se on se pohjavirta mille rakennetaan. Luottamus ja usko siihen ihmiseen. Sen kaverin itsetunto, eihän se lähde nousemaan jos ei joku kaikesta huolimatta usko häneen ihmisenä.” (Kirsti Nieminen)

Vanki suhtautuu itseensä rikollisena ja narkomaanina ja myös muut ihmiset näkevät hänet kyseiseen negatiivisesti leimautuneeseen kategoriaan kuuluvana, mikä määrittää vuorovaikutuksen rakentumista. Siksi on niin tärkeää, että työntekijä huomaa pienet ”orastavat” poikkeamat narkomaanin identiteetin takana, esimerkiksi pienet vastuunotot suhteessa omaan lapseen. Herkkyyys huomata pienet vastaidentiteetin merkit antavat työntekijälle edel-

lytykset lähteä tukemaan ”orastavaa muutoshalukkuutta” juuri niiden elämäntilanteiden kautta, jotka vangille ovat merkityksellisimpiä ja siten herkimpiä kuntoutuksen vaikutuksille.

”Muutoshan on aina mahdollinen. Jokaisen kohdalla muutos on mahdollinen: tähän me uskotaan. Jos sanoo, että haluaa, niin se on jo aika paljon. Ei me sitten ruveta sitä kauheasti kyseenalaistamaan. Ensimmäisten viikkojen aikana kyllä näkyy, jos ei ole tosissaan.” (projektipäällikkö)

Toipumisprosessia päihdekuntoutuslaitoksessa tutkinut Arja Ruisniemi (2006, 173–199) korostaa yhteisön jäsenten keskinäisten tunnesuhteiden merkitystä, joka voi olla voimakkaasti kuntoutumista edistävää, mutta yhteisön jäsenet voivat tukea myös toistensa toipumista haittaavia ajatus- ja toimintamalleja. Yhteisöllisiä suhteita voivat vaikeuttaa keskinäinen kateus, valtasuhteet, luottamuksen pettäminen, väärin ymmärretyksi ja sivuutetuksi tulemisen kokemukset (Laitinen 2008, 277). Toisaalta lähtökohtaisesti negatiiviseksi leimattu yhteisö voi tarjota jäsenilleen tukea arkipäivässä selviytymiseen (Krok 2008, 193–207).

Vankilan osastolle voi muodostua päihteiden käyttöön työntävä rikollisuutta ja väkivaltaa ihannoiva ilmapiiri, jossa alistetaan heikkoja tai yhteisöstä poikkeavia, peritään velkoja, uhkaillaan ja kostetaan. Tällaisessa ilmapiirissä ei ole edellytyksiä vertaistuelle eikä luottamukseen ja avoimuuteen ole mitään syytä. Oma haavoittuvuutta ei saa näyttää, koska sitä voidaan heti sopivan tilaisuuden tullen käyttää itseä vastaan. Henkilökuntaan päin luodaan, ja henkilökunta luo, voimakasta erontekoa, mistä seurauksena liian avoin vuorovaikutus työntekijöiden kanssa altistaa pahoinpitelylle ja vankiyhteisön ulkopuolelle joutumiselle. Nämä kulttuuriset ajattelu- ja toimintamallit saattavat siirtyä myös kuntouttaville osastoille. Tästä johtuen WOP-osastolle ei oteta vankeja, joilla tiedetään olevan kytköksiä rikollisjengeihin. Vanki voidaan poistaa osastolta, jos hän työryhmän näkemyksen mukaan toimii manipulatiivisesti ja vaikuttaa osaston ilmapiiriin toisten kuntoutusprosesseja häiritsevällä tavalla.

”Valinta on tärkeä, siksi me oikeasti tehtiin sellainen päätös että yhteisellä päätöksellä voidaan uloskirjoittaa. Väriä päätöksiä tullaan tekemään jatkossakin. Kun katsotaan ettei ole riittävää motivaatiota...” (projektipäällikkö)

Tutkimuksen aikana ei ketään poistettu osastolta tästä syystä. Poistamiseen johtaneita syitä olivat päihteiden käyttö tai rikokset poistumisluvilla sekä väkivaltainen käytös osastolla, joka tosin rajoittui lievään keskinäiseen ”nukakointiin”. Molemmat poistumisluvilla päihteitä käyttäneet palasivat retkahästyöskentelyn jälkeen takaisin osastolle samoin kuin toinen väkivaltaisen käytöksen takia ulos kirjoitetuista.

"Ne (vangit, RG) on aivan ihmeissään kun me myönnetään, että ollaan tehty väärin. Että virkamies voi myöntää tehneensä virheen. Ne olettaa, että me vedotaan heti johonkin lakipykälään." (erityisohjaaja)

Työntekijän oman toiminnan reflektointi saattaa olla merkityksellistä asiakkaalle, mutta sitä tehdään ylipäänsä asiakastilanteissa suhteellisen vähän. Oman toiminnan reflektointi merkitsee perusteluja sille miksi olen tehnyt näin, miksi jättänyt tekemättä tai miten olen kokenut työskentelyprosessin. Tällainen pohdinta tekee työntekijän työkäytäntöjä läpinäkyviksi niin, että ne avautuvat asiakkaille ja tuovat heille mahdollisesti uusia näkökulmia sekä omaan elämäänsä että asiakasprosessiin. Kun työntekijät kiinnittävät enemmän huomiota omaan toimintaansa asiakastilanteessa, muutos yhteistyösuhteessa voi lähteä myös työntekijän toiminnan muutoksesta. (Järvinen 2007, 128–137.)

Työntekijä, joka uskaltaa myöntää tehneensä virheen, näyttäytyy vankeja kunnioittavana ja inhimillisenä ammattilaisena, eikä pykälien taakse piiloutuvana kasvottomana byrokraattina. Tällä tavoin työntekijät antavat esimerkin omia valintoja ja omaa toimintaa koskevasta vastuunotosta. Keskinäiselle kunnioitukselle perustuva arvostava tila tarjoaa kaikille osapuolille mahdollisuuden itsearviointiin.

"Kyllä tässä täytyy olla tosissaan jos lähtee tähän projektiin. En mä näe, että se voimille ottais kun huomaa että asiat menee eteenpäin. Tässä täytyy tehdä itsearviointeja, niin huomaa että menee eteenpäin." (vanki)

Edellä olevan sitaatin mukaisesti vanki toimii oman etenemisensä arvioijana eikä jää toimintaohjelmien kohteeksi, jonka kuntoutumista arvioidaan ainoastaan ulkopuolelta asetetuilla mittareilla. Oman toiminnan ja oman kehittymisen arviointi on tapa vahvistaa osallisuutta omaan elämään. Itsearviointien avulla tuetaan vankien kykyä asettaa aidosti omaehtoisia tavoitteita.

Epäluottamus ja sen pohjalta toteutettava kontrolli on vankilan perusominaisuus eikä siitä kuntouttavalla osastollakaan päästä eroon. Päihteettömyyden päivittäinen testaaminen on, niin ehdottoman perusteltu toimenpide kuin onkin, toisesta näkökulmasta katsottuna konkreettinen epäluottamuksen osoitus vankien päihteettömyysitsemiseksi.

"Mä avaan ovet ja sanon huomenta ja sieltä tulee sitten jostain sängyn pohjalta huomenta. Kun ne hakeutuvat meille, ne ovat tietoisia että meillä on joka aamu tommonen rumba tässä, että joka aamu mennään antamaan näyte. Ne on henkisesti varautuneet siihen, niin se on osittain helpompaa ainakin. Kun se on semmonen itsestäänselvyys, että näin se aamu lähtee." (vartija)

Kukaan vangeista ei sanonut päihdekontrollista mitään kielteistä. Päinvastoin, yksi miehistä mainitsi, että ”noi kusikokeet on tosi hyvä juttu”. Vangit arvostivat osaston päihdeettömyyttä ensinnäkin siksi, ettei osastolla liikkunut huumeita ja toiseksi siitä syystä, että päihde- ja rikosmyönteisiä puheita ei suvaittu. Kontrollia ei välttämättä koeta negatiiviseksi. Voimakkaasti kontrolloivat toimenpiteet voi tehdä, jos osaa, niin etteivät ne tunnu nöyryyttäviltä. Elämä huumeuskulttuurissa on ollut kaotista ja rajatonta. Kontrolli ja selvärainen työskentelykulttuuri luovat rajoja ja turvallisuutta rajattomuuteen.

3.3 KUNTOUTUKSEN TOTEUTUS

3.3.1 Ryhmämuotoinen kuntoutus

Keravan vankilassa toteutetaan ja kehitetään ryhmämuotoista kuntoutusta, jonka avulla voi opiskella ja vahvistaa sellaisia ajattelumalleja, taitoja ja arvoja, jotka tukevat rikoksetonta elämäntapaa. Kuntoutumisen ja kuntoutuksen voi nähdä identiteettityönä, jonka mukaisesti ensimmäinen tehtävä on rikollis- ja päihteidenkäyttäjäidentiteetin purkaminen, jotta saadaan tilaa vaihtoehdoisen tarinan etsimiselle vuorovaikutuksessa itseän, lähi-suhteisiin ja yhteiskuntaan.

”Tota niin sanotaan näin, että nyt mä olisin ihan valmis vaikka käymään sen uudestaan. Se oli alkuun. Kyl mä alkuun jo ajattelin että onhan nämä tärkeitä aiheita. Mutta vasta viime aikoina oppinut oikeasti ymmärtämään, että minkä takia niitä käydään läpi. Tai ylipäänsä ruvennut saamaan paljon enemmän irti niistä ryhmistä että se ei ole enää semmosta että mennään päs nyt istumaan tuonne ryhmään ja kuuntelemaan ja vähän puhumaan.” (vanki)

Vankilakuntoutuksen tavoitteeksi voi asettaa sen, että vanki oppii käyttämään ryhmiä oman kuntoutumisensa välineenä. Ryhmätyöskentelyyn täytyy ensin saada rauhassa tutustua, jotta voi sisäistää sen merkityksen itselle ja löytää oman tapansa toimia ryhmässä. Henkilökohtaisten asioiden jakaminen tuntuu aluksi oudolta ja uhkaavalta. Vankilaympäristössä (niin kuin ylipäänsäkin elämässä) oman haavoittuvuuden näyttäminen voi kääntyä itseä vastaan, joten avoimuus on ristiriidassa mahdollisilla aiemmilla vankilakerroilla ja muilla osastoilla opitun selviytymisstrategian kanssa.

Ryhmän ohjaaminen on vaativaa. Ei riitä, että tehtävät käydään käsikirjan mukaisesti läpi, vaan ryhmään on luotava ilmapiiri, jossa vangit kokevat työskentelyn sellaiseksi, että se todella antaa välineitä selviytyä päihdeongelmasta. Pystyäkseen sitoutumaan muutokseen ihmisen on ensin uskottava omiin voimavaroihinsa ja siihen, että muutos on mahdollinen. Sitoutuminen

on osa toipumisprosessia eikä etene lineaarisesti vahvistuen, vaan voi välillä rajustikin kyseenalaistua. Usean kuukauden mittainen vankilakuntoutus antaa tilaa kyseenalaistamiselle vahvasti kontrolloiduissa olosuhteissa, jotka voivat toimia tukena kuntoutusvalmiuden ollessa kaikkein hauraimmillaan. Huumeita ei ole tarjolla eikä suljetuista ovista voi kävellä kaupan tekoon toisin kuin päihdekuntoutusyksiköistä.

Kuntoutus ja toipuminen ymmärretään terapeuttisessa yhteisössä niin, että päihderiippuvuutta ei eroteta oireena ihmisen kokonaisuudesta (Ruisniemi 2006, 27–28). Tämän näkemyksen mukaisesti myös Keravan vankilassa päihdekuntoutus asettuu osaksi kunkin vangin elämäntilannetta: mistä on tullut ja mihin on vapautumisen jälkeen palaamassa. Tämän orientaation mahdollistaa ensinnäkin osaston ohjelma ja toiseksi ohjaajan vanki- ja vankilakulttuurin sekä kulloiseenkin ryhmään osallistuvien tuntemus. Ryhmämuotoisen kuntoutuksen keskeinen osa on Kalterit taakse® -kurssi, joka on Järvenpään sosiaalisairaalan ja vankeinhoidon yhteistyönä kehittämä strukturoitu hoito-ohjelma. Ohjelma on käytössä useissa vankiloissa, ja siinä keskitytään päihde- ja rikoskierrettä ylläpitävien ajattelu- ja toimintamallien muuttamiseen ja opiskellaan ongelmanratkaisutaitoja. Kalterit taakse® -kurssin ohjaaja oli työskennellyt Keravan vankilassa useita vuosia ja ohjaajien työnsä määrittämän ideologian mukaisesti oli mahdollisimman monipuolisesti mukana osaston toiminnoissa tutustuakseen vankeihin ihmisiin ja yhteisön jäseninä. Kurssi toteutettiin siten, että ohjaajan lisäksi paikalla oli vartija, jonka tehtävä oli toimia ryhmässä ohjaajan työtä täydentäen. Osaston vartijat pitivät toimintaohjelmien ohjaukseen osallistumista mielekkäänä osana työtään, ja uudet vartijat olivat motivoituneita kouluttautumaan toimintaohjelmien ohjaukseen.

"Mä olen itse käynyt sen Kalterit taakse® -kurssin. Siinä olen mukana, vetovastuu on erityisohjaajalla. Eihän siitä tulis mitään, jos molemmat yhtä aikaa. Mä olen siinä mukana kommentoimassa ja kysymässä. Vähän yritän napata siitä välistä, jos joku jotain sanoo, mitä toinen ei huomaa, että tota vois vähän tarkentaa. Mun mielestä se on ihan toimiva. Se on vaan kun itsellä on kolmivuorotyö niin saattaa mennä pari viikkoakin, ettei osu kurssipäivä." (vartija)

Päihderiippuvuus ei koskaan ole erityinen ilmiö ihmisen elämässä ja jokainen elää toipumistaan omassa ainutlaatuisessa elämäntilanteessaan (Ruisniemi 2006, 27–28). Vankilan kuntoutusjakso on vain lyhyt episodi elämässä, josta yli puolet on kulunut päihdekeskeisesti. Useita kuukausia kestävä kuntoutus antaa tilaisuuden pohtia päihteidenkäyttöä ja kaikkea siihen liittyvää ehkä ensimmäistä kertaa elämässä. Moni vanki ei ole vuosikausiin ollut edes muutamaa kuukautta ilman päihteitä, joten päihteetön osasto tarjoaa mahdollisuuden aloittaa tutustuminen päihteettömän minän eri puoliin.

"Kalterit taakse® -kurssin mä oon kohta suorittanut. Se on antanut

ainakin uusia ajattelumalleja, ja silleen et on tota tosissaan niinkun ruvennu miettimään vähän eri tavalla noita asioita. No siis onhan ne tehtävät ja totta kai se ryhmähenkikin on hyvin tärkeitä. Ennen sitä ihannoit niin paljon sitä väkivaltaa ja huumeita ja rikoksia, mut siis nykyään se on jotain ihan muuta.” (vanki)

Osaston vangit määrittivät hyvän Kalterit taakse -ryhmän keskusteleväksi, asiassa pysyväksi ja keskittyneeksi. Tällöin kuhunkin tehtävään paneudutaan perusteellisesti eikä tyydytä käymään isoa määrää tehtäviä pinnallisesti läpi. Ohjaajalta vaaditaan paljon osaamista, jotta keskustelu pysyy käsiteltävässä teemassa ja jokaisen puheenvuoro keskitytään kuuntelemaan myös niillä kerroilla, jolloin osallistujat ovat levottomia ja ryhmässä on keskinäisiä ristiriitoja.

”Kun ryhmään lähtee, on otettava panssari mukaan, innostava, motivoiva. Se hetki on oltava siellä ihan sataprosenttisesti läsnä.” (erityisohjaaja)

Tavoite katsoa asiakkaiden tilanteita toisaalta mahdollisimman laaja-alaisesti kartoittaen ja toisaalta yksittäisen asiakkaan yksilöllisyyttä ymmärtäen on marginaaliryhmiin kohdistuvan asiakaslähtöisen työn vaativa haaste. Tämä edellyttää asiakkaiden ääntä kuuntelevaa dialogista työskentelyotetta, jolloin asiakkaat eivät jää vain tuen vastaanottajiksi, vaan osallistuvat itse aktiivisesti oman kuntoutusprosessinsa kaikkiin osa-alueisiin. (Järvinen 2006; Valokivi 2008, 52–68.) Yksi WOP-ohjelman vahvuuksista on sen monipuolisuus. Vaikka vankeja yhdistää rikostausta ja päihderiippuvuus, on kullakin heistä oma erityinen elämänsisällönsä ja sen myötä erilaiset kuntoutustarpeet. Mikään toimintaohjelma tai muu kuntoutuksen osa-alue ei vastaa kaikkien tarpeisiin. Vaikka useimmat pitivät esimerkiksi juuri Kalterit taakse® -kurssia hyödyllisenä ja paljon uutta ajateltavaa antavana, eivät aivan kaikki kokeneet kyseistä ohjelmaa itselleen merkittäväksi.

”Mä muistan sen kurssin. Että oliko siitä jotain hyötyä? En mä tiedä, oliko niillä aiheilla mitään hyötyä. Oli siinä välillä ihan mielenkiintoisia aiheita. Mutta en mä ainakaan sen kurssin takia ole streittinä. Lähinnä se että oli tekemistä... Läksyt oli vähän siinä ja siinä, riippui vähän aiheesta. Jos oli ollut joku mielenkiintoinen aihe, saattoi illalla vähän miettiä. Mitään erityistä aihetta ei tule mitään.” (osastolta vapautunut)

Kasvuryhmä

Kasvuryhmä on suunniteltu syventäväksi jatkoryhmäksi Kalterit taakse® -kurssille. Koska vankeja otetaan non stop -periaatteella osastolle, joudutaan ryhmät pitämään saman periaatteen mukaisesti eikä ryhmien keskinäinen jatkumo kaikkien kohdalla toteudu. Ryhmän tavoitteena on tukea vankeja luopumaan rikollis- ja narkomaani-identiteetistä etsimällä vaihtoehtoisen

identiteetin aineksia. Ryhmässä rakennetaan ”vaihtoehtoista tarinaa” vastapuoleena epäonnistujan rikollisuuden ja päihteiden täyttämälle tarinalle. Yhdessä toisten kanssa ja itsekseen opetellaan katsomaan itseä ja omaa elämää totutusta poikkeavalla tavalla. Tärkeänä tavoitteena on tukea vankeja hyväksymään oma elämänhistoriansa. Siksi ryhmässä muistellaan menneitä tapahtumia tulevaisuuteen suuntautumisen rinnalla.

Kasvuryhmässä päihteiden käyttö ja rikollisuus eivät ole keskeisiä teemoja, vaan sensitiiviset aiheet kuten esimerkiksi rakkaus, parisuhde, miehenä eläminen, arvot ja ihmissuhteet. Ryhmä tarjoaa mahdollisuuden harjoitella vuorovaikutustaitoja kuten itseilmaisua, kuuntelua, keskittymistä, toisten näkemysten kommentointia. Kurssin taustalla ei ole mitään tiettyä teoreettista viitekehystä, vaan kehittelyn alla oleva kokonaisuus pohjautuu useammalaisille teoreettisille aineksille. Tavoitteena on muodostaa nuorten vankien kokemusmaailmaan osuva käytännönläheinen ja joustavasti muuteltavissa oleva ohjelma. Ryhmän tavoitteeksi voi määritellä itsearvostuksen ja -tunteuksen vahvistumisen. Yhdessä ja itsekseen tutustutaan itsen eri puoliin ja samanaikaisesti vahvistetaan vuorovaikutustaitoja.

Vangit ovat olleet valmiita keskustelemaan sensitiivisistä aiheista. Keskusteluun ei ole pakko osallistua, jos käsiteltävä teema on tuntunut liian arkaluonteiselta. Ryhmän jäsenet perehtyvät teemoihin ennakkotehtävien avulla. Näin työskentely rakentuu prosessiksi, jonka tarkoitus on tukea vankeja pohtimaan omaa elämäänsä ja asettamaan realistisia tavoitteita. Lisäksi tavoitteena on tukea osallistujia hyväksymään menneisyyden vaikeat asiat osaksi omaa elämänhistoriaa. Sen vuoksi ryhmässä muistellaan ja keskustellaan oman elämänhistorian tapahtumista. Häpeän, surun ja syyllisyyden tunteiden työstäminen liittyy olennaisesti muutokseen ja ihmisenä kasvuun, vaikka ne usein peitetään ja niiden käsittely on tuskallista. Häpeän tunne on syyllisyyttä kokonaisvaltaisempi ja koskettaa koko minuutta. Ihminen saattaa kokea olevansa niin paha, ettei edes ansaitse ymmärrystä. Häpeään liittyy avuttomuuden, heikkouden, arvottomuuden ja pahuuden tunteita. Välttääkseen häpeän kokemuksen ihminen pyrkii usein välttelemään tilanteita, jotka muistuttavat häpeästä ja pahoista muistoista. Turvallisessa ryhmässä on mahdollista, ainakin hiukan, jakaa häpeää tuottavia kokemuksia, mikä edesauttaa niiden hyväksymistä osaksi omaa tarinaa. (Hopiavuori 2006, 59–62.)

Ihmisen käsitys itsestä perustuu suurelta osin niihin asioihin, joita hän tekee, ja niihin rooleihin, joissa hän on suhteessa toisiin ihmisiin. Identiteetti on muodostunut sen elämäntarinan myötä, jossa ihminen on luonut suhteensa toisiin ihmisiin ja yhteiskuntaan. Elämäntarinan syvimmän tason muodostaa ihmisen käsitys siitä, mikä elämässä on arvokasta ja tavoiteltavaa. Tämä taso antaa elämälle arvon ja mielekkyyden. Kulttuurissa kerrotut tarinat antavat viitteitä hyvän elämän määreistä ilmentämällä jotakin tärkeää arvoa. Elämää ohjaavat arvot omaksutaan usein ilman tietoista pohdintaa. (Hänninen 2000, 146–147.) Kasvuryhmässä muistellaan esimerkiksi, millaisia miehen malleja

on lapsuudessa saanut ja sen jälkeen mietitään, millaiseksi mieheksi haluaisi itse kehittyä. Tällä tavoin tutustutaan omiin arvoihin ja mielikuviin itselle hyvästä elämästä.

Kriisitilanteet, kuten vankilaan joutuminen, pysäyttävät ja tarjoavat mahdollisuuden pohtia elämänarvoja uudelleen. Jos ehdoton vankeusrangaistus raivaa tilaa uusien arvojen löytämiselle, se voidaan nähdä jopa myönteisen kehityksen käynnistäjäksi. Ryhmän ohjaaja kertoi, kuinka vaikeaa monella vangille oli sanoa ääneen, millainen mies – vastuuton – on ennen vankilaan joutumista ollut. Paljon mieluisampaa oli pohtia millainen haluaisi tulevaisuudessa olla: työssä käyvä, vastuullinen mies ja turvallinen isä.

”Ne (rikokset, RG) on olleet traumaattisia pahoja tapahtumia mulle ja mun läheisille. Mun rikoksissa ei ole mitään hyvää. Ainoa mitä voin tehdä on hoitaa itseäni niin ettei tule mitään enää. Ei aineita, ei rikoksia. Jos noin hirveässä asiassa täytyy nähdä jotain hyvää, niin se että sai mut pysähtymään. Kyllä ne painaa, on niin hirveä syyllisyydentunto.” (vanki)

Naisvankien kuntoutusta koskevassa tutkimuksessani (Granfelt 2007a) yhdeksi tärkeäksi teemaksi nousi oman identiteetin rakentaminen päihteiden käytöstä luopumisen jälkeen. Nuoret naiset kertoivat peloistaan ja hämmennyksestä ”pärjääkö sitä?” ja ”millainen ihminen olen?” Sanna Väyrysen (2007) nuorten huumeita käyttäneiden naisten kokemuksia tulkitsevassa väitöskirjassa tulevat esiin hämmennys, pelot, häpeä ja selviytymispelot. Päihteetön minä ja päihteiden käytön mukanaan tuoma tunnemylläkkä hämmäntävät yhtä lailla naisia kuin miehiäkin, mistä syystä on tärkeää antaa tilaa tunteiden käsittelylle. Kasvuryhmä tehtävineen ja keskusteluineen on hyvä mahdollisuus harjoitella tunnistamaan ja ilmaisemaan tunteita hyväksyvässä ilmapiirissä, jossa kaikki muutkin ovat hämmennyksissään.

”Välillä tuntuu että eihän se ole mitenkään mahdollista olla selvin päin. Sitten taas se tuntuu mahdolliselta ja paljon paremmalta itse asiassa. Kun ei koskaan ole ollu... Kyllä se varmaan aika haparointia on siinä alussa, kun et sä oikein tiedä mistään muusta. Sitä mieltii että se on hankala ruveta tän ikäisenä opettelemaan jotain muuta, vaikkei loppujen lopuksi kovin vanha ookaan.” (vanki)

Identiteetti on jatkuvasti läsnä jokapäiväisessä elämässä, sillä ihminen rakentaa identiteettiään vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Toiset tarjoavat vertailukohdan oman itsensä ymmärtämiselle ja antavat rakennusmateriaalia omalle identiteetille. Toiset voivat olla keitä tahansa ihmisiä, joihin omaa itseä identiteetin rakentamisprosessissa peilataan. Tällaisia merkityksellisiä Toisia voivat olla esimerkiksi kuntoutukseen sitoutuneet vankitoverit tai toipumisprosessissaan jo pitkällä olevat itseapuryhmien jäsenet. Työntekijästäkin voi tulla merkityksellinen Toinen, jolta halutaan oppia vaikkapa vuorovaikutustaitoja

tai rauhallisuutta. Myös mennyt minä voi olla käyttökelpoinen Toinen, johon itseä verrataan. Pähhteitä käyttävä ja rikoksia tekevä minä voi olla se Toinen, johon kuntoutumassa olevaa tai jo päihteettömän ja rikoksettoman elämäntavan sisäistänyttä minää verrataan:

*”Se vain en ole minä, se ihminen, joka käytti päihhteitä ja teki rikoksia.”
(osastolta vapautunut)*

Toiset voidaan jakaa kahteen kategoriaan, ”Samanlaiset Toiset” ja ”Erilaiset Toiset”, joista jälkimmäiset saattavat näyttää etäisiltä ja heidän elämänsä saavuttamattomalta. Erilaiset Toiset toimivat ja elävät ”normaalissa yhteiskunnassa” sopien ainakin jollakin tavalla sen kehyksiin. Heidän elämänsä on sujunut suurin piirtein ”normaaleja” polkuja kulkien. Samanlaiset Toiset ovat heitä, joiden kanssa voi jakaa oman elämäntilanteen ja -tavan ja joihin myös liitetään julkisessa puheessa negatiivisia ennakkokäsityksiä. Samanlaiset Toiset jakavat yhteisen stigman, heistä löytyy itsen kaltaisia piirteitä ja ainakin osittain yhteinen näkökulma elämään. Ulkoapäin annettujen kategorioiden rinnalla kulkevat ihmisten omat määritelmät ja käsitykset siitä, mihin ryhmään he oikeastaan kuuluvat. (Kulmala 2006, 232–240.)

Leimautuneessa toiseudessa erilaisuus ja poikkeavuus korostuvat, ja silloin piirtyvät myös kuvat tavallisuudesta ja normaaliudesta. Anna Kulmalan (2006) mielenterveyskuntoutujien kokemuksiin pohjautuvassa väitöskirjassa yhteiskunnan marginaalissa elävät ihmiset katsoivat normaaliin elämään liittyviä asioita olevan muun muassa työ, itsensä elättäminen, perhe ja ihmissuhteet. (Mt. 73.) Täsmälleen samoja asioita nuoret vangit sijoittivat toivo- maansa ”normaalin ihmisen elämään”.

Kasvuryhmässä pyritään vuorovaikutuksellisuuteen ja rohkaisemaan osallistujia arvostamaan omia ja toisten kokemuksia. Ohjaaja ei tarjoa valmiita ratkaisuja, vaan ryhmän työskentelyn lähtökohta on tukea vankeja asettamaan itse itselleen tavoitteita ja etsimään keinoja, joiden avulla niitä kohti vähitellen edetä.

Toiminnalliset ryhmät

”Se oli kivaa, että sai tehdä ruokaa kerran viikossa, mitä haluttiin. Kyllä mä jotain opinkin. Mun mielestä se oli aina yksi kohokohtia viikossa. Se oli mukavaa ja tuntui vähän niin kuin normaalielämäältä.” (osastolta vapautunut)

Vankeinhoidossa on vuosikymmenien perinne erilaisella vapaa-ajan toiminnalla, kuten askartelu, leipominen, liikunta ja musiikki. Nämä toiminnot eivät itsestään selvästi ole kuntoutusta, mutta niitä voidaan käyttää kuntouttavasti edellyttäen, että niiden paikka ja merkitys mietitään osana kuntoutuksen ko-

konaisuutta. Liikunta, metsävaellus, ruuanlaitto, retki rantasaunalle ja taiteelliset toiminnot tuovat iloa ja virkistystä vankilan monenlaisten rutiinien säätelemään ja suhteellisen yksitoikkoiseen arkipäivään. Tämän lisäksi ne tarjoavat vastapainon yksilötyössä ja ryhmissä käsiteltäville raskaille aiheille.

Kuntosali ja sählyn pelaaminen auttavat purkamaan ”tunneylläkkää”, joka on kohdattava vailla turruttavia päihteitä. Sekä tässä tutkimuksessa että naisvankien kuntoutukseen kohdistuneessa tutkimuksessani nousi liikunnan iloa tuottava merkitys vahvasti esiin. Sekä miehet että naiset arvelivat liikunnan olevan vapautumisen jälkeenkin merkittävä osa elämää, tapa purkaa paineita ja huolehtia itsestä. Nuorten miesvankien arvioissa toiminnalliset ryhmät määrittivät keskustelupainotteista työtä täydentäviksi. Tärkeimpiä olivat yksilökeskustelut ja keskustelupainotteiset ryhmät, vaikka ruuanlaitto ja liikunta olivatkin viikko-ohjelman hauskimpia tapahtumia. Metsävaellus oli ”hieno muisto ja elämäkokemus” ja arkielämän taidot -ryhmä ”tosi hyvä, varsinkin jos kova nälkä”.

Keravan vankilan entinen johtaja Kirsti Nieminen korosti toiminnallisuuden merkitystä nuorten kanssa työskenneltäessä. Suljetussa vankilassa toimintojen järjestämiseen on vain rajalliset mahdollisuudet, mutta puutarha ja eläimet tuovat merkittävää vastapainoa arkipäivän rutiineille:

“Eläimethän on sellanen asia, että muistan montakin vankipoikaa, siis semmosta sulkeutunutta vankipoikaa tai sitten muuten vaan ei osaa puhua, niin se eläinhän ei erottele sua että ooksä mykkä vai ooksä puhelias ja ooksä tappanu jonku vai ooksä varastanu autoja ... Nää pienet karitsat ja muut nehän on hellyyttäviä. Ja sitte kun niitä pitää hoitaa, niin se on aivan, sehän on siis kelle se ei ois kokemus että joku iloitsee tai tulee sun luokse ja siit hoidosta välittää, eli sinä annat. Sama kun kukkien hoitokin, sehän on terapeuttista.” (Kirsti Nieminen)

3.3.2 Yksilötyö

“Näähän ottais yksilöitä vaikka joka päivä.” (vartija)

”Onko sitä tullut liiankin riippuvaiseksi? On tilaamassa `pikayksilöä´ joka käänteessä.” (vanki)

Omien asioiden jakamisen tarve tuli haastatteluaineistossa esiin yksilötyön, ”yksilöitten”, arvostuksena. Useimmiten vangit pitivät yksilökeskusteluja kaikkein tärkeimpinä, koska niissä saattoi puhua henkilökohtaisemmin ja työntekijä oli vain itseä varten. Kahdenkeskisissä keskusteluissa voi paneutua pitkäjännitteisesti vapautumisen suunnitteluun tai puhua sellaisista henkilökohtaisista asioista, joita ei halua eikä ole tarkoituksenmukaista käsitellä ryhmissä.

"Se on aika suuri apu, että on noita työntekijöitä, joiden luona saa kahdestaan käydä. Ne hoitaa just noita siviiliasioita kuntoon, asunnot sun muut."

RG: "Tykkäätkö enemmän yksilökeskusteluista?"

"Joo, kyl ne antaa vähän enemmän kuin ryhmät."

Yksilötyöskentelyssä tarjoutuvan ammatillisen keskustelun avulla vangilla on mahdollisuus selkiyttää sotkuista elämäntilannettaan ja saada voimansa kootuksi. Hyvin toimiva asiakassuhde voi tarjota kriisitilanteessa eteenpäin kannattelevaa tukea. Esimerkiksi parisuhteeseen ja lapsiin liittyvät huolet ovat henkilökohtaisuudessaan ensisijaisesti yksilötyöhön sopivia aiheita samoin kuin mielenterveysongelmat. Vankilan työntekijä saattaa olla ainoa ihminen, jolle vankeusaikana voi puhua vapaasti henkilökohtaisista asioista ja saada ymmärrystä ylivoimaiselta tuntuvaan tilanteeseen. Monelle vangille omista asioista puhuminen on outo, ristiriitaisia tunteita herättävä kokemus. Luottamuksen rakentuminen vaatii riittävän pitkän ajan. Tämä tuli esiin myös osaston toimintoja koskevissa arvioissa, joissa vangit pohtivat muun muassa yksilötyön merkitystä.

"Alkuun olin aika skeptinen, mutta kun oppi luottamaan ja alkoi uskaltaa puhua vaikeistakin asioista niin yksilöistä tuli viikon kohokohta."

Osastokuntoutuksen alkuvaiheessa yksilötyö tuntui vieraalta ja ahdistavalta-kin:

"Ei ole tullut ikinä puhuttua. On joitakin asioita, jotka on sulkenut pois. Olen yrittänyt noissa yksilöissä käydä missä on se ohjaaja pelkästään, mutta en mä oikein... On semmosia asioita lapsuudesta, mitä ei... Sitten kun pitäis käydä koko elämä läpi niin pienestä kuin muistaa niin tuleehan ne mieleen."

Loppuarviossa sama mies kirjoitti arvionsa yksilökeskusteluista:

"Puolen vuoden alkulämmittelyn jälkeen tosi hyviä."

Niin Helsingin vankilan päihde- ja päihteetöntä osastoa koskevassa tutkimuksessa (Tourunen & Perälä 2004, 46–57) kuin Vanajan vankilan päihdekuntoutusta koskevassa tutkimuksessa (Granfelt 2007, 124–137) tuli esiin vankien suuri tarve kahdenkeskisiin keskusteluihin. Ryhmillä ja yksilötyöllä on kummallakin oma tehtävänsä kuntoutuksen kokonaisuudessa. Traumaterapeuttinen lähestymistapa ja toimintaohjelmat eivät ole toisilleen vastakkaisia, vaan toisiaan täydentäviä (Haapasalo 2006, 49–52). Osaston erityisohjaajat eivät tee traumaterapiaa, mutta vankeja arvostava ja heidän asioihinsa aidosti paneutuva työskentelytapa voi merkitä vangille terapeuttista kokemusta.

"D on erittäin jämpä ja ammattitaitoinen ohjaaja. C taas tekee työtään sydämen johdattelemana. Kiitos kaikesta mitä olen saanut kanssanne kokea ja oppia! Muistan varmasti loppuikäni nämä hienot hetket!"

Monet vangit ovat lapsuudessaan joutuneet väkivallan ja julmuuden kohteeksi (Haapasalo 2006, 39–40). Traumaattisella kokemuksella tarkoitetaan tapahtumaa, joka ylittää ihmisen puolustus- ja selviytymismekanismit. Kuvaannollisesti ilmaisten traumassa on kyse särkymisestä: psyykinen tasapaino ja käsitys itsestä vaurioituvat. Traumatisoivia tapahtumia ovat esimerkiksi psyykinen ja fyysinen väkivalta ja seksuaalinen hyväksikäyttö. Perheen sisäinen väkivalta on lapselle traumatisoivaa, vaikka hän ei itse joutuisikaan väkivallan kohteeksi (Holmberg, 2000, 7–17). Yhteisöt ja ryhmät eivät useimmiten ole oikeita paikkoja kaikkein arimpien asioiden käsittelyyn, vaan niiden jakamiseen tarvitaan turvallinen kahdenkeskinen vuorovaikutussuhde (Laitinen 2008, 279). Kahdenkeskisessä keskustelussa vanki voi yhtäkkiä kertoa elämänsä liittyvän ahdistavan asian. Tilanne voi äkisti muuttua voimakkaasti latautuneeksi ja työntekijä saa varautua kuulemaan äärimmäisen järkyttäviä tapahtumia.

"Se on koko elämänsä pelännyt, kunnes itse rupesi pelottavaksi ihmiseksi. Suojellut äitiä viisivuotiaasta." (erityisohjaaja)

Työntekijän tehtävä on toisaalta tukea vankia kohtaamaan ja käsittelemään elämänsä vaikeita asioita. Toisaalta on tärkeää, että asioita lähestytään riittävän hitaasti ja pysytään työntekijän ammattitaidon asettamissa rajoissa.

"Sanon aina että on psykologimahdollisuus. Yritän aina korostaa sitä, että en ole mikään psykologian ammattilainen, he ei välttämättä jaksa puhua kuin yhdelle. Yritän kuulostella itseäni, jos tulee asioita joista en tiedä yhtään mitään, niin yritän konsultoida. Onhan niillä tosi hurjia juttuja. Eniten liittyy lapsuuteen, niin hirveitä kokemuksia. Joku on teipattu tuoliin kiinni tai joutunut katselemaan jatkuvaa väkivaltaa." (erityisohjaaja)

Lääkäri ja psykoanalyttikko Hannu Makkonen (1986, 224) määrittelee hoitoon kiinnittymisen siten, että "kummatkin hyväksyvät jossain määrin toisensa". Asioitten yhteinen jäsentäminen ei edellytä mitään "dramaattista kiinnittymistä hoitosuhteeseen", vaan arkipäiväistä asettumista jonkun lääkärin/vankilan työntekijän potilaaksi/asiakkaaksi.

Jokaisen vangin kanssa tehdään alkukartoitus, jossa selvitetään yhdessä hänen kanssaan elämänhistoriaa ja niitä ongelmia, joihin erityisesti tulisi keskittyä. Apuna käytetään Euro-Adat -käsikirjaa, mutta ohjaajat eivät pitäneet sen merkitystä kovin oleellisena, vaan kahdenkeskistä keskustelua vangin kanssa.

”Tunnemylläkkä”, avioliittomurheet, suhteen luominen vieraaksi jääneeseen lapseen, jatkokuntoutus, velat ja lukuisat muut asiat tulivat jaetuiksi yksilökeskusteluissa, joita moni kovasti odotti.

”Totta kai se on hyvä, koska paljon on sellaisia asioita joita ei uskalla tai halua muuten tuoda esiin ryhmän kanssa. Totta kai ne on hyvin tärkeitä.”
(osastolta vapautunut)

Myös vartijat tekivät omalla tavallaan yksilötyötä, vaikka eivät sitä sellaiseksi määritelleetkään. Vangit keskustelivat, enemmän tai vähemmän, heidän kanssaan asioistaan. Vartijat ovat läsnä myös iltaisin ja viikonloppuisin, jolloin osastolla ei ole varsinaista ohjelmaa.

”Ei ole mitään yksilökeskusteluja, mutta kyllähän noita yksilökeskusteluja kuitenkin tulee aika paljon päivän mittaan.” (vartija)

4 PROJEKTITYÖNTEKIJÄ VAPAUTUMISEN TUKENA

4.1 VAPAUTUMISEN JÄLKEINEN TYÖSKENTELY PSYKOSOSIAALISESSA KEHYKSESSÄ

”Se pitää olla se joku joka sitten saattaa kun lähtee pois.” (Kirsti Nieminen)

Konkreettisena esimerkkinä WOP-projektin asiakaslähtöisestä työn kehittämisestä on syytä nostaa esiin sekä vankilassa että vapautumisen jälkeen vankien parissa työskentelevän projektityöntekijän toimen perustaminen vuonna 2004. Ajatus työskentelymallista, jossa työntekijä työskentelisi vankien kanssa sekä vankeusaikana että vapautumisen jälkeen syntyä vähitellen, kun työntekijät havaitsivat hyvin edenneen osastokuntoutuksen kariutuvan vankilasta vapautuneelle nuorelle ylivoimaisiin vaikeuksiin, joissa he eivät enää voineet olla avuksi. Nuoret vangit jäivät vapauduttuaan liian yksin ja liian taidottomina hoitamaan asioitaan palvelujärjestelmässä. Vapautumisen jälkeen nuori saattaa olla todella yksin. Perhe ei pysty tukemaan eikä entisiin, rikoksia tekeviin ja päihteitä käyttäviin kavereihin voi pitää yhteyttä.

Ensimmäisessä, osastotyöskentelyn vaiheessa projektityöntekijä osallistuu työryhmän työskentelyyn vapautumassa olevan vangin asioissa. Ensisijaisena tavoitteena on asiakassuhteen luominen ja työskentelyn painopisteen siirtäminen osastolta vapautumisen jälkeiseen aikaan.

”Aina se on semmoinen jännittävä hetki kun sieltä vankilalta lähdetään. Itselläkin on perhosia vatsassa sen toisen puolesta, että miten se pärjää.”

Vapautumisen hetki, sen jälkeiset päivät, viikot ja kuukaudet ovat kaikkein kriittisimmät, ja siksi on niin tärkeää, ettei vanki tuolloin jää yksin ja ilman tukea. Vapautumisen jälkeinen yhteistyö alkaa joko suoraan vankilasta käsin tai rangaistuksenaikaisen kuntoutuksen jälkeen. Tämä vaihe on projektityöntekijän työn keskeisin osa-alue, joka jäsentyy psykososiaaliseen kehykseen siten, että työskentely sijoittuu kolmelle ulottuvuudelle: yksilö-, perhe- ja lähi-suhdetyö sekä yhteisö- ja yhteiskuntapolitiikan tasolla toteutuva työ. Yksilö- ja perhetyötä projektityöntekijä on yleensä tehnyt vapautuvan vangin kanssa jo vankeusaikana. Yhteisötason työn kautta projektityöntekijä tukee vangin liittymistä esimerkiksi itseapuryhmiin ja harrastuksiin, jolloin osallisuus itselle mielekkääseen toimintaan mahdollistuu ja irtautuminen aiemmista, päihteisiin ja rikoksiin keskittyneistä kaverisuhteista onnistuu paremmin. Yhteiskunnallisella

tasolla toteutuva työ on yhteiskuntapoliittisesti suuntautunutta, vaikkakin asiakaslähtöistä, siten että projektityöntekijä pyrkii esimerkiksi luomaan asiakkaalleen edellytyksiä löytää itselle sopiva asumismuoto ja väylä vähitellen sijoittua työmarkkinoille tai koulutukseen. Tehtävänä on myös huolehtia oman asiakasryhmän eduista ja oikeuksien toteutumisesta palvelujärjestelmässä.

”Yksi sellainen kauhean leimallinen asia mun työssä on se, että mä lähden työskentelemään aikuisen ihmisen kanssa, vaikka mä välillä puhun pojista. Se ei tarkoita, ettenkö ajattele että he ovat aikuisia ihmisiä. He määrittelevät sen etäisyyden tai läheisyyden ja mun täytyy sitä oikeasti kunnioittaa. Mä pyrin antamaan asiakkaalle sen kokemuksen että me työskennellään ihan oikeasti siten kuin tasa-arvoiset ihmiset voi kohdata. Pyrin antamaan sen, että asiakas tietää, että mua kunnioitetaan ja arvostetaan ihan minuna itsenä.”

Kaoottisisessa alkuvaiheessa korostuu ongelmien ulkoistamisen merkitys: yhdessä työntekijän kanssa jäsenetään tilannetta ja sen ongelmia ”ulkopuolelta katsellen”. Asiakas ei tällöin näyttäyty ongelmatapauksena, joka saa identiteettinsä ongelmistaan, vaan vaikeassa tilanteessa olevana ihmisenä, jonka vaikeuksia voidaan lähestyä ja arvioida, miten niihin voisi tarkoituksenmukaisesti tarttua. Työskentelyssä keskitytään luomaan edellytyksiä ongelmista vapautumiseen tai mahdollisimman hyvän elämän elämiseen niiden kanssa. Osalla nuorista vangeista on esimerkiksi niin vaikeita mielenterveysongelmia, että he tulevat todennäköisesti tarvitsemaan tukea koko elämänsä ajan. Sotakuista tilannetta ja asioiden keskinäisiä kytköksiä jäsenetään, sanallistetaan ja tehdään ymmärrettäväksi. Näin luodaan työskentelytila, jota voi luonnehtia arvostavaksi tilaksi.

Projektityöntekijän työn kaksi perusperiaatetta ovat intensiivisyys ja pitkäkestoisuus. Intensiivisen työskentelyn jakso on puolen vuoden mittainen, mutta voi jatkua tarvittaessa pitempäänkin. Satunnainen yhteydenpito on mahdollista myös sellaisten asiakkaiden kanssa, joiden vapautumisesta on kulunut jopa muutamia vuosia. Työ toteutuu paljolti asiakkaiden luonnollisissa ympäristöissä, ensisijaisesti yksilötyönä, mutta myös asiakkaiden perhe- ja muissa läheissuhteissa sekä moniammatillisissa verkostoissa. Asiakassuhteen sisältö koostuu vuorovaikutuksesta ja erilaisista toiminnoista. Työ jakautuu vankilassa tehtävään kuntouttavaan ja vapauteen valmentavaan työhön ja osastolta vapautuneiden parissa tehtävään ammatilliseen tukeen. Toimenkuvan tekee erityislaatuiseksi se, että asiakassuhde vankilan työntekijän kanssa jatkuu välittömästi vapautumisen jälkeen. Mikäli vanki suorittaa osan tuomiosta rangaistuksenaikaisessa kuntoutuksessa, pitää projektityöntekijä häneen myös tuona aikana yhteyttä.

”Vapauteen valmennus tulee pikkuhiljaa ja huomaamatta ja moni poika ei edes huomaa sitä että ne työskentelee kohti vapauteen valmentautumista, että mitäs ihmettä tässä nyt sitten on. Se tulee sieltä pikkuhiljaa.”

Vangin kokonaistilanteen hahmottaminen hyvissä ajoin ennen vapautumista on peruslähtökohta, jolle yhteistyö vankilasta vapautuvan nuoren, hänen läheistensä ja viranomaistoimijoiden kanssa rakentuu. Alkuvaiheen työ välittömästi vapautumisen jälkeisinä viikkoina ja kuukausina on intensiivisen työskentelyn kriittinen vaihe, jolloin vasta voidaan realistisesti kartoittaa asiakkaan voimavarojen ja elämäntilanteen kokonaisuus. Vapauteen valmistautuminen ei poista sitä realiteettia, että vapautumisen ensi päivinä kaikki on outoa, ei oma itse eikä mikään muukaan tunnu normaalilta.

"Musta on aina hirveän kiva nähdä asiakkaita eri ympäristöissä ja se että miten he käyttäytyvät. ... Joskus me sovitaan tärskyt vaikka Itäkeskukseen ja siinä tallustellaan ja sitten mennään johonkin kahville. Joskus se asiakas on ystäviensä kanssa siinä. Mua on aina kiinnostanut ne tilanteet, kun asiakas on ystävien tai tyttöystävän kanssa siellä, että miten hän esittelee minut. Mielenkiinnolla odotan. Aika moni esittelee, että tässä on mun tukihenkilö. Se on se tavallisin. Mä luulen, että pojille, asiakkaille, mun merkittävin rooli on juuri se."

Projektityöntekijän työssä todellistuu periaate "ulos toimistosta asiakkaiden elämysympäristöön". Näin työntekijällä on tilaisuus hahmottaa asiakkaan elämäntilannetta niin elinolojen kuin sosiaalisten suhteiden näkökulmasta ja havainnoida hänen toimintaansa eri tilanteissa ja ympäristöissä. Projektityöntekijän määrittely tukihenkilöksi kuvaa kokemusta asiakasta varten olevasta ammattilaisesta, jonka työ ei ole tarkasti rajautunut millekään ongelma-alueelle. Työntekijän esittely tukihenkilöksi ehkä kuvaa myös sitä, että asiakkaat ovat sisäistäneet avun vastaanottamisen oikeudekseen, jota ei tarvitse hävetä. Hetki, jolloin asiakas uskaltaa vailla häpeää pyytää apua henkilökohtaisiin vaikeuksiinsa, on merkki luottamuksen syntymisestä (Sennett 2004, 123).

Keskeneräisyyden ja rikkiäisyyden sietäminen ja hyväksyminen, niin asioiden kuin ihmisten, on ehdoton edellytys vankilasta vapautuneiden asiakkaiden luottamuksellista asiakassuhdetta rakentavissa kohtaamisissa. Vankilasta vapautunut nuori tarvitsee apua lukuisissa asioissa ja tilanteen jäsentämisessä. Perustellusti voi puhua vapautumiskriisistä: entiset selviytymisstrategiat eivät ole tarkoituksenmukaisia, mutta uusia ei vielä ole tai ne ovat vasta rakentumassa. Välittömästi vapautumisen jälkeisinä päivinä ja viikkoina korostuu välttämättömien käytännön asioiden järjestely. On asetuttava asumaan, ilmoittauduttava virastoihin, avattava pankkitili, hankittava matkakortti ja opeteltava käymään ruokaostoksilla. Tätä asioiden vähittäiseen kuntoon saattamiseen tähtäävää käytännöllispainotteista työtä voi hyödyntää itsetuntemuksen ja voimavarojen lisäämisessä ja käyttöön saamisessa (Järvinen 2006, 76). Asioita tehdään yhdessä asiakkaan kanssa hänen elämysympäristössään, jolloin merkitykselliset asiat tulevat jaetuiksi konkreettisen toiminnan kautta. Samalla tuetaan rikostaustaisen asiakkaan yhteiskunnallisen osallisuuden vähittäistä vahvistumista ja vähennetään irrallisuuden, osattomuuden ja outouden kokemuksia.

4.2 TERAPEUTTINEN TYÖSKENTELYOTE

Marginalisoituneiden asiakkaiden kanssa tehtävässä psykososiaalisessa työssä käytännön asioiden hoito voi olla koko työskentelyprosessin keskeinen sisältö. Sen avulla luodaan asiakkaan elämään uusia tukirakenteita ja korjataan rikkoontuneita. Pienten asioiden vähittäisellä järjestelyllä suuntaudutaan yhdessä asiakkaan kanssa mahdollisimman pitkälle hänen lähtökohdistaan rakentuvan kokonaistuen koostamiseen. (Kulmala & Valokivi & Vanhala, 2003, 127–129.) Yhteisen työn avulla luodaan kaaokselle kehys, jonka sisällä se on hallittavissa. Kokonaisvaltainen työskentely merkitsee tilaisuutta viedä asioita konkreettisesti eteenpäin, mutta myös mahdollisuutta käsitellä tunteita. Ihmissuhteisiin ja sen myötä tunteisiin liittyvät asiat saattavat olla asiakkaan selviytymisen näkökulmasta kaikkein kriittisimmät. Ahdistus, masennus ja pelot voivat muodostua jo vapautumisen ensimmäisinä päivinä päihitteettömyys- ja rikoksettomuus- ja niiden myötä myös laajemmat integraatiopyrkimykset tuhoaviksi, jos asiakas jää ylivoimaisiksi kokemiensa tunteiden kanssa yksin.

Projektityöntekijä tekee vangin kanssa tarvittaessa myös terapeuttisesti painottunutta yksilö- ja perhetyötä. Tällöin työskentelyn teoreettinen perusta rakentuu kognitiiviselle psykoterapialle ja hyväksymis- ja omistautumisterapialle. Projektityöntekijän psykoterapeuttinen ja mielenterveyskysymyksiin liittyvä osaaminen on mahdollistanut sen, että ohjelmaan on voitu ottaa psyykkisesti varsin huonokuntoisia vankeja. Asiakassuhteissa käsiteltävät aiheet vaihtelevat asumisesta ja veloista lapsuuden traumaan.

”Se voi olla aika pelottavaa eikä pidä lähteäkään (työskentelemään traumaattisten kokemusten kanssa, RG) jos ei ole tosi hyvä psykoterapiakoulutus, mutta niitä ihmisen kokemuksia voi purkaa aika monella tasolla, että se ei tarvii aina olla hirveän terapeuttista. Koska kyllä mä näen, että ellei niitä tiettyjä solmukohtia pysty purkamaan, niin ne tulevat aina olemaan se kompastuskivi.”

Merja Laitisen (2004) väitöskirja osoittaa ammattitaitoisen psykoterapian merkityksen traumatisoivan kokemuksen tai kokemusten läpi elämisessä ja sen myötä mahdollistuvassa eheytymisessä ja elämän uudelleen suuntautumisessa. Katkeruutta ja vihaa herättävät nöyryytykset ja menetetyt asiat on käytävä läpi ja kohdattava niihin liittyvät vaikeat tunteet ennen kuin eheytyminen voi alkaa. Itsen uudelleen rakentamista voi kuvata jatkumolla, jossa toisessa päässä on näennäinen selviytyminen ja toisessa itsen kunnioittaminen ja arvostaminen. Käsittelemättöminä traumakokemukset altistavat itsetuhokäytökselle ja epätarkoituksenmukaisiin selviytymistapoihin takertumiselle. Myös aikuisiässä on mahdollista rakentua eri tavoin ja eriasteisesti uudestaan. Kyse on eheytymisprosessista tai toisin ilmaisten identiteetin uudelleen rakentumisesta, joka tuskin koskaan tulee valmiiksi. Eheytymisprosessi

merkitsee vaikeiden kokemusten auki purkamista, läpielämistä niin, että ne voi hyväksyä osaksi omaa elämänhistoriaa. Prosessi ei ole lineaarinen eikä tasaisesti etenevä, vaan palasittain ja vaihtelevasti etenevä. (Mt. 274–280.)

Projektityöntekijän näkemyksen mukaan työskentelyä voi vain rajallisesti kohdistaa vangin ”haurauteen”, koska vankila on kova paikka, jossa on selviydettävä. Hauraudella hän tarkoittaa syyllisyyttä, häpeää, pelkoja ja ahdistusta. Toisaalta voimakkaat häpeän tunteet voivat muodostua esteiksi arjessa selviytymiselle ja osallisuuden vahvistumiselle. Häpeä vaiettaa ja eristää ja siten estää omien voimavarojen käyttöön saamista ja uusien ihmissuhteiden solmimista. (Husso 2003, 267–270; Laitinen 2004, 218–251.)

Vanajan vankilassa päihdekuntoutukseen osallistunut nuori naisvanki totesi, että ”vankila ei ole yhtään terapeutin paikka”. Tämä realiteetti osaltaan rajoittaa psykoterapian käyttöä vankeinhoidon kuntoutuksessa silloinkin, kun työntekijällä on siihen tarvittava ammattitaito. Vankiloissa kuitenkin tehdään kriisipsykoterapiaa ja joillakin vangeilla on mahdollisuus jopa pitkäkestoiseen psykoterapiasuhteeseen. Työntekijän täytyy aina ottaa huomioon vankilaolosuhteiden merkitys asiakassuhteen prosessissa.

”Se on hirveän haasteellista, että mä arvioin mitä kohtia mä avaan ja että tapaamisen lopuksi varmistan, että se ahdistuskäyrä on laskussa. Koska sitähan se työskentely tekee, että se nostaa sen ahdistuksen välillä hirveän korkeaksi, mutta sitten mä huolehdin, ettei me lopeta sitä tapaamista niin kuin seinään.”

Rakentamiseen liittyvät metaforiset termit ”eheytyä ja eheyttää, rikkoutua, hajota sirpaleiksi, romahtaa kasaan” luovat jaettavissa olevia mielikuvia. Metaforien avulla voi kuvata sellaisia kokemuksellisia asioita, joita on vaikea täsmällisesti sanallistaa. (Kulmala 2006, 324–331.) Projektityöntekijän työn tavoitteena on asiakkaan ja hänen elämäntilanteensa eheytyminen. Eheytymistavoitteen taustalla on vankien ja vankilasta vapautuneiden monella tavoin rikkinäinen ja vielä pitkäkestoisen kuntoutuksenkin jälkeen hauraasti rakentumassa oleva uusi identiteetti, jonka tärkeitä osia ovat päihteettömyys ja rikoksettomuus. Rikkinäisyys on myös asiakkaiden mielestä kuvaava sana levottomuudelle ja pahalle ololle, jota on vaikea sanallistaa. Puhuminen ei aina ole mahdollista: kaikkia kokemuksia ja tunteita ei voi tai ei halua sanallistaa. Hiljaisuuskin on tapa kertoa. (Laitinen & Uusitalo 2007, 316–329; Nurminen 2000, 12.) Siksi on tärkeää osata kuunnella hiljaisuutta, toisin sanoen aistia tunnelmia ja kiinnittää huomiota myös siihen, mistä ei puhuta.

Tunteet ovat osa kohtaamisia, työskentelyä ja tiedon tuottamista. Ne kantavat tietoa, joka voi haastaa virallisen asiantuntijatiedon. Tunteita ei tule pyrkiä tukahduttamaan eikä työntämään pois työskentelyprosessista, ei myöskään työntekijän mielestä, vaan keskittyä analysoimaan niiden sisältöjä. Tiedostamattomina ja kiellettyinä tunteet voivat ohjata työskentelyä asiakkaan näkö-

kulmasta väärään suuntaan, jolloin saatetaan menettää monia kuntoutumista ja integraatiota edesauttavia mahdollisuuksia. Tunteiden kautta voi oppia olennaista ilmiöistä, joiden parissa työskentelee. Ne voivat ohjata tässä ja nyt tilannetta, jolloin työntekijän on tehtävä intuition pohjalta nopeita ratkaisuja, joihin ei ole yksiselitteisiä vastauksia. (Koski 2007, 248; Laitinen ym. 2007, 104; Pösö 2005, 118–133.)

"Musta se on semmonen legenda, ettei saa liian tunnetasolla, mutta kyllä mun mielestä se totuus on, että eihän tätä työtä voi tehdä, ellet sä ole myös tunnetasolla mukana. Mutta ehdottomasti tunnetasolla täytyy pystyä kohtaamaan, miten muuten tavoittaa asiakkaan tunnetta ja ahdistusta jos mä pysyn niin kovin etäällä. Onhan se steriili tapa tehdä työtä eikä varmasti pane itseään likoon, mutta en mä tiedä, saavuttaa-ko sillä mitään."

Verkosto- ja työryhmätyöskentelyssä joudutaan usein tilanteeseen, jossa asiakas puhuu samoista asioista useamman työntekijän kanssa ja toisaalta joistakin asioista vain jonkun tietyn henkilön kanssa. Työnjaon selkiyttäminen ja tietoisuus siitä, mitkä asiat ovat jaettavissa työryhmän kesken, on yksi moniammatillisen työskentelyn mahdollisista pulmakohdista.

"Hän on hyvin tiukasti rajannut ihmisiä joiden kanssa haluaa työskennellä ja nämä asiat mistä ollaan puhuttu terapiassa niin niistä ehdottomasti ei puhuta kenenkään kanssa milloinkaan."

Edellä kuvattu suljettuun asiakassuhteeseen keskittyvä työskentely muistuttaa yksityisen psykoterapeutin työskentelytapaa. Tiimityöskentelyyn nojautuvassa osastotyöskentelyssä tällainen työote on altis ristiriidoille keskinäisen tiedonkulun toimivuuden kannalta. Vankilaviranomaisen ja psykoterapeutin roolin yhdistäminen on sekä käytännöllisesti että eettisesti vaativa tehtävä.

Projektityöntekijä työskentelee hyvin lähellä asiakkaidensa elämää, sekä konkreettisesti että emotionaalisesti. Lähityö ahdistuneen ja mieleltään hajanaisen asiakkaan kanssa altistaa kärsimyksen tarttumiselle (Utriainen 2004, 226–254), jota voi kutsua myös sijaistraumatisoitumiseksi. Tällöin riskinä on, että työntekijä ei pääse irti asiakkaan pahanoloisesta maailmasta vaan sen aineksia siirtyy hänen kannettavakseen. Psykkinen kuormitus pitkään jatkuessaan altistaa uupumukselle ja loppuun palamiselle. Työnohjaus on välttämätön edellytys työssä jaksamiselle ja työn korkealle ammatillis-eettiselle tasolle.

"Mulla on ollut yksilötyönohjaus koko tämän ajan, se on semmoinen tärkeä. Tietysti se on aivan älytön voimavara, että kun mä olen ollut koko tämän työn ajan siinä psykoterapiakoulutuksessa niin mulla on ollut oma psykoterapia. Mutta mun tehtäväni ja ammatillisuuteni on se, että mä ikään kuin aina täytän sen oman tunnetasoni, uudelleen ja uu-

delleen, jotta mä voin käyttää sitä työkaluna....Se, että miten mä täytän itseni tunnetasolla, että miten mä saan ne voimavarat aina uudelleen ja uudelleen, miten mä itse voimaannun siinä työn keskellä.... Hirmuisen antoisaa itsenkin kannalta se, että miksi jotkut aihepiirit koskettavat minua niin paljon.”

Psykoterapiakoulutukseen liittyvä oma psykoterapia vahvistaa työntekijän edellytyksiä asiakassuhteessa tapahtuvaan itsereflektioon ja tunteiden tunnistamiseen asiakkaassa, vuorovaikutuksessa ja itsessä. Asiakassuhteessa myös työntekijän itseä koskeva tietoisuus voi syventyä. Yksi ydinkysymyksistä onkin juuri ”miksi tietyt aiheet koskettavat niin paljon”. Oma psykoterapia lisää työntekijän valmiuksia tutkia, mitkä tunteet nousevat asiakkaan tilanteesta, mitkä taas omasta elämänhistoriasta, jota asiakkaan tarina on tunnetasolla koskettanut. Tällä on tärkeä merkitys emotionaalisesti kuormittavassa työssä. Sekä työnohjaus että psykoterapia tukevat kontrolloitua ”emotionaalista mukaan menemistä”, toisin sanoen eläytymistä asiakkaan kokemuksiin siten, että asiakkaalle välittyy ymmärretyksi tulemisen kokemus. Ahdistavat asiat tulevat jaetuiksi, mikä vähentää yksinäisyyden ja tilanteen ylivoimaisuuden kokemusta.

Vankilassa tehtävä psykoterapeuttinen työ on vaativaa johtuen sekä olosuhteista että vankien vaikeuksien syvyydestä. Psykoterapian tai psykoterapeuttisesti painottuneen työskentelyotteen avulla voidaan vahvistaa ahdistuneitten ja masentuneiden vankien edellytyksiä selviytyä kuntouttavilla osastoilla. Vankilassa aloitettu työskentely voi merkitä alkua vapautumisen jälkeen jatkuvalla mielenterveyskuntoutukselle. Vuoden 2008 keväällä valmistuvassa naisvankien sijoittelua ja toimintoja koskevassa työryhmämietinnössä on nostettu esiin naisvankien eriaisteiset mielenterveysongelmat ja tarve lisätä psykoterapeuttista osaamista vankeinhoidon kuntoutuksessa. Toimintaohjelmien rinnalle tarvitaan kriisi- ja traumaterapiapainotteista yksilötyöskentelyä.

Onhan A:lla rautainen ammattitaito. Kun mä olen kuunnellut miten se jaksaa niiden poikien kanssa. Kasvatusteorian tunteminen, sillä on merkitystä ja myös psykoterapialla. Melkein järjestään heillä on hajonnutta mieltä. Kun kuuntelin A:n juttuja skitsofreenikoista niin ajattelin että voi kamala. Oikeasti pelkäsin hänen puolestaan. (Kirsti Nieminen)

Päihdeongelma yhdistyneenä mielenterveyden järkkymiseen saattaa pahimmassa tapauksessa merkitä väkivallan hallitsemattomuutta, mikä merkitsee vaikeuksia sekä asiakassuhteessa että asioitten järjestelyssä. Väkivaltainen käytös johtaa suurella todennäköisyydellä esimerkiksi siihen, ettei vankilasta vapautunut nuori voi asua tuetussa asuinyhteisössä. Tarkoituksenmukaisen asumisvaihtoehdon järjestäminen vaikeasti päihde- ja mielenterveysongelmallisille vapautuville vangeille on erityisen hankala tehtävä samoin kuin jatkokuntoutuksen järjestäminen ylipäätään.

4.3 TUKIVERKOSTON RAKENTAMINEN

”Kun asiakkailta kysyy, mikä on se juttu, jota heidän kanssaan tehdään, niin kyllähän ne on ne käytännön asiat mitkä aina nousee ensimmäisenä. Ja sehän onkin ihan totta, että ne on ensimmäisiä. Mutta sen ohessa tehdään monenlaista muutakin.”

Kun rikos ja päihdeongelma ymmärretään osaksi marginalisaatiota, jossa psykososiaaliset ongelmat ovat kietoutuneet toisiinsa, tarvitaan kokonaisvaltaista ja riittävän pitkäkestoista psykososiaalista työtä, johon yhdistyy palveluohjauksellinen ja verkostotyöhön suuntautunut työskentelyorientaatio (Järvinen 2007, 15–16). Kokonaisvaltaisuus sanana on kulunut ja epämoderni. Ammatillinen kuntouttava työ kohdistuu aina vain rajallisesti ihmisen elämään, mutta termi on kuitenkin perusteltu siinä mielessä, että se tarkoittaa pyrkimystä muodostaa asiakkaan kanssa yhteistyösuhde, jossa eri elämänalueet nähdään toisiinsa liittyneinä eikä irrallisina palikoina, joihin erikoistuneet tahot kohdentavat työtään vailla kokonaisnäkemystä.

Projektityöntekijän tärkeimpiä tehtäviä on moniammatillisen tukiverkoston koostaminen, johon myös vangin lähiomaiset saattavat osallistua. Pyrkimyksenä on nykyisen vankeuslain edellyttämä suunnitelmallinen vapautuminen, jonka toteutuksessa vanki itse on aktiivinen osallistuja eikä kohde, jolle tehdään suunnitelma. Osastolla toteutuviissa verkostotapaamisissa on tärkeää paitsi suunnitella vapautumisen jälkeistä tilannetta ja viranomaistahojen keskinäistä vastuunjakoa myös jakaa tietoa siitä, mitä vankilakuntoutuksen aikana on tapahtunut. Vapautumassa oleva vanki ei ole enää se sama päivittäin rikoksia tekevä amfetamiinin piikittäjä, johon viranomaiset ovat vuosien saatossa väsyneet. Vangin on oltava alusta lähtien mukana vapautumisen suunnittelussa, ilman hänen osallisuuttaan kuntoutusprosessia ei synny, vaan verkostotyö hajoaa irrallisiksi toimenpiteiksi (myös Kokko 2003, 216–217).

”Mun mielestä se oli aika kiva, lämmin verkostojuttu. Katseltiin mistä ollaan tultu, missä ollaan, mitä kuntoutus pitää sisällään. Että kaikki muutkin tietävät. Ja senkin tietoisuuteen tuominen että vankilassa voi olla niin monella tavalla.” (projektityöntekijä)

Vankeinhoidossa on hyvin monentasoista kuntouttavaa toimintaa. Esimerkiksi rangaistuksen suorittaminen päihteettömällä osastolla ei välttämättä merkitse osallistumista minkäänlaiseen kuntoutukseen. Muutaman kerran kokoontuva päihdekurssi on täysin eri asia kuin usean kuukauden mittainen laaja-alainen psykososiaalinen kuntoutus. Vankilassa tapahtuva kuntoutustoiminta on yhä vieläkin monille sosiaali- ja terveydenhuollon sekä asumispalvelujen viranomaisille suhteellisen tuntematon alue. Vankeinhoidon kuntoutuksen näkyväksi tekeminen ja integrointi osaksi yhteiskuntapolitiikan palvelujärjestelmää olisi tärkeää, jotta vapautuvien vankien asema sosiaalipoliittisessa palvelu-

järjestelmässä kohenisi ja kuntoutusjatkumojen rakentaminen alkaisi sujua vailla katkoksia (esim. Karsikas 2005, 21).

Palveluohjaukselliseen työotteeseen perustuva verkostoyhteistyö on välttämätöntä päihderiippuvaisten rikostaustaisten asiakkaiden kuntoutuksen järjestämiseksi. Vapautuvien vankien jälkihuoltotyöstä vastaavan Kriminaali-huoltolaitoksen asiakastyössä siihen on panostettu kehittämällä verkostotyön toimivuutta niin viranomaisyhteistyön kuin asiakkaiden lähiverkoston näkökulmasta. (Päihdetyön kehittämishanke 2004, 28–35.) Projektityöntekijän työ on paljolti samansuuntaista palveluohjauksellisesti painottunutta verkoston toimivuudesta vastuuta ottavaa työskentelyä, mutta hänen työnsä erityispiirre on voimakas panostus vankeusaikana tapahtuvaan vapauteen valmistukseen, joka saa konkreettiset muotonsa vangin vapauduttua. Projektityöntekijä toimii paitsi verkoston koolle kutsujana ja työskentelyn tavoitteellisesta suuntautumisesta huolehtijana myös vangin tukihenkilönä verkostopalaverissa. Tuttu työntekijä, joka tuntee vangin ja hänen tilanteensa, voi toimia henkisenä tukena, puolustaa asiakkaan oikeuksia ja edesauttaa vuorovaikutuksen sujuvuutta asiakkaan ja viranomaisverkoston välillä (Kokko 2003, 165).

Niin tässä tutkimuksessa kuin aikaisemmin tekemissäni (Granfelt 2003; 2005; 2007a) haastateltavat ovat kertoneet leimautumisen ja sen myötä arkuuden ja alemmuuden tunteista. Vankila seuraa mukana vielä senkin jälkeen, kun on kävellyt portista ulos vapaana miehenä tai naisena. Rikoksesta vankeusrangaistukseen tuomittuja marginaaliin vetävä kulttuurinen paine on vahva. Rangaistuksen loppuun suorittaminen ei vapauta rikollisen leimasta ja lainrikkoajat voivat tulla syrjäytetyiksi palvelujärjestelmistä ja jopa koko yhteiskunnasta. Ulkopuolisuuden kokemus muodostuu niissä tilanteissa, joissa asiakas jää työntekijöiden ja heidän edustamiensa organisaatioiden muodostamien verkoston ulkopuolelle eikä hänen ääntään kuulla (Valokivi 2008, 67).

Riitta-Liisa Kokon (2003, 170) asiakkaan asemaa kuntoutuksen yhteistyöryhmässä tarkastelevassa väitöskirjassa tuli esiin asiakkaiden epävarmuus ja tuen tarve isoissa viranomaisverkostoissa. Turvalliseksi koetun lähityöntekijän läsnäolo lisäsi asiakkaiden itseluottamusta ja kokemusta asioiden etene- misestä. Asiakkaille tärkeintä oli tulla nähdyksi ja kuulluksi yksilöinä, jolloin verkosto ei jäänyt byrokraattiseksi rakennelmaksi, vaan jäsenyi asiakasta varten työskenteleviksi ammattilaisiksi. Tällöin toteutuu ideaali asiakkaan voimavaroja vahvistavasta, kokonaisvaltaisesta ja kuntouttavasta työotteesta.

Vapautuvien vankien reintegraatiota edistettäessä Joan Petershilia (2003) nostaa kaksi tehtävää:

- 1) Vapautumisen jälkeen tulisi tarjota enemmän koulutusta, työtä ja kuntoutusmahdollisuuksia. Tavoitteeksi tulee asettaa vankilaympäristön muuttaminen enemmän elämisvalmiuksia tuottavaksi.

- 2) Tulee luoda yhteistyösuhteita kuntaan/yhteisöön ja rakentaa epävirallista sosiaalista kontrollia sekä kehittää kumppanuuksia palveluntuottajien, entisten vankien, perheenjäsenten ja muiden tukea tarjoavien välillä. (Petershilia 2003, 171.)

Myös vankeinhoidon jälkihuoltotyöryhmän raportissa (2006) painottuu suunnitelmallisen vapautumisen valmentamisen ja vapautumisen jälkeisen yksilöllisen tuen merkitys. Vankeinhoidon kuntoutus keskittyy ensisijaisesti päihdekuntoutukseen, jonka vaikuttavuutta tukemaan tarvitaan elinoloihin, mutta usein myös lähisuhteisiin ja mielenterveyteen kohdentuvaa työtä. Vaikka suurinta osaa vankilasta vapautuvia yhdistää päihderiippuvuus ja sosiaalitaloudellinen syrjäytyminen, ei sama toimintamalli kuitenkaan sovi kaikille. Siksi vapautumista on suunniteltava yhdessä vangin kanssa ja vapautumisen jälkeisen tuen on oltava riittävän yksilöllistä, jotta vanki voi siihen sitoutua. Osastokuntoutukseen kiinnitetty projektityöskentely tarjoaa vangille mahdollisuuden suunnitelmalliseen vapautumiseen ja yksilölliseen tukeen vapautumisen jälkeisinä kuukausina. Projektityöntekijän työ lähentää ja avaa vankilan osastoa yhteiskuntaan, kun työntekijä suunnittelee yhteistyössä vangin ja osaston työntekijöiden kanssa vapautumisen jälkeistä tilannetta ja järjestää verkostotapaamisia vangin kannalta tärkeiden viranomaisten ja hänen läheistensä kesken. Yhteistyöverkoston luominen ja vankien ”edunvalvojana” toiminen on tärkeä osa vapautumiseen valmentavaa työtä, niin osastolla kuin vapautumisen jälkeen.

“Koko palvelujärjestelmän tuntemus on tärkeää. Se on niin muuttuva kenttä, että miten se oikeasti toimii, olis hyvä tietää siitä.”

Projektityö on lähityötä, jossa työntekijän persoonallisuus on tärkeä työväline ja asiakassuhde se tila, jossa työskentelyn sisällöt rakentuvat. Tämän lisäksi työ on yhteiskuntapoliittista vaikuttamistyötä yhteiskunnan marginaaliin joutuneiden nuorten rikostaustaisten aikuisten aseman parantamiseksi. Tälle monitasoisen psykososiaalisen työn kokonaisuudelle luo pohjan vankeusaikana aloitettu yhteistyö, jonka kulmakivet ovat keskinäisen luottamuksen rakentaminen ja tulevaisuuteen suuntautuminen. Vaikka vankeusrangaistuksen vaikutus on lähtökohtaisesti kielteinen, on tärkeää huomata, että kuntouttavan työn avulla vankilasta vapautunut nuori voi olla kykenevämpi kuin koskaan aiemmin sitoutumaan kuntoutukseen. Osallisuuden vahvistaminen eri tasoilla (yksilö-, lähisuhde- yhteisö- ja yhteiskuntapoliittinen taso) voidaan nähdä projektityöntekijän työn läpivirtaavana periaatteena. Osallisuuden vahvistuminen omaan elämään voi merkitä syrjäytymiskiirteen ennalta ehkäisyä, katkeamista tai ainakin heikentymistä.

Asiakaslähtöisyyden periaatteen mukaisesti ongelmia ja järjesteltäviä asioita tarkastellaan ensisijaisesti asiakkaan näkökulmasta, mutta yhteiskunnallinen toimintaympäristö luo kehykset työskentelylle. Siksi verkostotyö ja siihen liittyvä rakenteellinen vaikuttamistyö, erityisesti asiakkaiden kuntoutumis- ja

integroitumisedellytyksiä heikentävien epäkohtien esiin nostaminen, on tärkeä osa työtä. Projektityöntekijä pitää tärkeänä tämän työn ulottuvuuden vahvistamista osana työn kokonaisuutta. Asiakastyön kautta on ehtinyt kertyä runsaasti kokemustietoa nuorten vankien vapautumisen jälkeisistä vaiheista ja yhteistyön toimivuudesta yhteiskuntapolitiikan eri sektoreiden kanssa.

5 MARGINAALISTA OSALLISUUTEEN: NUORTEN VANKIEN TARINOITA ELÄMÄSTÄ JA KUNTOUTUKSESTA

Nuorten vankien marginalisaatiota voi lähestyä eri näkökulmista. Ensinnäkin kaikki tutkimukseen osallistuneet vangit ja vankilasta vapautuneet olivat vankilassa ollessaan ja välittömästi vapautumisen jälkeisessä tilanteessa sosiaalis-taloudellisesti huono-osaisia ja yhteiskuntaan kiinnittymättömiä, eriasteisesti syrjäytyneitä tai ainakin syrjäytymisriskissä eläviä nuoria aikuisia. Tästä näkökulmasta katsottaessa vaikuttamisen kohteeksi asettuvat ne elämän osa-alueet, jotka ovat sidoksissa yhteiskuntapolitiikkaan, kuten koulutus, asuminen, työ ja toimeentulo.

WOP-ohjelman merkityksen suhteessa marginalisaatioon voi nähdä kaksitasoisena. Ensimmäinen taso merkitsee sitä, että vankeusaikana tavoitteeksi asetuu nuoren vangin sijoittuminen joko koulutukseen tai työhön suoraan vapautumisen jälkeen ja itsenäinen asuminen joko tukiasunnossa tai niin sanotussa normaaliasunnossa. Tutkimukseen osallistuneista kaksi muutti asumaan vaimon tai tyttöystävän luokse, missä kumpikin oli jo ennen vankilaan joutumista asunut.

“Me ollaan alimmalla portaalla työhön matkalla. Pikkuhiljaa niitä portaita. Koetetaan työhön pääsyn edellytyksiä parantaa. Jollekin voi olla tavoite että saa eläkepaperit, että on jonkunlainen virallinen toimeentulo.” (projektityöntekijä)

Tutkimukseen osallistuneiden vankien parissa tehtävä työ sijoittui pääsääntöisesti toiselle tasolle, jolla tarkoitan vaiheittain tapahtuvaa edellytyksien luomista työelämään, koulutukseen ja asumiseen. Vankilan osasto on ensimmäinen porras, jolla edellytyksien luominen merkitsee ensinnäkin vangin tilanteen kartoittamista siten, että realistinen yhteiskuntaan kiinnittymistä tukeva suunnitelma voidaan laatia. Jokaiselle vangille tehdään alkukartoitus, jonka pohjalle osastotyöskentely mahdollisuuksien mukaan rakentuu. Alkukartoituksen merkitys ei rajoitu ainoastaan tiedon hankintaan vangin elämänhistoriasta ja -tilanteesta, ongelmista ja voimavaroista, vaan sen tarkoitus on vahvistaa vangin itsetuntemusta ja tietoisuutta omasta elämäntilanteestaan ja siten tukea kuntoutukseen sitoutumista.

5.1 TÖIHIN

”Periaatteessa pitäisi olla mahdollisuus työpajaan tai koulunkäyntiin, mutta se osoittautui tosi hankalaksi. Meillä oli hirveän hyviä yhteistyökumppaneita: Helsingin, Vantaan ja Espoon työpajat olisivat olleet valmiit tekemään meidän kanssa töitä. Ja Helsingissä kävi harjoittelussa poika, mutta se koki tosi vaikeaksi sen että hän tulisi joka päivä vankilaan. Kiusaukset oli... Meillä on täällä sellaisia, joista luulen, että pystyisivät senkin välttämään, mutta tämä kulkeminen on se hankala... Mutta täältä lähdettyä ovat jatkaneet työpajoille, ovat saaneet ihania oppisopimuspaikkoja ja kaikkea. On aloittanut työpajalla ja sitä kautta on järjestynyt oppisopimus.” (projektityöntekijä)

Edellytyksien luominen tarkoittaa myös konkreettisten yhteiskuntaan kiinnittymistä tukevien toimien rakentamista yhteistyössä muiden yhteiskuntapolitiikan toimijoiden kanssa. WOP-ohjelman tavoitteissa korostuu erityisesti syrjäytymisvaarassa olevien nuorten työllistymisen tukeminen, koska TE-keskus rahoittaa ohjelmaa. Vangeille järjestetään työllistymistä edesauttavia toimia siinä laajuudessaan kuin resurssit sallivat ja suljetussa laitoksessa on mahdollista. Tällaisia ovat esimerkiksi työnhakukurssi, ATK-kurssi, hieronta- ja tulityökurssi sekä ajokortin teoriaosuus. Näiden toimintojen avulla tuodaan työelämä lähemmäs nuorten vankien todellisuutta, realistisesti saavutettavissa olevana ja erilaisia vaihtoehtoja sisältävänä tulevaisuuden visiona, joka asettuu osaksi päihäteetöntä ja rikoksetonta elämäntapaa.

Koska Keravan vankila on suljettu laitos ja sijaitsee melko hankalien kulku-yhteyksien päässä, eivät osaston vangit voi osallistua esimerkiksi työpajatoimintoihin tai oppisopimuskoulutukseen vankeusaikana. Tällaista käytäntöä on projektin aikana kokeiltu, mutta nykyisin resurssein se ei ole mahdollista. Lisäksi monen päihäteidenkäytön hallinta on osastokuntoutuksen aikana vielä niin hauraalla pohjalla, ettei opiskelu laitoksen ulkopuolella ole realistinen vaihtoehto. Ne osaston vangit, jotka ovat rangaistusajaksi aloittaneet ammattiopinnot tai jatkaneet kesken jääneitä opintoja, ovat siirtyneet avolaitokseen.

”Avolaitokseen sitten jos koulupaikka tulee. Kyllä se on avotalosta mistä meiltä käydään kouluissa. Täytyy olla tosi vahva. On kokeiltu, on Jokelaan, Seutulaan, Vilppulaan ja Kuopioon, niin kyllä nämä nuoret kokevat jäävänsä niin yksin.” (projektipäällikkö)

Avolaitossijoituksissa on kuitenkin toistuvasti kohdattu ongelmia, koska esimerkiksi Helsingin vankilan alaiset avolaitokset ovat perinteiltään työsiirtoiloita, joissa kuntouttavan työn osuus on vähäinen. Edes niissä avolaitoksissa, joissa kuntouttavaa toimintaa on suhteellisen runsaasti tarjolla, ei ole ollut riittävää valmiutta vastata nuorten vankien tarvitsevuuteen. Tästä johtuen

yhteistyön kehittäminen Etelä-Suomen avolaitosten kanssa on määritelty vuoden 2008 yhdeksi painopistealueeksi. Avolaitoksissa tulisi tarjota sellaista kuntoutusta, joka muodostaa jatkumon osastokuntoutukselle ja toimii siten nuorten vankien lähtökohdista sallien laitoksen ulkopuolisen opiskelun tai työssä käynnin. Keravan vankilan muuttaminen avolaitokseksi mahdollistaisi nuorten näkökulmasta kehitetyn avolaitostoiminnan.

Hyvin toimivaksi vaihtoehdoksi on osoittautunut sellainen rangaistuksenaikainen kuntoutus, jossa työ ja koulutus muodostavat yhden kuntoutuksen osa-alueista. Tampereella toimiva rikostaustaisten asiakkaiden kuntoutukseen erikoistunut Siltavalmennus toimii siten, että kuntoutusjakson aikana paneudutaan työllistymisedellytyksien selvittämiseen ja vahvistamiseen osana kokonaiskuntoutusta. Tutkimukseen osallistuneista viisi oli joko aiemmin osallistunut Siltavalmennuksen kuntoutukseen tai osallistui parhaillaan. Pitkäkestoinen vielä vapautumisen jälkeen jatkuva laituskuntoutus tarjoaa mahdollisuuden selvittää ammatinvalintaan, työkykyyn ja työllistymismahdollisuuksiin liittyviä kysymyksiä siten, että vangin tilanteen hyvin tuntevien työntekijöiden tuki on jatkuvasti käytettävissä.

Projektityöntekijän työssä asiakkaan vähittäisen työllistymisen edistäminen on tärkeässä merkityksessä. Koska projektityöntekijä on aloittanut työskentelyn asiakkaansa kanssa jo vankeusaikana, on hänelle ehtinyt muodostua realistinen käsitys vapautumassa olevan vangin voimavaroista sijoittua työelämään:

"Onneks ne antaa nykyään aikaa, silleen mahdollisuutta, ettei ole panemassa luukkuja kiinni vaan näkee sen, että tilanne ei onnistu ihan noin vaan.... Työharjoittelu on esimerkiksi hyvä vaihtoehto. Kriminaalihuollon puolella yhdyskuntapalvelu on aika hyvä. Se on lyhyttä mutta toistuu kumminkin säännöllisesti." (projektityöntekijä)

Toimeentuloon liittyvät velat ja korvausvaatimukset ovat monelle vangille suuri huolenaihe, josta omatoimisesti selviytyminen on ylivoimaista ja joka selvittämättömänä voi muodostua esteeksi työhön hakeutumiselle. Pirjo Näkin (2006) tutkimus osoitti, että alle 29-vuotiailla vangeilla oli eniten korvausvelkoja ja maksamattomia sakkoja. Laittomaan toimintaan liittyvää velkaantumista selittää huumorikostuomio ja alle 29 vuoden ikä sekä huono-osaisuuden kasautuminen: sosiaaliturvan ja rikosten varassa eläminen, päihteidenkäyttö, lastensuojelutausta ja asunnottomuus sekä asuminen isossa kaupungissa. Laittomaan toimintaan liittyvät velat ovat se velkatyyppi, joka kaikkein eniten vaikeuttaa yhteiskuntaan integroitumista. (Mt. 157–160.) WOP-ohjelmaan kuuluu velkojen selvittelyn alulle laittaminen yhdessä projektityöntekijän kanssa jo vankeusaikana, mitä jatketaan yhteistyössä hänen kanssaan vapautumisen jälkeen.

5.2 ASUMAAN

“Mä oon kuus vuotta ollu asunnottomana, että heh heh tota siihen malliin. Nukuttu rappukäytävissä ja siellä täällä missä nyt sattuu, mistä on lämpimää löydetty. Et kylhän se niin stressaavaa on et ei sitä selvinpään kestä et se on niinku varma juttu.” (vanki)

Osastolla tuetaan vankeja sopivan asumismuodon löytämisessä ja sellaiseen sijoittumisessa. Samoin kuin työllistyminen nähdään vaiheittain etenevänä ja erilaisia tukitoimia vaativana prosessina, myös itsenäiseen asumiseen siirtyminen edellyttää onnistuakseen useimmiten hoidollisen/kuntouttavan ja tuetun asumisen vaiheen. Vain äärimmäisen harvoin osastolta siirrytään suoraan itsenäiseen asumiseen. Yhteistyötä on tehty ja tehdään edelleen erityisesti Kriminaalihuollon tukisäätiön kanssa, joka on erikoistunut vankilasta vapautuvien asumispalvelujen tuottamiseen ja kehittämiseen.

Tutkimukseen osallistuneista yksi oli menestyksellisesti asunut Kriminaalihuollon tukisäätiön tukiasunnossa, josta oli siirtynyt itsenäiseen asumiseen. Kaksi asui säätiön asumisyhteisössä, mikä ei kuitenkaan sujunut kummankaan kohdalla ongelmitta. Toinen muutti oma-aloitteisesti yhteisöstä ja toinen jouduttiin ulos kirjoittamaan päihteiden käytön vuoksi. Myöskään neljäs, asumisyhteisöön rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen sijoitettu ei siellä menestynyt. Nämä epäonnistumiset kertovat siitä, kuinka voimakkaasti päihdetaustaiset nuoret vangit ovat jääneet kiinni päihteisiin ja siihen liittyvään alakulttuuriin. Käsite ”kiinnijääminen”, jota Sanna Väyrynen (2007, 101–108) on käyttänyt väitöskirjassaan, kuvaa osuvasti huumeriippuvuuden sitkeyttä ja monisäikeisyyttä, joka tekee irtautumisprosessista työlää ja monitasoisen. Sitoutuminen vankilan kuntouttaviin toimintoihin ja jatkokyöskentelyyn projektityöntekijän kanssa täydennettynä erityisesti rikostaustaisten asiakkaiden lähtökohdista kehitetyn asumisyhteisön tuella ei aina riitä kannattelemaan vankilassa alulle päässyttä “uutta tarinaa”. Tarina voisi kuitenkin olla huomattavasti itsetuhoisempi ja vahvemmin rikollisuuteen painottuva, ellei vankilasta vapautunut olisi osallistunut kuntouttavaan toimintaan, jonka avulla voidaan osoittaa realistisia mahdollisuuksia elää rikoksetonta ja päihteetöntä elämää.

Kriminaalihuollon tukisäätiö on koko toimintansa ajan etsinyt innovatiivisia ratkaisuja vankilasta vapautuvien asunnottomuuden vähentämiseksi ja on yhteistyössä muun muassa Keravan vankilan kanssa kehittänyt asumispalveluja yhä vahvemmin tuetuiksi. Sijoitus ohjattuun asumiseen -hanke on yhteistoimintamalli, joka mahdollistaa vangin sijoittamisen rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen Kriminaalihuollon tukisäätiön asumisyhteisöön. Hankkeessa asumiseen on liitetty koulutus- ja työllistymispolku ja psykososiaalisia palveluja. Asumisyhteisön työntekijä osallistuu vankilassa laaditun vapautumissuunnitelman toteutukseen, ja hänen lisäkseen vapautuneen vangin tukena on Keravan vankilan projektityöntekijä. Asumisyhteisössä

järjestetään yhteistä vapaa-ajan toimintaa kontaktipiste Rediksen ja muiden kriminaalihuoltotyötä tekevien tahojen kanssa. Hanke on esimerkki siitä, millä tavoin toimintojen kehittäminen voi toteutua asiakaslähtöisenä prosessina: ei lakkauteta toimintaa epäonnistumisten vuoksi, vaan analysoidaan kohdattuja vaikeuksia toiminnan edelleen kehittämisen pohjaksi. Näin kehittämistoiminta on kiinteässä dialogissa vapautuvien vankien elämään ja erityisesti vapautumisen alkuvaiheen kriittisiin hetkiin.

Kriminaalihuollon tukisäätiön lisäksi on muitakin kolmannen sektorin järjestöjä, jotka ovat tärkeitä yhteistyökumppaneita. Yksi näistä on Espoon Diakoniasäätiö, jonka nuorille huume kuntoutujille suunnatussa Kivitaskuyhteisössä tähänkin tutkimukseen osallistuneista muutama oli asunut tai asui tutkimusprosessin aikana. Arviot olivat sekä myönteisiä että kielteisiä. Nuori mies, jonka kokemukset olivat kielteiset, ei ollut löytänyt paikkaansa asumisyhteisössä, vaan oli kokenut joutuneensa negatiivisen kontrollin kohteeksi. Toisen kokemukset sen sijaan olivat oikein hyvät:

”Mä lähdin suoraan Kivitaskuyhteisöön. Kyllä se mun mielestä oli tarpeeksi avoin ja just kun mä olin niin epävarma itsestäni ja halusin lopettaa kaiken: pystynkö olemaan kuivilla, skarppaamaan, elämään normaalisti? En ollut yhtään varma itsestäni. Ei haitannut yhtään, että olin tullut vankilasta. Olin yksi joukosta saman tien. Se oli ihan hyvä siihen alkuun. Siinä pystyin toteamaan omat käytökseni että miten mä pystyn oleen siviilissä.” (osastolta vapautunut)

Kuntouttava asumisyhteisö toimi riittävästi tukea antavana välivaiheena ennen itsenäiseen asumiseen siirtymistä. Jo kolme vuotta vailla huumeita ja rikoksia elänyt nuorukainen asui tutkimusajankohtana itsenäisesti, oli valmistunut toiveammattiin ja kävi työssä.

Kivitaskuyhteisöön asukkaat tulevat pääsääntöisesti pitkäkestoisesta laitospääntöisestä, eikä vankilasta vapautuneita oteta asumaan useita samanaikaisesti, koska yhteisöä pyritään suojaamaan rikollisen alakulttuurin riskeiltä. Sijoittuminen yhteisöön, jossa muilla ei ole vankilataustaa eikä kiinnikkeitä rikolliseen alakulttuuriin, voi olla mahdollisuus löytää juuri oikeanlaista vertaistukea ja kiinnittyä ”tavalliseen elämään” yhdessä toisten huumeista toipuvien nuorten kanssa. Tutkimusaineistosta löytyy toisenkinlainen näkemys. Joillekin on merkittävää, että muillakin kuntouttavan yhteisön asukkailla on rikos- ja vankilatausta päihderiippuvuuden lisäksi.

”Olis mulla tosi orpo olo jos mä olisin ainut vanki tai entinen vanki, joka täällä on. Onhan se paljon helpompi lähestyä samankaltaisia ihmisiä.”

Myös kuntoutusyksikön työntekijän näkemys oli samansuuntainen: yhteinen kokemusmaailma synnyttää yhteisen kielen, joka on ymmärtämisen ja jakamisen edellytys. Omista teoista uskaltaa avoimemmin puhua, kun muidenkin

elämästä löytyy monenlaisia virheitä, epäonnistumisia ja vääriä valintoja.

“Kyllä semmonen saman kielen puhuminen. Vuorovaikutustilanteissa se on itsestään selvää että ihmisillä on sellainen tausta. Ja sitä ei kukaan tuossa yhteydessä hätkähdä, kun niitä asioita tulee esiin. Kun on sellaisia, jotka kalvaa mieltä, väkivaltarikoksia, kun saa omalla kielellään kertoa. Yhteisön tehtävä on pitää huolta, että niillä ei sitten hehkutella.”

Edes samalta kuntouttavalta osastolta vapautuneet nuoret päihdetaustaiset vangit eivät ole homogeeninen ryhmä, jonka jatkokuntoutus ja siihen liittyvä asuminen voitaisiin järjestää saman kaavan mukaisesti.

Asumispalvelujen ja niihin liittyvän kuntoutuksen mahdollistaja on maksusitoumuksen myöntävä kotikunnan sosiaalitoimi. Helsingin kaupungin sosiaaliviraston asunnottomien sosiaalipalveluissa (Asso) on vuosikausia työskennellyt kaksi vapautuvien vankien asioihin keskittyntä sosiaalityöntekijää. He ovat aktiivisesti osallistuneet erilaisiin vapautuvien vankien asumispalvelujen kehittämiseen tähtääviin projekteihin, muun muassa Yhteistyössä rikoksetomaan elämään -ohjelmaan ja Kriminaalihuollon tukisäätiön Vapautuvan tukiohjelmaan. Sekä Helsingin vankilan Sörkka-yhteisön työntekijöiden että Kriminaalihuollon tukisäätiön asumisohjaajien palaute yhteistyöstä nimenomaan vankien asioihin perehtyneiden sosiaalityöntekijöiden kanssa on ollut hyvin myönteistä (Granfelt 2007b, 19). Myös Keravan vankilan työntekijöiden näkemykset tukevat järjestelyn tarkoituksenmukaisuutta nuorten vankien vapautumissuunnitelmien osalta, joissa toimeentulo ja asuminen ovat perusasioita.

“Asso on merkittävä yhteistyökumppani. Kun monella helsinkiläisellä ei ole osoitetta ollut. Se on kanssa haasteellista, mutta onneksi siellä on ne kaksi työntekijää. He kävivät täällä tietyin väliajoin ja tutustuivat meidän asiakkaisiin jo täällä ollessa.” (projektityöntekijä)

Sekä Kriminaalihuollon tukisäätiön asumispalveluihin kohdistuvassa selvityksessäni (Granfelt 2007b) että Espoon Diakoniasäätiön uutta asumisen tukimuotoa kuvaavassa tutkimuksessa (Lehtonen & Salonen 2008) nousi huomattavan voimakkaasti esiin asiakkaiden vaikeus toimia palvelujärjestelmässä. Erilaisten kaavakkeiden täyttäminen, papereiden toimittaminen oikeisiin paikkoihin ja kysymyksiin vastaaminen näyttää olevan ylivoimaista paitsi vapautuville vangeille myös monille muille asumispalvelujen asiakkaille. Jotta asiakkaat pääsevät kiinnittymään heille sopiviin asumis- ja työllistymis- sekä psykososiaalisiin palveluihin, tarvitaan projektityöntekijä avuksi tukemaan monimutkaisessa ja byrokraattisessa järjestelmässä selviytymistä. Yhdeksi tehtäväksi niin osaston työntekijöille kuin varsinkin projektityöntekijöille asettuukin pyrkimys estää nuorten vankien ajautumista palvelujärjestelmän marginaaliin tai jopa kokonaan sen ulkopuolelle, eksklusioon.

5.3 KALLE: PITKÄN LINJAN MIES MUUTOSPROSESSISSA

28-vuotias Kalle on neljättä kertaa vankilassa, mutta ensimmäistä kertaa kuntouttavalla osastolla. Kalle on aloittanut päihteiden käytön 12-vuotiaana ja ollut heroiinikoukussa 15-vuotiaasta. Tähän saakka hoitoon hakeutuminen ei ole kiinnostanut sen enempää vankilassa kuin vapautumisen jälkeenkään. Aiemmillä vapautumiskerroilla on ”lähtenyt heti lapasesta”, eikä ajatus elämäntavan muutoksesta ole sykäyttänyt. Kalle on viettänyt Etelä-Suomen vankiloissa suurimman osan 2000-luvusta. Tuomiot ovat olleet melko pitkiä, mutta aika on kulunut, kun ”on ollut niin kamoissa”. Päihteiden hyvästä saatavuudesta huolimatta ”lusiminen” on käynyt pitkävetoiseksi ”hohhohhojaa, kun loppus tääkin joskus”.

Ensi kertaa tavatessamme Kalle oli totuttelemassa WOP-osastoon. Isoissa suljetuissa vankiloissa vankeusrangaistuksia suorittaneelle miehelle nuorten vankien kuntouttava osasto oli uusi ja hämmäntävä kokemus:

”Tää on ihan erilaista, päivät menee tosi nopeesti. Ei tää tunnu lusimiselta ollenkaan, ei ollenkaan.”

Etelä-Suomen sijoittajayksikössä erikoissuunnittelija oli kysellyt Kallelta, olisiko tämä kiinnostunut päihdekuntoutuksesta:

”Sijoittaja väläytti melkein ensimmäisenä tän jutun. Se kysyi, olisinko kiinnostunut lähteen mihinkään. Sanoin, että ehkä olisin.”

WOP-osasto on alunperin suunniteltu Kallea nuoremmille, ensisijaisesti ensimmäistä kertaa vankilassa oleville nuorille miehille. Vankien asunnottomuuskokemuksiin kohdistuneessa tutkimuksessani (Granfelt 2003) haastattelin Riihimäen vankilan silloista johtaja Jaakko Kopraa, joka korosti mahdollisuutta saada motivoituksi myös syvällä rikos- ja päihdekierteessä eläviä vankeja kuntoutukseen ”jos me vaan osataan iskeä oikealla hetkellä”.

Sijoittajayksikön erikoissuunnittelija on osannut ”iskeä oikealla hetkellä”. Kalle kuuluu ”nopeisiin uusijoihin”, siihen nuorten huumeriippuvaisten vankien ryhmään, jolla on erityisen suuri riski ajautua vankilaan toistuvasti palaaviksi, yhä pahenevaan syrjäytymiskierteeseen vajoaviksi kriminalisoituneiksi narkomaaneiksi, jotka Kimmo Hypén (2004, 54–58) on määritellyt Suomen köyhimmäksi, huono-osaisimmaksi ja sairaimmaksi väestönosaksi.

Outo osasto

Aluksi erityisesti vartijoiden tapa suhtautua vankeihin ja olla heidän kanssa vuorovaikutuksessa tuntui oudolta:

“Täällä suhde vartijoihin on ihan erilainen, täysin erilainen. Kyllä se aluks oli tosi outo juttu. Tuntui oudolta kun vartijat oli tosi ystävällisiä... En mä vielääkään, riippuu asiasta, mutta kyllä tulee vieläkin mietittyä että se on vartija, joka tapauksessa. Tosi hyvä juttu, että on samat, tutustuu pikkuhiljaa. Että jossain vaiheessa vois jotain puhuakin... Isoissa taloissa ne ei pidä edes ihmisinä: jos pyydät jotain, ne sanoo, että kattotaan syssymmällä.”

Vanajan vankilassa naisvangit kertoivat samantyyppisistä kokemuksista: Hämeenlinnan suljetussa vankilassa suhde vartijoihin on aivan erilainen kuin avovankilassa, jossa vartijoiden kanssa voi keskustella monenlaisista, myös henkilökohtaisista asioista. Vartijat puolestaan puhuivat siitä, kuinka “samat naiset käyttäytyvät täällä ihan eri tavoin kuin suljetussa talossa”. (Granfelt 2007a, 68–76.) Tourusen ja Perälän tutkimuksessa (2004, 55–56) Helsingin vankilan päihteettömän osaston vangit arvostivat osaston vakinaisia vartijoita, joiden kanssa asioitten hoito sujui hyvin. Satunnaisten sijaisten kanssa sen sijaan syntyi usein väärinkäsityksiä ja kahnausta. Helsingin vankilan vangit suhtautuivat varauksellisesti ajatukseen vartijoista lähityöntekijöinä ja pitivät selvempänä vartijoiden työn rajautumista valvontatehtäviin. Lähityöntekijäksi he toivoivat jotakuta kuntouttavaan henkilökuntaan kuuluvista.

Keravan vankilan kuntouttavilla osastoilla työskenteli vankilakuntoutukseen myönteisesti suhtautuvia vartijoita, jotka olivat valmiita kontrolli- ja valvontatehtäviä monipuolisempaan vuorovaikutukseen vankien kanssa. Tämän lisäksi rakenteelliset tekijät, kuten toimintojen monipuolisuus ja osastojen avoimuus, luovat edellytykset perinteisestä vankilakulttuurista myönteisesti poikkeavalle vuorovaikutukselle. Ei ole samantekevää, missä vankilassa kuntouttava osasto sijaitsee. Keravan vankilassa kuntouttavalla työllä on pitkät perinteet ja vangeilla on pääsääntöisesti lyhyempi rikostausta kuin suljetussa vankiloissa keskimäärin.

Ryhmät ja “yksilöt”

Ensimmäisen kerran tavatessamme Kalle suhtautui varauksellisen myönteisesti osastolla pidettäviin ryhmiin ja yksilökeskusteluihin. Kasvuryhmässä (aiemmin Elämänhallinta-ryhmä, RG) hän oli jo aloittanut ja odotteli paikan vapautumista Kalterit taakse® -kurssille, johon oikeastaan on tarkoitus ensin osallistua.

“Mä käyn sitä elämänhallintaa... Mitä siel nyt on ollu kaikennäköstä. Kyl ne jotkut jutut on oikeesti ihan hyödyllisiä. Mut parilla kerralla on ollu et menee sen saman jankkaamiseksi. Just suuttumuksen hallinta-jutut on ollu ihan hyviä kun mulla on oikeesti vähän ongelmia niitten kanssa.”

Vie oman aikansa ennen kuin ryhmiä osaa käyttää omista lähtökohdista käsin. Vasta vähitellen käsiteltävien aiheiden henkilökohtainen merkitys alkaa avautua, jolloin työskentely syvenee ja motivaatio paneutua tehtäviin ja osallistua keskusteluun vahvistuu. Ehkä vankilakuntoutuksen yksi tärkeimmistä tehtävistä onkin oppia käyttämään kuntoutusmahdollisuuksia itselle sopivalla tavalla. Tällöin vanki on vuorovaikutuksen aktiivinen osapuoli, joka vaikuttaa kuntoutuksen toteutukseen eikä jää passiiviseksi kuntoutustoimenpiteiden kohteeksi. Kuntoutus rakentuu kokonaisvaltaiseksi ja henkilökohtaiseksi prosessiksi silloin, kun ryhmissä käsitelty alkaa elää vangin mielessä iltaisin sellissä, osastolla muiden vankien kanssa aikaa viettäessä ja kahdenkeskisissä keskusteluissa työntekijöiden kanssa. Vankilakuntoutus on väistämättä melko ”teoreettista”, koska eletään suljetussa tilassa, vailla yhteyttä yhteiskunnan arkitodellisuuteen. Siksi onkin niin tärkeää, että projektityöntekijä on vapautuvan vangin tukena, kun vapautumisen jälkeen ”teoriaopintoja” sovelletaan käytäntöön.

“Nyt kun on vähän päässy sisään noihin ryhmiin ja ruvennu aika vakavasti ottaan kaikki noi jutut, niin kun ovet menee kiinni, tulee mietittyä noita juttuja aika paljonkin... Kyl mä alkuun jo ajattelin, että onhan nämä tärkeitä aiheita. Mutta vasta viime aikoina ruvennu oikeasti ymmärtään, että minkä takia niitä käydään läpi. Tai ylipäänsä ruvennu saamaan paljon enemmän irti niistä ryhmistä. Että se ei ole enää semmosta, että no niin mennäänpäs nyt istumaan tonne ryhmään ja vähän kuuntelemaan ja vähän puhumaan...”

Lukuisissa eri tutkimuksissa (esim. Malloch 2000; Tourunen & Perälä 2004, 50–51; Järvinen 2006; Hyytinen 2006; Lindberg 2005) on kirjoitettu siitä, kuinka luottamuksen rakentuminen on erityisen vaativa ja hidas prosessi rikos- ja päihdekulttuurissa eläneille ihmisille ja kuinka merkityksellinen ja toisaalta hauras rakennelma se lopulta rakennuttuaan on. Kuntouttavat osastot ovat pieniä ja yleensä erillään muusta vankilasta, niille hakeudutaan ja hakijoitten motivaatiota testataan. Näin ollen kuntouttavilla osastoilla ainakin jonkinasteisen luottamuksen aikaansaaminen on helpompaa kuin suljettujen vankiloitten tavallisilla osastoilla, ”kerroksilla”.

“Alkuun toi ryhmissä puhuminen oli tosi vierasta. Oli paljon utoja naamoja ja piti alkaa avautumaan niin ei siitä tullu yksinkertaisesti mitään. Ei vaan jaksanu luottaa yksinkertaisesti. Luotto oli niin vähissä... Ei sillä lailla saanut irti. Nyt niitä oikein odottaa niitä ryhmiä.”

Ryhmän alkuvaiheessa luottamusta ei ole sen enempää työntekijöitä kuin muita vankejakaan kohtaan, jolloin vuorovaikutus on varautunutta ja pinnallista. Tätä asennetta tukee suljettujen laitosten kulttuuriin juurtunut periaate ”jokainen lusii omaa kakkuaan”, minkä mukaisesti liiallista avoimuutta tulee välttää, niin suhteessa vankitoverihin kuin erityisesti henkilökuntaan. Vankilaryhmissä luottamuksen rakentumiseen tulee suhtautua erityisen kärsiväl-

lisesti, sillä ryhmään osallistujilla on kaksinkertainen tehtävä: Ensiksi oppia pois näkemyksestä, jonka mukaan ei mitään henkilökohtaista eikä varsinkaan heikkoutta tule näyttää muille vangeille, koska sitä saatetaan käyttää itseä vastaan heti sopivan tilaisuuden tullen. Toiseksi, oppia luottamaan siitä huolimatta, että elämänhistorian myötä on sisäistänyt näkemyksen ihmisten epäluotettavuudesta ja pyrkimyksestä käyttää toisia hyväksi.

Arvioitaessa vankilakuntoutuksen “syvällisyyttä” on tärkeä ottaa huomioon juuri luottamusnäkökulman erityinen merkitys vankilaympäristössä: vangin täytyy saada riittävästi aikaa epäluottamuksen purkamiseen, jolloin vastuu tulee tilaa luottamuksen kasvulle. Kokemus siitä, että ainakin joihinkin ihmisiin voi edes hieman luottaa, voi olla erinomainen tulos – paljon tärkeämpi kuin dramaattisia kokemuksia vilisevien puheenvuorojen pitäminen. Luottamuksen alulle saaminen luo edellytyksiä jatkokuntoutukseen sitoutumiselle ja pohjustaa tilaa omien asioiden avoimmalle käsittelylle sitten kun ihminen kokee olevansa siihen valmis ja löytyy oikeanlainen kuuntelija.

Kuntoutuksen aikana ohjelman mukaisten tehtävien henkilökohtainen merkitys hiljalleen avautuu siten, että ne eivät enää ole “vain tehtäviä” jotka käydään läpi ja joihin pitää vastata jotakin sopivaa, samansuuntaista kuin kaikki muutkin. Myös kuuntelu voi olla aktiivista: toisia voi kuunnella siten, että heidän kokemuksiinsa eläytyy ja vertaa niitä omiin vastaaviin. Tällainen kuuntelu edellyttää rauhallista, keskittymistä tukevaa ilmapiiriä vastakohtana “äkkiä pois -ilmapiirille”, joka saattaa muodostua ryhmän kulttuuriseksi toimintatavaksi (Tourunen & Perälä 2004, 39).

Muutokset ajattelussa ja asenteissa

“Silloin kun tähän osastolle tuli, ei ollut sillä tavalla pää kerinny vielä selvitä. Nyt kun on noissa ryhmissä istunu ja jutellu ja noissa yksilöissä istunu ja jutellu ja sitten on jätkien jutellu tuolla ylhäällä. Niin kyllä ajattelutapa on tosiaan heittänyt kuperkeikkaa. Silloin kun tuli, oli vielä jollain tavalla pikkusen sellainen, voisko sitä nyt sanoo, vähän niinkun myönteinen asenne kaikkeen vanhaan mitä oli. Kaikkeen rikollisuuteen ja kaikkeen siihen liittyvään. Vaikka niistä haluskin pois niin silti vähän vielä jotenkin...”

Useaan otteeseen Kalle mainitsee verbin “jutella”. Kalterit taakse® –kursilla jutellaan ohjelman kulloisenkin teeman mukaisesti, yksilötapaamisissa työntekijän kanssa henkilökohtaisista asioista ja osastolla Arkielämän taidot -ryhmässä sämpylöitä paistaessa jutellaan vaikkapa vertaistukikeskus Rediksen vierailusta. Sitaatista on luettavissa vuorovaikutukseen perustuvan kuntoutuksen toteutuminen yksilö- ryhmä- ja yhteisötasolla siten, että kuntoutukselta muodostuu muutostyötä tukeva kokonaisuus. Kognitiivisen viitekehyksen mukaisesti ajattelutavan ja asenteiden muutos on keskeistä

päihteistä ja rikoksista irtautumisessa. Kognitiivinen työskentelyote näyttäytyy Kallen kuvauksessa toimivana, vankeinhoidon perustavoitteiden toteutumista edistävänä ja laajemminkin elämän pohdiskeluun virittävänä.

“Kun kuuntelee muitten juttuja, siitäkkin saa paljon ajattelemisen aihetta. Huomaa että muillakin on semmosia ongelmia, mitä itselläkin on, mutta ei ole huomannut että se olis ongelma.”

Toisten samanlaisten ja erilaisten tarinoiden kautta voi lisätä itsetuntemusta, mikä antaa aineksia uuden identiteetin “tarinan” rakentamiselle vuorovaikutuksessa toisten kanssa.

Kalterit taakse® -kurssi tarjoaa mahdollisuuden keskittyä tarkastelemaan sekä päihderiippuvuutta että rikollisuutta ja näiden keskinäisiä kytkentöjä. Nämä teemat muodostavat vankilakuntoutuksen ytimen, jonka ympärille WOP-ohjelmassa on rakennettu laajasti elämäntilanteeseen kohdistuva, yksilöllisesti suunniteltu työskentelyprosessi.

“On rikostenkin käsittely tärkeää. Koska paljon on sellasia juttuja, joita ei edes mieltänyt rikoksiks... Aina kun puhutaan rikoksista niin kyllä sieltä saa aina uutta mietittävää. Mutta kyllä mulla varmaan kallistuu vähän tohon, että ne on vähän tärkeämpiä päihdejutut kuin rikokset. Vaikea kuvitella että tekis rikoksia selvin päin.”

Kalle siirtyi osastolta Siltavalmennukseen rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen, jossa käsitellään perusteellisesti sekä rikollisuutta että päihderiippuvuutta osana identiteettiä. Rikollis- ja päihteidenkäyttäjäidentiteetistä luopuminen ja kuntoutujan identiteetin vähittäinen rakentuminen ovat samanaikaisia prosesseja. Rikollisidentiteetistä irrottautuminen antaa tilaa tutustua niihin puoliin itsessä, jotka on jättänyt kokonaan käyttämättä. Esimerkiksi Kalle havaitsi yllätykseksen olevansa hyvä kirjoittaja ja pystyvänsä suunnitelmalliseen ajankäyttöön. Toisaalta oli pakko kohdata myös se, että “en taida ollakaan ihan niin rohkea jätkä kuin olen luullut”. Vanhasta identiteetistä luopumista ei voi väkisin nopeuttaa. Luopumisprosessia voi kuvata metaforalla “luoda nahka”. Kalle arvioi omalla kohdallaan, että rikollisidentiteetti “istuu aika sitkeässä, kun sitä elämää on niin kauan elänyt.” Rikollisidentiteetistä irrottautuminen merkitsee luopumista asemasta rikollisessa alakulttuurissa. Kallella asemaa oli ollut “jonkun verran” ja osastokuntoutuksen alkupuolella hän oli miettinyt siitä luopumisen merkitystä.

“Kyllä mä pidän itseäni rikollisena. Se on kuitenkin vielä niin lähellä toi kaikki aikasempi mitä oli. Ei se hirveen hyvältä kyllä tunnu. Joskus aikasemmin siitä saattoi olla jollain sairaalla tavalla jopa vähän ylpeä... Mulla on joko tai, ei ole mitään semmosta välimuotoa. Jos sä olet konna, niin se on vähän semmonen ala, ettet sä pysty olemaan missään rajamailla. Sun täytyy tehdä se tai ei.”

Ensimmäisessä haastattelussa Kalle oli sitä mieltä, ettei lähde rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen, vaan suorittaa aiempiin tuomioihin verrattuna kovin mitättömältä tuntuvan rangaistusajan osastolla.

“Kyl mä varmaan olen tällä osastolla vapautumiseen asti. Mä olen tottunut siihen, että kun lusitaan niin lusitaan. Tää on niin lyhyt aika, on ollu paljon pitempiä kakkuja, tää on niin lyhyt aika.”

Neljä kuukautta myöhemmin ajatukset olivat muuttuneet: Kalle olikin lähdössä rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen tuomion viimeiseksi kuukaudeksi aikomuksena jatkaa kuntoutuksessa vielä vapautumisen jälkeen noin puoli vuotta. Kotikunta teki myönteisen maksusitoumuspäätöksen, mikä mahdollisti suunnitelmallisen etenemisen.

Tavatessani Kallen Siltavalmennuksessa hän naureskeli, kuinka osastokuntoutuksen alussa ajatteli, että osastolta vapautuessa “on muuttunut mies”. Se, kuinka syvällisestä, hitaasta ja paljon työtä vaativasta uurastuksesta toipumisprosessissa lopulta onkaan kysymys, avautuu vasta vähitellen.

Kaikilla haastattelukerroilla nousivat tunteet ja niiden käsittelyn vaativuus yhtenä tärkeänä keskustelun teemana. Erityisesti alkuvaiheessa tunteet vyöryivät hallitsemattomina ja hämmensivät outoudellaan:

“Puskee ihan ihme olotiloja, tulee kaikkia ihme fiiliksiä. Muistaa kave-reita jotka on kuolleet, putkahtelee mieleen. En ole koskaan aiemmin aatellu. Ei ole tuntunu miltään, mutta nyt ne rupee yhtäkkiä tuntumaan. Ne vois tulla vähän lyhkäsemmissä pätkissä ettei kaikki lämähätäis kerralla. Kun ovet menee kiinni, niin on aikaa funtsailla.”

Myöhemmin, jo kuntoutuspaikassa ollessaan, Kalle kertoi, kuinka hän oli alkanut ymmärtää, että “kaman käyttö on vain jäävuoren huippu ja mitä kaikkea sen alta löytyykään”. Kuntoutuksen alkuvaiheessa taidot tunnistaa ja käsitellä tunteita ovat vielä heikot. Päihteiden käytön lopettamisen jälkeen on edessä “tunteen opettelu” ja tunteiden kanssa toimeen tuleminen.

Osastolla yksilötyö ohjaajien ja/tai projektityöntekijän kanssa täydentää ja syventää ryhmäkuntoutusta. Vangit varaavat työntekijöiltä aikoja kahdenkeskisiin keskusteluihin, “yksilöihin”, joissa voi keskustella niin tunteisiin, lähisuhteisiin, päihteisiin, rikoksiin kuin jatkokuntoutukseen ja vapautumisjärjestelyihin liittyvistä asioista. Osaston ohjaajat paitsi ohjaavat ryhmiä, tekevät myös yksilötyötä ryhmiin osallistuvien kanssa. Tällainen asetelma on altis ristiriidoille: on oltava tarkka, ettei ryhmässä ota esiin mitään sellaista, minkä vanki on kahdenkeskisessä keskustelussa kertonut. Ryhmässä ohjaajalla on myös erilainen rooli kuin yksilötyössä, jossa hän on kokonaan yhtä asiakasta varten. Kallen kokemus oli kuitenkin myönteinen:

“Oikeastaan on aika hyvä, että sama ihminen pitää yksilöitä ja ryhmiä. Mä olen monesti huomannut, että joku juttu mistä tulee puhetta ryhmässä ja C huomaa että se on semmonen asia mistä mä en mielellään puhu ryhmässä, niin C laittaa sen korvan taakse ja ottaa esiin yksilössä... Yksilössä oli semmonen aihe, josta ajattelin etten tule puhumaan. C sai johdateltua että yksilön jälkeen huomasin, että olin jokseenkin kaiken puhunut. Oli helpottunut ja vapautunut olo... En olis joitain aikoja sitten uskonut että kehenkään vankilan työntekijään vois luottaa tällä tavoin.”

Sitaatissa kuvataan työntekijää, joka kuuntelee herkästi asiakkaitaan, niin ryhmätilanteissa kuin yksilötyössä. Työntekijä toimii niin sanotun hiljaisen tiedon tai intuition varassa taitavasti: hän osaa tukea asiakasta käyttämään ryhmiä ja yksilötyötä toisiaan täydentävästi. Ryhmissä ei ole tarkoituksenmukaista puhua kovin henkilökohtaisella tasolla, eikä ainakaan pakottaa itseä yhtään suurempaan avoimuuteen kuin mihin sillä hetkellä tuntee olevansa valmis. Koska ohjaaja on pystynyt saavuttamaan Kallen luottamuksen, voidaan yksilötyössä edetä niihin asioihin, jotka eivät sovellu ryhmässä käsiteltäviksi.

Osastolla tehtävä ryhmä- ja yksilötyö tarjoavat hyvät edellytykset päästä sitoutumaan pitkäkestoiseen kuntoutusprosessiin. Siltavalmennuksen työntekijän arvion mukaan WOP-osastolla on yleensä onnistuttu purkamaan rikollisidentiteettiä siinä määrin, että jatkokuntoutukseen vankilasta tuleva asiakas on jo sisäistänyt kuntoutujan identiteetin. Tämä tarkoittaa sitä, että pyrkimys elämäntavan muutokseen on vangin aidosti itse tekemä valinta eikä retorisesti lausuttu odotusten mukainen tavoite. Sitaatissa kuvattu asiakaslähtöinen, luottamukselle rakentuva työskentely purkaa stereotyyppisiä käsityksiä vankilakuntoutuksesta vailla todellista merkitystä olevana ajanvietteenä. Päinvastoin näyttää siltä, että se voi olla käänteentekevässä roolissa vangin pyrkiessä työskentelemään elämänsä suunnan muuttamiseksi. Osastokuntoutuksen avulla vanki voi hankkia riittävän vahvan perustan vuosia kestäväle tai jopa koko elämän mittaiselle toipumisprosessille.

Jatkokuntoutus

Kallen siirryttyä Silta-valmennusyhdistyksen rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen lähdin projektityöntekijän kanssa häntä tapaamaan: Kalle oli pihalla vastassa ja vei meidät vanhan puutalon soluasuuntoon. Huone oli pieni ja askeettinen, mutta oma. Kalle meni keittämään kahvia ja kertoi siinä samalla, että aika pian hän varmaan pääsee siirtymään yksiöön.

Katseltiin viikko-ohjelmaa: aamuisin on yhteisöpalaveri, jossa käydään läpi päivän ohjelma ja jokainen voi kertoa mahdollisista mieltä painavista asioista. Kalle vakuutti, että tunnelma on niin avoin, että huolista voi todellakin puhua.

Juuri vierailupäivämme aamuna hän oli maininnut huonosta mielialasta. Vaikka pääsääntöisesti mieliala on oikein hyvä, huoli isästä painaa. Kalle toivoisi kovasti, että keskinäiset välit tulisivat läheisemmiksi. Kalle on aina tiennyt olevansa ”tunnehminen”, vaikka onkin vuosikaudet turruttanut tunteensa päihteillä. WOP-osastolla alulle päässyt tunneyöskentely jatkuu ”Sillassa” itsekseen ja yhdessä muiden kanssa. Yhteisössä jaetaan huolia, kokemuksia ja tunteita. Rikollisuuttakin on käsitelty jonkin verran. Moni ei oikein siitä aiheesta haluaisi puhua, koska rikoksissa on sellaista, mitä on vaikea kohdata.

Toisilta kuntoutujilta Kalle oli saanut lämpimän ja avoimen vastaanoton. Kaikki olivat tulleet vuoronperään toivottamaan tervetulleeksi ja sanomaan, että moi, mä olen Henkka ja mä olen Jamppa ja sitä rataa, jolloin Kallestakin oli alkanut tuntua, että kun nuo ovat noin avoimia niin miksen minäkin.

Vaikka Kalle oli asunut vasta pari viikkoa kuntoutusyksikössä, hän oli jo yhteisön täysivaltainen ja arvostettu jäsen, kotiutunut joukkoon ja valittu vapaa-ajan toimikuntaan. Yhteisöstä löytyy kokemusta ja näkemystä, toisin kuin nuorilla ”joilla on vielä monet vedot vetämättä”. Yhteisössä ei tapaa- misajankohtana ollut kuin pari vankia Kallen lisäksi, mutta lähes kaikki olivat vankilataustaisia ja loputkin ”kaikkea mahdollista käyttäneitä” pitkän linjan narkomaaneja.

Yhteisössä keskustellaan paljon, myös arkaluonteisista henkilökohtaisista asioista. Esimerkiksi pelot koskien kaupassa käyntejä ja muita arkipäivän asioita, on helppo jakaa, vaikka niin sanotuille taviksille niistä ei tulisi mieleenkään kertoa. Tavisten keskellä olisi ihan mahdotonta elää kaikkine kaupassakäyntihämmennyksineen eikä totisesti tulisi mieleen pitää viidentoista minuutin monologia syvällisestä tunneasiasta, vaikka varmasti itse kullekin tekisi hyvää kuunnella ja pitää monologeja, Kalle tuumasi.

WOP-osastolla Siltaan siirtyminen jännitti kovasti, mutta näin jälkikäteen Kallesta tuntui, että ihan turhaan. Olo oli kotoisa – ihan kuin olisi ollut yhteisön jäsen paljon kauemmin kuin vain kaksi viikkoa. WOP-osaston kuntoutus oli ehdottoman tärkeä valmentava vaihe, jota ilman ei Siltavalmennuksen työskentelymalliin ja vapaisiin oloihin olisi pystynyt sopeutumaan. Osastolla oppi puhumaan henkilökohtaisista asioista toisten kanssa, käyttämään ryhmiä ja pohtimaan asioita. Jatkokuntoutuksessa aiheiden käsittely syvenee entistäkin yksilöllisemmäksi.

Kalle myönsi, että kyllä aika oudolta on tuntunut kun vankina astuu bussiin ja kävelee Tampereen kaduilla kohti NA-ryhmää. Kuntoutusyksikön ympärillä ei ole aita ja henkilökunta lähtee kotiin klo 16.

”Vapaus ei ole tuntunut ahdistavalta vaan päinvastoin hyvältä, mutta ei olis suoraan Riksusta onnistunut! Liian korkea kynnyks.”

Yksilötyöskentely oli vielä aivan alkuvaiheessa. Oman ohjaajan kanssa oli ehditty käydä yksi tavoitekeskustelu ja kuntoutussuunnitelman laadintaa oli aloitettu. Toipumisryhmään Kallella oli valmisteilla yksilöllinen tehtävä, jonka esittely vähän jännitti etukäteen. Kuntoutujien joukosta löytyy sekä useamman kerran vankilaan palanneita että ensikertalaisia, tapaamisajankohtana lähes kaikki olivat alle 30-vuotiaita miehiä. Päivien sisältö painottuu kuntoutukseen. Intensiivisen kuntoutuksen ansiosta ”luinen pää on jo vähän pehmentynyt”: Siltavalmennus oli oikea valinta. Asukkaita yhdistäväksi tekijäksi Kalle määritteli nöyrytyksen, minkä keskeinen sisältö on kyky ottaa apua vastaan.

Tavallisen arkielämän opiskelu muodostaa merkittävän osan kuntoutusohjelmasta. Kallen kohdalla se on merkinnyt ennen kaikkea rahankäytön opettelua. Ensimmäinen käynti täynnä ihmisiä olevassa kaupassa oli ollut melkoinen koettelemus, mutta jo seuraava kauppamatka oikein mukava. Kalle oli etukäteen laatimansa kauppalistan kanssa keskittynyt tutkimaan hyllyjä ja paneutunut ostoksiin rauhassa keskittyen.

”Oli sellainen hyvä fiilis, että on normaali-ihminen.”

Vaikka Kalle haluaa viettää paljon aikaa toisten kuntoutujien seurassa, on ehdottoman tärkeää saada päivän päätteeksi maata tunnin verran omassa huoneessa, omalla sängyllä, omissa mietteissä. Kuntoutus ottaa voimille niin, että iltapäivällä on todella väsynyt. Viikko-ohjelmaan kuuluu vähintään kaksi NA-käyntiä. Ryhmiin lähdetään porukalla, Kalle on osallistunut kolmesti viikossa. Ensimmäinen käynti oli jännittänyt hirveästi, ihan mielettömästi, mutta onneksi oli sattunut olemaan kynttiläryhmä. Kalle hämmästeli, kuinka ihmiset pystyvät puhumaan niin avoimesti 10 –12 ihmisen edessä. Toistaiseksi hän on itse keskittynyt lähinnä kuuntelemaan. Iltapäivällä, kuntoutusohjelman jälkeen, on monesti niin väsynyt olo, ettei jaksaisi millään lähteä ryhmään, mutta ryhmän jälkeen olo on ollut todella hyvä, helpottunut ja kevyt.

WOP-osaston kaltainen jakso oli ehdottomasti tarpeellinen vaihe mahdollistamassa kuntoutukseen sitoutumista. Rangaistuksenaikainen kuntoutus on pian päättymässä ja sen jälkeen Kalle jatkaa kuntoutusta vapaana miehenä noin puoli vuotta. Kiirettä ei ole. Päinvastoin hyvä, että on aikaa. Avun pyytäminen, vastaanottaminen, asioiden ja tunteiden jakaminen ja tavallisten asioiden tekeminen yhdessä muiden kanssa ovat kuntoutuksen sisältöjä. Tosissaan täytyy olla ja nöyrytyminen on kaiken perusta. Mutta se ei tarkoita, etteikö päiviin ja iltoihin mahtuisi yhdessä jaettuja ilon hetkiä, hauskoja tapahtumia ja vahvistuvaa luottamusta omiin mahdollisuuksiin.

Käydessäni kaksi kuukautta myöhemmin Siltavalmennuksessa Kallen oma ohjaaja kertoi, kuinka hyvin Kalle on löytänyt paikkansa ”kuntoutuksen ydin-

ryhmässä”, suostunut kohtaamaan elämänsä vaikeita asioita ja kiinnittynyt itseapuryhmiin.

”Asiat etenevät lujalla vauhdilla.”

5.4 JOUKO: ELÄMÄNOTETTA VAHVISTAMASSA

Jouko on ensimmäistä kertaa vankilassa. Taustalla on runsasta hasiksen käyttöä. Nuori mies ei ollut tuomiota edeltävinä vuosina selvää päivää nähnyt. Jouko oli kyllä yrittänyt lopettaa päihteiden käyttöä, mutta ei omin voimin onnistunut. Kokemuksia päihdehoidosta ei ennen vankilaan joutumista ollut lainkaan. Vankilassa näkökulma päihteisiin, rikoksiin ja laajemminkin elämäntapaan liittyviin kysymyksiin on muuttunut. Ensiksi Jouko hakeutui päihteettömälle osastolle ja sieltä edelleen WOP-osastolle. Heti WOP-osastolle asettumisen jälkeen alkoi yhteistyö projektityöntekijän kanssa. Joukon toiveena oli saada kesken jääneet ammattiopinnot suoritetuksi. Opiskelun mahdollistamiseksi hänelle alettiin järjestää avolaitospaikkaa, mikä onnistuikin ja Jouko aloitti opinnot.

Avovankilassa ei kuitenkaan ollut kuntouttavaa toimintaa eikä ketään, jonka kanssa olisi voinut iltaisin koulusta palattua luottamuksellisesti keskustella omista asioista. Toisin kuin WOP-osastolla, ei vankiyhteisöstäkään löytynyt tukea, koska useimmilla ei ollut tavoitteena päihteetön ja rikokseton elämäntapa. Ero tyttöystävästä painoi mieltä eikä huolille löytynyt jakajaa.

Kerran viikossa Jouko kävi keskustelemassa projektityöntekijän kanssa, mutta puhelimitse ei ollut mahdollista pitää yhteyttä. Opiskelumahdollisuudesta huolimatta avovankila ei sittenkään tuntunut oikealta ratkaisulta. Jouko kertoi projektityöntekijälle, että toivoi pääsevänsä siirtymään jonnekin muualle. Tästä seurauksena he lähtivät yhdessä tutustumaan Siltavalmennukseen. Joukon mielestä paikka vaikutti hyvältä: päihteetön ja kaikilla yhteinen tavoite. Jouko siirtyi Siltavalmennukseen rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen ja projektityöntekijä kävi kerran kuukaudessa häntä tapaamassa puhelinkeskustelujen lisäksi. Joukon mielestä tapaamisia oli liian harvoin. Siltavalmennuksen kuntoutukseen kuuluvat NA-käynnit pakollisena osana. Isossa ryhmässä puhuminen oli Joukolle vaikeaa ja ryhmissä tuli tuskainen olo. Kehenkään työntekijöistä ei muodostunut luottamuksellista suhdetta, mistä johtuen myöskään yksilötyö ei oikein toiminut.

Keravan vankilasta tuli tuttu kaveri, joka ei myöskään löytänyt paikkaansa kuntoutujien yhteisössä, ja kaverukset retkahtivat yhteistuumiin. Kun edessä oli paluu vankilaan, nuorukaiset pakkasivat reppunsa ja nousivat Helsingin junaan. Perillä Jouko havahtui miettimään, mitä olikaan tullut tehdyksi.

Projektityöntekijä tuntui ainoalta ihmiseltä, johon saattoi ottaa yhteyttä. Jouko palasi takaisin Keravan vankilaan, missä hän jatkoi työskentelyä projektityöntekijän kanssa. Viikoittaisissa tapaamisissa käytiin retkahdus perin pohjin läpi. Retkahdustyöskentelyn myötä Jouko oppi paljon itsestään.

Myös Joukon tarina osoittaa, kuinka riittävän vahva asiakassuhde voi kannatella vaikeassa elämäntilanteessa, vaikka kuntoutus ei edennytkään tavoitteiden mukaisesti. Suhteen merkitystä voi tässäkin yhteydessä kuvata käyttäen psykoanalytikko D.W. Winnicottin luomaa käsitettä kiinnipitävä ympäristö. Metaforan kaltainen käsite luo mielikuvan suhteesta, joka säilyttää merkityksensä silloinkin, kun asiakkaan elämä on hajanaisimmillaan ja vailla suuntaa. Kiinnipitävä ympäristö tarjoaa rajat tilanteessa, jossa niitä ei itse kykene asettamaan, mutta samanaikaisesti antaa tilaa epätoivon ja kaoottisten tunteiden purkamiselle.

Sen enempää avovankilasta kuin kuntoutusyksiköstäkään ei muodostunut Joukolle kiinnipitävää ympäristöä. Kummassakin paikassa jäi turvallisuuden kokemus puuttumaan, kun luottamuksellista suhdetta ei muodostunut sen enempää ammattilaisiin kuin vertaisiinukaan. Avovankilassa pelkkä opiskelumahdollisuus vailla kuntoutusta ei kannatellut riittävästi ja kuntoutusyksikön monimuotoiseen tukeen Jouko ei syystä tai toisesta pystynyt kiinnittymään. Molemmista paikoista hän halusi pois. Suhde projektityöntekijään oli muodostunut kiinnipitäväksi ympäristöksi, joka vastasi Joukon tarvitsevyyteen ja epävarmuuteen. Asiakassuhteesta oli muodostunut arvostava tila, joka tarjosi kokemuksen hyväksynnästä ja ymmärtämyksestä, vailla muutosvaatimuksia.

Valta on aina läsnä kohtaamisissa. Aitoa kohtaamista ja kuulluksi tulemistä ei voi syntyä, jos valta synnyttää asiakkaalle pelon tunteen, eikä hän uskalla avata elämäänsä ammattilaisille pelätessään mahdollisia seurauksia. (Laitinen & Ojaniemi & Tallavaara 2007, 101.) Projektityöntekijän merkityksestä turvallisena ihmisenä kertoo se, että Jouko valitsi hänet, vankilan työntekijän, yhteydenottonsa kohteeksi tilanteessa, jossa oli rikkonut sekä kuntoutusyksikön että vankilan sääntöjä. Anna-Kaisa Koskisen (2007) raportissa tulee esiin, kuinka tärkeäksi nuoret asiakkaat kokivat sen, että heitä kuunneltiin eikä syyllistetty tavoitteissa epäonnistumisista. Syyllisyyden ja häpeäpuheen väheneminen, jopa poistuminen, tuottivat edellytyksiä ottaa vastuu omasta elämästä. (Mt. 27–41.)

"Poikien kanssa ollaan keskusteltu siitä, että kun se mun kanssa työskentely tähtää rikoksettomuuteen ja päihdehaittojen ehkäisyyn, niin ei istu siihen, jos tekee koko ajan aktiivisesti rikoksia. Mutta toki olen työskennellyt niiden kanssa, jotka ovat retkahtaneet ja sitten sattuu rikoksia retkahdusten aikana. Ne semmoset hetket, jolloin tapahtuu retkahduksia, niin silloin työskentelyä tulisi tiivistää. Eihän ne ole hylkäämisen paikkoja." (projektityöntekijä)

Yhteistyössä projektityöntekijän kanssa Jouko on tutustunut ”päihteettömään minään” ja oppinut puhumaan asioistaan. Vuorovaikutus, omien asioiden esille tuominen, on ollut Joukolle hyvin vaikeaa ja sen alulle saamista vankeusaikana sekä hän itse että projektityöntekijä pitävät merkittävänä saavutuksena. Asiakassuhteessa käytävän dialogin tavoitteena on saada asiakkaan näkemykset esiin, työntekijälle ja itselle kuultaviksi. Dialogin avulla asiakas ”oppii puhumaan”, kun hän saa rauhassa etsiä sanoja ajatuksilleen ja tunteilleen ja työntekijä sovittaa omat puheenvuoronsa asiakkaan kertomaan.

Kokemus siitä, että osastolla on oppinut puhumaan omista asioista, tuli esiin useammassakin tutkimushaastattelussa. Isoissa suljetuissa laitoksissa vangin on vaikea tulla kuulluksi eikä juuri kukaan sitä edes ollut odottanut. Joukon arviossa painottui erityisesti projektityöntekijän merkitys vuorovaikutuksellisen dialogin ja kuulluksi tulemisen näkökulmasta. Asiakassuhteessa projektityöntekijän kanssa Jouko oli halunnut käsitellä ennen kaikkea perheasioita, tavoitteena suhteiden parantaminen itselle merkityksellisiin ihmisiin. Toinen tärkeä teema oli ollut asioiden hoitaminen ja siihen liittyen laajemminkin vastuunotto. Ennen vankilaan joutumista Jouko ei ollut ottanut asioiden hoidosta vastuuta. Siksi taitojen ja itseluottamuksen kasvu suhteessa oman elämän asioihin tuntuu arvokkaalta saavutukselta. Tulevaisuudelta Jouko toivoo ”normaalial elämää”: ammatin hankkiminen, työssä käynti ja perhe olisivat hyvän elämän sisältöjä.

Mikäli asiakassuhteessa toteutuu liittoutuminen ja keskinäinen luottamus, työntekijä pysyy asiakkaan rinnalla silloinkin, kun tämä epäonnistuu ja toimii kuntoutussuunnitelman vastaisesti (Järvinen 2006, 83–85). Projektityöntekijä on asiakkaan kokemusmaailmassa määrittänyt ei-tuomitseväksi ja turvallisiksi ihmiseksi, johon voi ottaa yhteyttä hädän hetkellä, virka-ajan ulkopuolellakin. Yhteiskuntaan integrointiin keskittyvässä auttamistyössä työntekijän ja järjestelmän äänten hallitsevuus helposti korostuvat erityisesti silloin, kun asiakas on passiivinen omista asioistaan eikä halua tai kykene hoitamaan asioitaan. Osallistavassa toiminnassa taas asiakkaan ääni kuuluu vahvana ja toisaalta asiakkaan ja työntekijän yhdessä jaettu ääni. Osallistavassa auttamistyössä asiakkaan tilanne, tavoitteet ja toiveet määrittävät suunnan, jota kohti yhteistyötä tehdään. Viime kädessä integraatio onnistuu vain, jos asiakas hyväksyy työskentelytavan ja suunnan. (Valokivi 2008, 50–68.)

5.5 DANIEL: ALAKULOJA JAKAMASSA

Luovuttamisen ja rajaamisen vastinparina on asiakkaan ymmärtäminen ja kunnioittaminen. Asiakas saattaa kohdata vain rajaavia viranomaistahoja, jolloin kukaan ei tartu hänen elämänsä kannalta oleellisimpaan asiaan. (Järvinen 2006, 138–144.) Ihmissuhteisiin ja sen myötä tunteisiin liittyvät asiat saattavat olla asiakkaan selviytymisen näkökulmasta kaikkein kriittisimmät.

Ahdistus, masennus ja pelot voivat muodostua jo vapautumisen ensimmäisinä päivinä integraatiopyrkimykset tuhoaviksi, jos asiakas jää ylivoimaisiksi kokemiensa tunteiden kanssa yksin.

Daniel on vapautunut vankilasta viidennen kerran, tällä kertaa siten, että ensiksi koevapauteen. Nuorella miehellä vankilavuosia on takana jo useita. Opiaatteja ja sen ohessa amfetamiinia hän on käyttänyt yli 10 vuotta. Daniel menetti vanhempansa varhaisessa teini-iässä ja siitä lähtien hän asui lastensuojelulaitoksessa, josta on melkein vain huonoja muistoja ja josta hän karkaili usein. Koulukodin jälkeen Daniel muutti asumaan itsekseen, huumeiden käyttö ja rikokset täyttivät elämän ja ensimmäinen vankilatuomio oli edessä 18-vuotiaana ja seuraavat lyhyin väliajoin eri vankiloissa, enimmäkseen kuitenkin Keravalla, koska Daniel on nuori ja kotoisin Etelä-Suomesta. Danielin mielestä vankilan ryhmämuotoisessa kuntoutuksessa ei pysty oikein avautumaan koska kaikilla on ”rooli päällä”, tunteita ei saa näyttää, vaan ”ollaan äijä”. Yksilökeskustelut vankilan erityisohjaajan kanssa ovat sen sijaan merkinneet hyvää kokemusta. Daniel kertoo keskustelleensa saman työntekijän kanssa viiden vuoden ajan. Kyseinen ohjaaja on ”ihana ihminen, joka kuuntelee oikeasti”.

Päihdekulttuurissa eläneillä on usein kokemuksia uhkailusta ja painostuksesta. Kokemusten kautta on sisäistetty vakaumus, ettei tule puhua henkilökohtaisista asioista eikä kuvitella sen enempää henkilökuntaa kuin toisia vankijakaan luottamuksen arvoisiksi. Ruotsalaisessa naisvankilassa tehdyssä tutkimuksessa osoittautui, etteivät vangit halua näyttäytyä heikkoina eivätkä näyttää tunteita, joita toiset voivat mahdollisesti käyttää hyväksi. Naiset puhuivat tutkijalle surusta, syyllisyydestä, häpeästä ja loukkaantumisesta, mutta eivät halunneet näyttää näitä tunteita muille vangeille eivätkä henkilökunnalle. (Lindberg 2005, 28–31.)

Keskittynyt kuuntelu saattaa olla juuri se, mitä asiakas kaikkein eniten kaipaa. Erityisesti kriisitilanteessa myötäelävä kuuntelu on ehdottoman tärkeää. Etenkään asiakassuhteen alussa ei ole syytä kiirehtiä tekemään tulkintoja, vaan kuunnella asiakasta aktiivisesti ja antaa hänen puhua kaikista mieltä painavista asioista. Vastavuoroinen keskustelu, kuulluksi tuleminen ja kiireettömyyden tuntu rakentavat kokemusta todellisesta kohtaamisesta. (Koskinen 2007, 27–28.)

Huumeita on tehnyt mieli eikä Daniel halua Itä-Helsingistä asuntoa, koska sieltä löytyy sekä velallisia että velkojia. Asuinyhteisö tuntuu toistaiseksi hyvältä vaihtoehdolta, apua on saatavilla käytännön asioihin ja ohjelmaa päivien täyteen. Danielin mielestä asumisen portaittainen eteneminen on hyvä vaihtoehto, koska hän toivoo onnistuvansa tällä kertaa jättämään vankilan lopullisesti, mutta ei oikein vielä tiedä mihin elämäänsä suuntaisi. Projektityöntekijä kuuluu Danielin tärkeisiin ihmissuhteisiin. Hänen kanssaan Daniel pystyy jakamaan henkilökohtaisia asioitaan, koska ”se on aito”.

Noin viikko tapaamisemme jälkeen Danielin huumeiden käyttö tuli ilmi, mutta hänelle saatiin järjestetyksi tilapäinen paikka entuudestaan tutusta hoitoyhteisöstä. Hoitjakson päättymisen jälkeen Danielin oli tarkoitus palata asuinyhteisöön ja valmistautua vähitellen siirtymään tukiasuntoon. Tämä ei kuitenkaan onnistunut päihteiden käytön vuoksi. Retkahdusta edeltävänä aikana Daniel oli ollut kovin ahdistunut ja retkahduksen myötä keskusteluissa projektityöntekijän kanssa oli päästy pahan olon ”yttimeen”. Vaikka asiat eivät edenneet toivotulla tavalla, ei yhteistyö projektityöntekijän kanssa kariutunut. Projektityöntekijän sanoin: ”Daniel käy kovaa, kovaa taistelua”.

Työntekijän väliintulo kriisitilanteessa voi auttaa asiakasta näkemään oman toimintansa ja tilanteensa ulkopuolisen silmin. Tämä puolestaan saattaa edesauttaa sitä, että asiakas pystyy muuttamaan elämänsä suuntaa ja saamaan kaaoksen hallintaan. Vaikka näin ei kävisikään, voi välittämisen kokemus jäädä merkitykselliseksi muistoksi seuraavaa yritystä vahvistamaan. (Laitinen & Ojaniemi & Tallavaara 2007, 75.) Danielin kohdalla retkahdukseen pystyttiin puuttumaan nopeasti, ja vaikka alkuperäistä suunnitelmaa jouduttiin muuttamaan, ei asiakassuhteen prosessi kuitenkaan katkennut. Danielin tarinassa nousee tärkeään merkitykseen yksilötyö sekä vankilan erityisohjaajan että projektityöntekijän kanssa. Heihin molempiin hän luottaa. Nämä työntekijät ovat kuunnelleet Danielia vaikeassa tilanteessa olevana ihmisenä, ei rikollisena narkomaanina.

Marginaali on tilallinen vertauskuva, joka kertoo sivussa, reunalla, syrjässä olemisesta. Usein sen synonyymina käytetty syrjäytyminen puolestaan viittaa alhaalla, takana tai ulkopuolella olemiseen. Syrjässä olemisen voidaan ymmärtää sekä tilallisena että symbolisena ulkopuolisuutena. (Jokinen 2004, 76.) Danielin elämässä konkretisoituu ulkopuolisuus sekä tilallisessa että symbolisessa merkityksessä. Hän on joutunut varhain alkaneen rikos- ja päihdekierteen seurauksena jäämään niin työmarkkinoiden, koulutuksen kuin ”normaaliasumisen” ulkopuolelle. Daniel on vuosikautia asunut laitoksissa, jotka sananmukaisesti eristävät yhteiskunnasta. Danielin elämäntapa ja kokemukset ovat kaukana ”normaalin tuolla puolen”. Suhteessa keski-vertokansalaiseen, ”meihin” hän ehdottomasti kuuluu ”toisiin, heihin”, mutta yrittäessään irti päihteistä ja rikoksista hän on jäänyt myös ”heidän” piirinsä ulkopuolelle. Daniel on muukalainen ”meille”, ”heille” ja itselleenkin. Hänen elämässään konkretisoituu kodittomuus kaikilla kolmella tasolla: Hän on asunnoton. Hän ei kuulu mihinkään ja hänen suhteensa omaan sisäiseen maailmaan on kadoksissa, jolloin voidaan puhua sisäisestä kodittomuudesta.

Kysymykseen ”miksi on tärkeää tutustua vankiin ihmisenä?” Kirsti Nieminen vastasi:

”Hän tutustuu varmaan itsekkin paremmin itseensä, että hän löytäisi sen oman hyvän pojan joka jokaisessa on. Koska se sieltä löytyy. Nuori ei aina itse löydä sitä, mutta hän löytää ehkä osasia. Vankeinhoidon

pitäisi se ymmärtää, että emme ole ihmeiden tekijöitä, mutta voimme löytää palasia sille pojalle itselleen ja ihan varmaan ne sitten jossakin kohtaa ovat hänelle eväinä. Vaikkei se syttyisi se lamppu hänen päänsään vielä sillä hetkellä.”

Palasten löytäminen kuvaa työtä, jossa tavoitteena ei ole ehyt tarina, vaan rikkiinäisyyden vähentäminen ja sietäminen. Eheytyminen on koko elämän kestävä projekti, joka ei tule koskaan valmiiksi.

5.6 JOOSE: KRIISIN KAUTTA ITSENÄISEEN ELÄMÄÄN

Kriisitilanne voi olla esimerkiksi kuntoutuksen keskeytyminen retkahduksen vuoksi, jolloin on nopeasti löydettävä uusi vaihtoehto. Tällaisen tilanteen edessä oltiin, kun Joosen pitkän aikaa hyvin jatkunut kuntoutus jouduttiin yllättäen keskeyttämään. Osastokuntoutus ja sitä seurannut rangaistuksenai- kainen kuntoutus oli sujunut kaikin puolin hyvin, mutta vapautumisen jälkeen olo kävi levottomaksi.

“Sitten kun olin muutaman viikon ollut vapaana ja olin vielä X-kuntoutusyksikön tiloissa niin siellä sitten kokeilin. Tai en tiedä mikä oli. Silleen oli vähän kadoksissa ja mielti että mitäs nyt tehdään kun olit vapaa niistä rutiineista niin tuli siten semmonen, että lähti ajatukset jonnekin. Yhtenä iltana kävin sitten hakemassa subutexiä ja vähän jotain pilleriä ja vedin sitten viimeisen piikin. Varmaan se oli itselle semmonen muistutus, että halusi herättää itsensä vielä, että mistä tuli, halusi muistuttaa, että mitkä asiat on siellä toisella puolella odottamassa. Tai koetinkivi, että kumpaan suuntaan lähtee.”

Retkahdus johti kuntoutuksen keskeytykseen, mutta ei sen katkeamiseen. Joosella olisi ollut mahdollisuus retkahdustyöskentelyn jälkeen palata kuntoutusyksikköön. Työskentelyn mahdollisimman tarkoituksenmukaisesta jatkumisesta sovittiin kriisipalaverissa, jossa WOP-osaston projektityöntekijällä oli vastuullinen tehtävä huolehtia jatkokuntoutuksen turvaamisesta.

“Projektityöntekijä ja kuntoutusyksikön henkilökunta ja oliko siinä mun sosiaalityöntekijä, pidettiin palaveri että mitä tehdään ja miten lähde- tään jatkamaan.”

Oikeaa ratkaisua jouduttiin vähän aikaa hakemaan, mutta lopulta päädyttiin siihen, että Joose palaa takaisin pääkaupunkiseudulle ja aloittaa intensiivisen työskentelyn projektityöntekijän kanssa. Ensimmäisenä tehtävänä oli yhdyskuntapalvelun suorittaminen, joksi ehdoton vankeusrangaistus oli saatu muutetuksi. Yhdyskuntapalvelun voi nähdä yhteiskuntaan integroitumista

tukevaksi rangaistusmuodoksi, koska sen sisältämä säännöllinen toiminta luo tyhjiin päiviin sisältöä ja rytimiä. Yhdyskuntapalveluun kuuluu myös valvojana toimivan Kriminaalihuoltolaitoksen työntekijän tarjoama tuki. Joosen tapauksessa projektityöntekijä hoiti tätä tehtävää. Kriisitilanteessa, kuntoutuksen katkettua ja sen myötä suunnitelmien kariuduttua, oli tärkeää, että sama työntekijä keskittyi tilanteen jäsentämiseen mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. Kriisissä oleva asiakas ei pysty muodostamaan työskentelysuhdetta monen työntekijän kanssa.

Työskentelyssä oli keskityttävä elämän perusasioiden, asumisen ja toimeentulon järjestämiseen, koska tuetun asumisen ja työllistymispolun järjestäminen kuntoutuspaikan kautta oli menetetty. Tämä kuvaa sitä, kuinka työskentelyssä ei voida lähteä yksioikoisesta tavoitteen asettelusta ja sen mukaisesta lineaarisesta etenemisestä, vaan työprosessia on suunnattava joustavasti asiakkaan muuttuneiden tilanteiden mukaisesti. Ensimmäinen oli turvauduttava Joosen vanhempien apuun, kunnes tukiasunto pienen odottelun jälkeen järjestyi Kriminaalihuollon tukisäätiöltä. Vaikka itsenäinen asuminen olikin toiveiden mukainen vaihtoehto, tuntui eläminen yksinäisenä ja toimettomana ahdistavalta:

”Kun sai sen 20 neliön tukiasunnon ja tuntui että seinät kaatuu päälle keskellä Helsinkiä, niin mietin, että pitäiskö mun lähteä tonne kulmille pummimaan.”

Yhteistyö projektityöntekijän kanssa painottui vapautumisen alkuvaiheessa käytännön asioiden järjestelyyn, mikä omin voimin olisikin ollut ylivoimainen tehtävä. Kun perusasioita hoidettiin yhdessä kuntoon, suuntauduttiin samanaikaisesti tulevaisuuteen uusia mahdollisuuksia kartoittaen:

”Virastoista ja sossusta ei ole aina niin helppo saada asioita tolalleen ja kun ei ymmärrä kapulakielisiä juttuja. Oli helppo A:n kanssa käydä asioita läpi ja täytellä hakemuksia ja kaikkia koulutusjuttuja mietittiin että mitä mä haluaisin tehdä. A ei oikeastaan tuputtanut mitään vaan poimi mun puheesta jotain osviittaa ja seuraavalla kerralla antoi joitain vaihtoehtoja että miltä nää susta näyttää.”

Byrokraattisesti toimiva sosiaalipalvelujärjestelmä syrjäyttää toimintakäytännöillään asiakkaita. Tilannetta pahentaa aikuissosiaalityön kuormittuneisuus: puuttuu työntekijöitä ja aikaa, mistä johtuen tarvittiin projektityöntekijä välittäjäksi palvelujärjestelmän ja asiakkaan välille. Useissa marginaaliryhmiin kohdistuneissa tutkimuksissa on raportoitu niin nuorten kuin vanhempienkin asiakkaiden vaikeudesta saada asioitaan hoidetuksi ilman tukena olevaa lähityöntekijää (Mäntysaari 2006, 115–131; Raitakari 2006, 61–62; Granfelt 2007b, 19–21; Lehtonen & Salonen 2008, 124–125.)

Työllistymismahdollisuuksia kartoitettaessa projektityöntekijä ei tyrkyttänyt

valmiita ratkaisuja eikä työskennellyt toimenpidekeskeisesti. Sen sijaan hän tarjosi vaihtoehtoja pohdittavaksi. Hän toi esiin uusia mahdollisuuksia, jotka mahdollisesti voisivat osoittautua toimiviksi, mutta joihin Joose sai itse ensin rauhassa tutustua. Yhdessä etsittiin ”vaihtoehtoista maailmaa” aiemman rikos- ja päihdekeskeisen sijalle. Kriisien ja vaikeiden asioiden läpi eläminen yhteistyösuhteessa edesauttaa luottamuksen rakentamista ja keskinäisen arvostuksen vahvistamista. Vuorovaikutuksessa toteutuva toiminta ja reflektio tukevat asiakkaan kuntoutumista, mutta tämän lisäksi ne edistävät myös työntekijän kehittymistä asiakkaidensa yhteiskunnallista asemaa yhä jäsentyneemmin ymmärtäväksi ammattilaiseksi.

Työn löytäminen Jooselle osoittautui yllättävänkin hankalaksi, kun rikostausta kääntyi esteeksi lupaavilta vaikuttavissa työhönottohaastatteluissa. Pettymysten jakaminen projektityöntekijän kanssa auttoi jaksamaan välillä toivottomalta tuntuvassa ponnistelussa. Työkokemuksen hankkimista varten tarvittiin erillisjärjestelyjä, kun työmarkkinoille pääsy yrityksistä huolimatta kariutui kerta toisensa jälkeen.

”Sitä helposti aattelee etten mä ikinä saa tällä taustalla tämmöstä kautta töitä. Puhuttiin että pitäis jotain kautta saada jotain työkokemusta.”

Etsiessään paikkaansa yhteiskunnassa ihmiset rakentavat samalla omaa identiteettiään. Erilaisissa marginaalipaikoissa elävät joutuvat rakentamaan identiteettiään vahvojen kulttuuristen stereotyyppien ympäröiminä, kulttuurisessa maisemassa joka ikään kuin ehdottaa valmiita identiteetikategorioita, kuten rikollinen ja narkomaani. (Jokinen 2004, 77–78.) Yhdessä tutun työntekijän kanssa on helpompaa vastustaa näitä leimaavia kategorioita, jotka ovat osallisuuden ja uuden elämäntavan esteitä. Leimatun identiteetin purkamisen on yksi yhteisen työn tehtävistä. Se on saatava puretuksi sekä asiakkaan sisäisenä kokemuksena että lähisuhteissa ja suhteessa yhteiskuntaan. Tämä tarkoittaa mahdollisuuksien luomista esimerkiksi työhön ja koulutukseen tasavertaisena muiden kanssa, vaikka usein ainakin aluksi erityistukea tarviten.

Yksinäisyys oli vapautumisen jälkeisen vuoden aikana iso ongelma. Jooselle ihmissuhteet ja vuorovaikutus ystävien kanssa olivat aina olleet hyvin tärkeä osa elämää. Vanhojen kavereiden jättäminen oli todella kova paikka, ”kaikista vaikein.” Asiakassuhde projektityöntekijään merkitsi myös ihmissuhdetta, jolla oli suuri merkitys vaikeista hetkistä ylitse pääsemisessä ja siten päihitteettömyyden ja rikoksettomuuden turvaamisessa.

”Tuli aika ajoittain semmosia tuntemuksia, että kun ei ole ketään kavereita ja pitäisikö mennä morjestaamaan vanhoja kavereita. Sitten piti valita A:n numero, tai joku muu. Ehkä eniten turvauduin A:han... Mä luulen että mä olen aina ollut hirveän avoin ihminen. Uskaltanut aika rohkeasti puhua omista asioistani. Kyllä mä olen A:lle aika avoimesti vuodattanut, ihan kaikkea mikä on silloin painanut mieltä.”

Asiakassuhde, jonka sisällä toteutuu arvostetuksi ja kuulluksi tulemisen kokemus, voi olla asiakkaalle arvo sinänsä, joka auttaa häntä kokoamaan voimiaan vaikeasta tilanteesta yli pääsemiseksi. Toisaalta keskinäiselle hyväksynnälle rakentuva suhde voi olla jopa edellytys sille, että päästään hoitamaan konkreettisia käytännön asioita. Hyvin toimiva vuorovaikutus luo edellytyksiä kokonaisvaltaisen tuen rakentamiselle: kun asiakas avaa elämäänsä työntekijälle, mahdollistuu eri elämänalueiden keskinäisten suhteiden hahmottaminen sekä ongelmien ja voimavarojen tunnistaminen.

Edellä olevasta sitaatista on luettavissa, kuinka suuren merkityksen projekti-työntekijän tavoitettavuus sekä konkreettisesti että symbolisessa merkityksessä saa asiakkaan elämässä. Symbolisella merkityksellä tarkoitan sitä, että asiakas kokee työntekijän helposti lähestyttäväksi ihmiseksi, joka on valmis paneutumaan asiakkaansa huoliin ja olemaan läsnä. Tuttu työntekijä on käytävissä tässä ja nyt eikä ohjaa asiakasta jonnekin muualle. Jälleen korostuu kuuntelemisen merkitys, toisin sanoen taito olla läsnä siten, että asiakas kokee tulevansa ymmärretyksi ja saa pahaa oloa jaetuksi.

Vankilasta vapautuneen nuoren kuuleminen ja vaihtoehtoisen tarinan rakentaminen rikoskeskeisen sijalle on WOP-ohjelman ydin. Asiakaslähtöisyys, jonka pohjalta rakennetaan yhteisö- ja yhteiskuntasuhteita on osastolla tehtävän ja vapautumisen jälkeisen asiakastyön arkea, jossa asiakassuhde saa kehyksekseen yhteiskuntapolitiikan toimintajärjestelmän. Kokonaisvaltaisella työotteella tuetaan vankilasta vapautunutta nuorta löytämään uusia kiinnikkeitä ja toiminta-areenoita rikos- ja päihdekulttuurin sijaan.

Yksi WOP-projektin työntekijöistä määritteli oman työnsä ydinajatuksen näin:

”Että hyväksyis itsensä semmoisena kuin on, paremmaks voi tulla. Ni-menomaan tää, koska aina on potkittu päähän, niin on antanut periks sitten. Että saa voimaa elää tässä ja nyt.”

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

WOP-projektissa kuntoutuksesta on muodostunut psykososiaalinen kokonaisuus, joka koostuu yksilö-, ryhmä- ja yhteisötasolla toteutuvasta nuorten vankien ja vankilasta vapautuneiden parissa tehtävästä työstä. Asiakaskeskeistä työtä täydentää verkostoyhteistyö, jonka avulla pyritään parantamaan nuorten vankien asemaa sosiaalipoliittisessa palvelujärjestelmässä. Ryhmämuotoisen kuntoutuksen ja yksilötyön yhdistäminen toisiaan tukevaksi kokonaisuudeksi ohjelman tasolla ja yksittäisten vankien kuntoutusprosesseissa tarvitsee kehyykseen kuntoutusmyönteisen yhteisön. Kuntoutusmyönteisen osaston rakentaminen vankilaympäristöön vaatii osaston koko henkilökunnan sitoutumista kuntouttavaan työotteeseen, huolellista paneutumista ohjelmaan osallistuvien vankien valintaan ja yhteisöllisyyden tavoitteellista rakentamista kuntouttavan toiminnan osana.

Kuntoutusmyönteisen yhteisön perusrakenteet muodostuvat vankien keskinäisestä vertaistuesta, vartijoiden vuorovaikutuksellisesta työorientaatiosta ja erityisohjaajien riittävästä läsnäolosta osastolla. WOP-projektissa rakentunut kuntouttavan toiminnan kokonaisuutta ja kuntoutuksen osa-alueita voi kuvata käsitteellä ”arvostava tila”. Arvostava tila merkitsee vankien kohtaamista vaikeassa tilanteessa elävinä ihmisinä, joiden osallisuus ja sitoutuminen oman kuntoutusprosessinsa kaikkiin vaiheisiin ovat välttämättömiä kestävien tulosten saavuttamiseksi. WOP-projektissa korostuu asiakassuhteen merkitys yksilö-, ryhmä- ja yhteisötasolla toteutuvassa työssä. Projekti on osoitus siitä, että vankilassa on mahdollista luoda keskinäiseen arvostukseen ja luottamukseen perustuvia yhteistyösuhteita vankien ja työntekijöiden kesken.

Ohjelma on riittävän monipuolinen, intensiivinen ja pitkäkestoinen mahdollistamaan kuntoutukseen sitoutumisen siten, että vangilla on osastokuntoutuksen jälkeen edellytykset onnistua rangaistuksenaikaisessa kuntoutuksessa ja sitoutua vapautumisen jälkeiseen ammatilliseen tukeen. Kuntoutukseen sitoutuminen on prosessi, joka vaatii aikaa. Osasto tarjoaa mahdollisuuden oppia hyödyntämään yhteisöä, ryhmiä ja yksilökeskusteluja oman kuntoutumisen välineinä.

WOP-ohjelmassa yksilötyön osuus on runsas ja monipuolinen. Yksilötyöhön sisältyy ensinnäkin vapautteen valmennus, johon kuuluu jatkokuntoutuksen järjestäminen ja sosiaalisen tilanteen kokonaisvaltainen selvittäminen, kuten asuminen, toimeentulo, velkajärjestely, työ ja koulutus. Yksilötyön toisen ulottuvuuden muodostavat ammatilliset keskustelut koskien vangin perhesuhteita ja muita merkityksellisiä ihmissuhteita. Kolmanneksi, kahdenkeskisissä keskusteluissa käsitellään paitsi päihderiippuvuutta myös laajemmin vangin elämänhistoriaa, jolloin hänelle tarjoutuu tilaisuus keskustella henkilökohtaisesti merkityksellisistä aiheista. Osastolla ja vapautumisen jälkeen vangille

voidaan tarvittaessa tarjota psykoterapeuttista tukea. Yksilötyön merkittävä osuus kuntoutuksessa, projektityöntekijän psykoterapiakoulutus ja psykologin palvelut ovat tehneet mahdolliseksi sen, että myös vaikeasti mielenterveysongelmaisia vankeja on voitu valita osastolle ja tarjota heille vapautumisen jälkeen ammatillista tukea.

Hyväksymismenettelyn läpikäyneiden toimintaohjelmien rinnalle (Kalterit taakse®- ja Suuttumuksen hallinta -kurssi) on asiakaslähtöisyyden periaatteella kehitetty ”paikallinen ryhmä”, Kasvuryhmä, joka keskittyy tukemaan uuden identiteetin etsimistä ja alulle saattamista itsetuntemuksen vahvistamisen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen avulla. Kasvuryhmässä pohditaan ja keskustellaan sensitiivisistä aiheista sillä henkilökohtaisuuden asteella kuin osallistujilla kulloinkin on valmiutta. Kasvuryhmä on osoitus siitä, kuinka osastolla annetaan työntekijöille tilaa kehittää omaehtoisesti työtään ja samalla kehittyä työntekijöinä.

Yhteistyössä Kriminaalihuollon tukisäätiön (Krits) kanssa on suunniteltu ja toteutetaan vapautumisen eri vaiheissa (rangaistuksenaikainen kuntoutus, koevapaus, ehdonalainen vapaus) olevien vankien tuetun asumisen palveluja sekä siihen integroituja kuntoutuspolkua. Yhteistyön keinoin Keravan vankilalla on mahdollisuus pyrkiä vaikuttamaan vankilasta vapautuvien nuorten asemaan asunto-, työ- ja koulutuspolitiikan sektoreilla samanaikaisesti kun konkreettisesti kehitetään esimerkiksi asumispalveluihin kiinnittyviä nuorten vankien tarvitsevuuteen vastaavia kuntoutusjatkumia. WOP-projektin voimakas kiinnittyminen sosiaalipoliittiseen palvelujärjestelmään on lisännyt suljetun vankilan osastojen avoimuutta yhteiskuntaan ja edesauttanut vuorovaikutusta keskeisten yhteistyötahojen kanssa.

Projektityöntekijän vankilassa alkava ja vapautumisen jälkeen jatkuva asiakastyö on mahdollistanut nopean puuttumisen ja intensiivisen tuen kriisitilanteissa. Tällä tavoin on voitu estää vapautumisen jälkeisen elämän ajautuminen kaaokseen ja pystytty etsimään vaihtoehtoisia ratkaisuja alkuperäisten suunnitelmien kariuduttua. Viranomaisverkostoissa projektityöntekijä on toiminut vankilasta vapautuneen nuoren lähityöntekijänä ja verkoston sisäisenä yhdyshenkilönä.

Oikeaan ajankohtaan osuva vankilakuntoutus voi merkitä rikos- ja päihdekierteen käännetapahtumaa eli sitoutumista uuden identiteetin rakentamiseen. Osastokuntoutus tarjoaa mahdollisuuden rauhassa sitoutua prosessin seuraavaan vaiheeseen, jossa projektityöntekijän merkitys korostuu. Vapautumisen jälkeen toteutuvan projektityön avulla on pystytty tukemaan vapautuneiden portaittaista sijoittumista koulutukseen ja työelämään. Koska Keravan vankila on suljettu laitos, ovat mahdollisuudet vahvistaa työelämän valmiuksia rangaistusaikana varsin rajalliset. Vankilan muuttaminen nuorten vankien lähtökohdista kehitetyksi avolaitokseksi lisäisi edellytyksiä tarjota monipuolisemmin koulutukseen ja työelämään valmentavia palveluja. Avolaitoskon-

tekstissä vapautteen valmentavaa työtä voi toteuttaa sitoen sitä kiinteämmin yhteiskuntaan ja sen palvelujärjestelmään.

WOP-projekti on osoitus siitä, että kokonaisvaltaista ja pitkäjännitteistä kuntoutusta on mahdollista toteuttaa myös suljetuissa laitoksissa. Ohjelman vakiinnuttamiselle osaksi Keravan vankilan kuntouttavaa ja vapautteen valmentavaa toimintaa on vahvat perusteet. Ohjelman tärkein voimavara ovat työhönsä sitoutuneet, ammattitaitoiset ja vankeja arvostavat työntekijät.

Ohjelmaa voi joustavasti soveltaa myös osaksi isojen suljettujen laitosten toimintaa, naisvankien kuntoutusjatkumolta rakennettaessa sekä kehitettäessä avolaitosten kuntoutusta ja vapautteen valmennusta. Ohjelman toteuttaminen edellyttää vangeilta paitsi sitoutumista päihitteettömyyteen myös kykyä tulla toimeen yhteisössä ja osallistua vuorovaikutukseen. Sosiaalisesti hyvin vetäytyvä tai toisaalta erittäin manipuloiva henkilö ei sovellu yhteisöllisyyden periaatteelle rakentuvaan osastokuntoutukseen.

Osastolla tulee olla omat vartijat, joiden tehtäviin kuuluu tavanomaista huomattavasti intensiivisempi ja monipuolisempi vuorovaikutus vankien kanssa. Vartijat toimivat lähityöntekijöinä, joten heidän merkityksensä kuntoutusmyönteisen yhteisön rakentumisessa on suuri. Vartijoilla tulee olla mahdollisuus kouluttautua toimintaohjelmien ohjaajiksi ja saada työnohjausta.

WOP-ohjelman toteuttaminen edellyttää, että kuntouttavalla henkilökunnalla on paitsi päihde- ja sosiaalialan osaamista myös mielenterveydellisiin kysymyksiin kohdistuvaa asiantuntemusta. Työntekijöiden ammatillisen osaamisen ja jaksamisen turvaamiseksi tulee järjestää mahdollisuus sekä yksilötyönohjaukseen että työryhmän työnohjaukseen.

Vapautteen valmennus ja suunnitelmallinen vapautuminen edellyttävät joko WOP-ohjelman mukaista osittain vankilassa, osittain vapautumisen jälkeisissä tilanteissa vangin tukena olevaa työntekijää tai sosiaalityöntekijää, jolla on mahdollisuus osallistua vapautumisjärjestelyihin ja auttaa vankia hankkimaan ammatillinen tukihenkilö jo vankeusaikana. Esimerkiksi Kylmäkosken vankilassa toteutettu Vapari-ryhmä on mahdollistanut vapautumisen jälkeisen sekä ammatillisen että vertaistuen järjestymisen ennen vapautumista.

On tärkeää, että kuntoutuksen tueksi muodostetaan toimivia yhteistyösuhteita vankien näkökulmasta keskeisiin tahoihin. Nämä voivat ottaa vastuun ohjelman tietyistä osa-alueista, kuten WOP-ohjelmassa Helsingin seurakuntayhtymän erityisnuorisotyön keskus Snellu on osallistunut perhepäivien järjestämiseen. Verkostoja luomalla lisätään yhteistyökumppaneiden tietoisuutta vankilakuntoutuksesta ja saadaan heitä sitoutumaan paitsi yksittäisten vankien tukemiseen myös vapautteen valmentavan toiminnan kehittämiseen.

Avolaitos on paras ympäristö WOP-ohjelman kaltaisen toiminnan toteuttami-

selle, koska se mahdollistaa muun muassa työ- ja koulutuspolkujen luomisen, yhteydet tuettuihin asumispalveluihin ja rahankäytön opetteluun. Silloin kun ohjelmaa toteutetaan suljetussa laitoksessa, osaston toiminnat tulee pitää erillään muusta vankilasta ja pyrkiä järjestämään suljetusta laitoksesta vapautuville mahdollisuus rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen. Vankeinhoidon sisäisten jatkumojen (osastokuntoutuksesta avolaitokseen ja sen jälkeen rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen) avulla voidaan tarjota myös pitkäaikaisvangeille mahdollisuus osallistua ohjelmaan siten, että se tukee pitkäjänteistä vapautumiseen valmentautumista.

WOP-ohjelman kaltaista toimintaa voi soveltaa kunkin vankilan olosuhteiden ja vankien tilanteiden mukaisesti. Ohjelman ydin muodostuu päihdekuntoutuksesta ja kokonaisvaltaisesta vapauteen valmennuksesta. Nuorten miesvankien ja naisvankien parissa tehtävässä työssä sensitiiviset aiheet, kuten mielenterveyden järkkyminen, vanhemmuus, seksuaalisuus ja lähisuhdeväkivalta ovat osoittautuneet tärkeiksi teemoiksi. Vankien parissa lähityötä tekeviä ja vankeja kuuntelemalla voidaan rakentaa kuhunkin laitokseen mahdollisimman tarkoituksenmukaisesti toimiva kuntoutuskokonaisuus käyttäen WOP-ohjelman aineksia soveltuvin osin.

7 KIITOKSET

Tutkimus on toteutettu Järvenpään sosiaalisairaalan tutkimusyksikössä ajanjaksolla 1.3.2007-28.2.2008, ja sen johtajana on toiminut YTT, tutkimuspäällikkö Jouni Tourunen. Keravan vankilan työntekijät Pirjo Poutala ja Tuija Eskelinen tekivät aloitteen tutkimuksen käynnistämiseksi, ja WOP-projektin työntekijät osallistuivat tutkimusprosessin kaikkiin vaiheisiin.

Kiitän erityisohjaaja Jaana Rostia ja Rita Toivosta, jotka ammattitaidollaan vakuuttivat minut siitä, että suljetussa vankilassa on mahdollista tehdä korkeatasoista psykososiaalista työtä. Projektityöntekijä Tuija Eskeliselälle ja Juhani Boströmille kiitos mahdollisuudesta osallistua aitoihin asiakastyön tilanteisiin. Tuija Eskelisen kanssa käydyt keskustelut ovat opettaneet minulle paljon psykoterapeuttisesti suuntautuneesta työstä vankilasta vapautuneiden nuorten parissa. Projektipäällikkö Pirjo Poutala, apulaisjohtaja Minna Peltonen ja Keravan vankilan entinen johtaja Kirsti Nieminen tekivät ymmärrettäväksi WOP-projektin kehityshistorian ja ideologian. WOP-osaston vartijat Anki Koschin, Päivi Hirvonen ja Mika Tamminen osoittivat arkisella työllään, kuinka tärkeä merkitys valvontahenkilökunnalla on kuntouttavan työn toteutuksessa.

Omistan tutkimukseni niille nuorille miehille, jotka kertoivat minulle elämästään vankilassa ja sen ulkopuolella.

Helsingissä 10. lokakuuta 2008

Riitta Granfelt

SUMMARY

This study is a development research, which was financed by the Criminal Policy Department of the Ministry of Justice, carried out in the research unit of Järvenpää Addiction Hospital, and focused on the Work Out Project (WOP) of Kerava Prison. The purpose of the study is to produce information on young prisoners' rehabilitation, activities preparing for freedom, and professional support after release so that it can be utilised in the stabilisation and development of young prisoners' comprehensive rehabilitation in Kerava Prison and, also, more widely in the rehabilitative activities of the prison services. The aim is to analyse and interpret the empirical data accumulated in Kerava Prison in 2001–2007 in order that it can be used when establishing wards for young offenders in the district prisons.

The research material consists primarily of interviews with the WOP workers, prisoners, and clients released from the ward. The study material also includes reports concerning the project and a small-scale observation material. During the study period (1 March 2007 to 28 February 2008), the WOP was applied in two rehabilitation wards both of whose personnel and prisoners participated in the study. The study material was gathered in several different phases in Kerava Prison and, additionally, in the homes of those released from the ward, in the premises of the Silta-Valmennusyhdistys Association, in the housing community of the Probation Foundation, and in the work premises of the project workers responsible for the support after release.

The WOP rehabilitation and related activities preparing for freedom form a versatile unity in which the different parts (individual work, family work, community work, and networking) support one another. Individual work has a notable role alongside with group rehabilitation. Prisoners appreciate individual work both as an opportunity to plan further rehabilitation and preparation for freedom individually and as a possibility to discuss personal issues confidentially. The distinct strength of the project is the expertise in mental health problems because of which community rehabilitation has also been possible for those prisoners who have serious mental health problems in addition to substance dependence.

In the project, a planned release with long-term support is realised so that, firstly, most prisoners complete the end part of their sentence in rehabilitation as part of their sentence term. Secondly, the co-operation with the project worker established in prison continues for at least six months after release. The content of the project work is determined based on that the needs of each young prisoner released from the ward are met individually. The client work with a project worker continuing after release enables quick intervention and intensive support in crisis situations. In this way, it is possible to

prevent that the life after release does not descend into chaos and to look for alternative solutions when the original plans have failed. In the network of authorities, the project worker functions as an individual counsellor of the young released prisoner and as an internal contact person of the network.

With the help of the project work, it is possible to support the released prisoners' gradual placement in education and in the labour market. Because Kerava Prison is a closed institution, the possibilities to reinforce the abilities related to employment are quite restricted during imprisonment. Changing prison into an open institution, which was developed based on the needs of young prisoners, would increase the possibilities to offer more versatile services orientating to education and employment. In an open institution, work preparing for freedom can be realised by tying it more tightly to society and its service system.

The WOP is an example of that it is possible to realise comprehensive and persistent rehabilitation also in closed institutions. Activities accordant with the WOP programme should be established as a permanent part of the rehabilitation of young prisoners and the professional support after release so that there would no longer be insecurities connected with the continuance of the programme which disturbed the planning of the client work and the co-operation of the work group during the year the study was made. The most important resources of the programme are the workers who are committed to the work, are competent, and respect prisoners.

The programme can flexibly be applied to the activities of large closed institutions, the planning of the rehabilitation continuums of female prisoners, and the development of rehabilitation and preparation for freedom in open institutions. The realisation of the programme requires prisoners to commit themselves to abstinence from substances and they have to be able to get along in a community and participate in interaction. The ward has to have its own prison officers whose duties include significantly more intensive and versatile interaction with the prisoners than normally. The realisation of the programme requires that the rehabilitation staff have besides competence in the fields of substance abuse and social work, also expertise in mental health issues. In order to secure the professional competence and coping of the workers, they have to have an opportunity to get work counselling.

The preparation for freedom and the planned release process require either a worker who supports the prisoner partly in prison and partly in situations after release in accordance with the WOP programme or a social worker who is able to participate in the release arrangements and to help prisoners to get a professional support person already during imprisonment. It is important that rehabilitation is supported by forming functional co-operation relationships with instances essential from the point of view of prisoners. Establishing networks increases the co-operation partners' knowledge of pri-

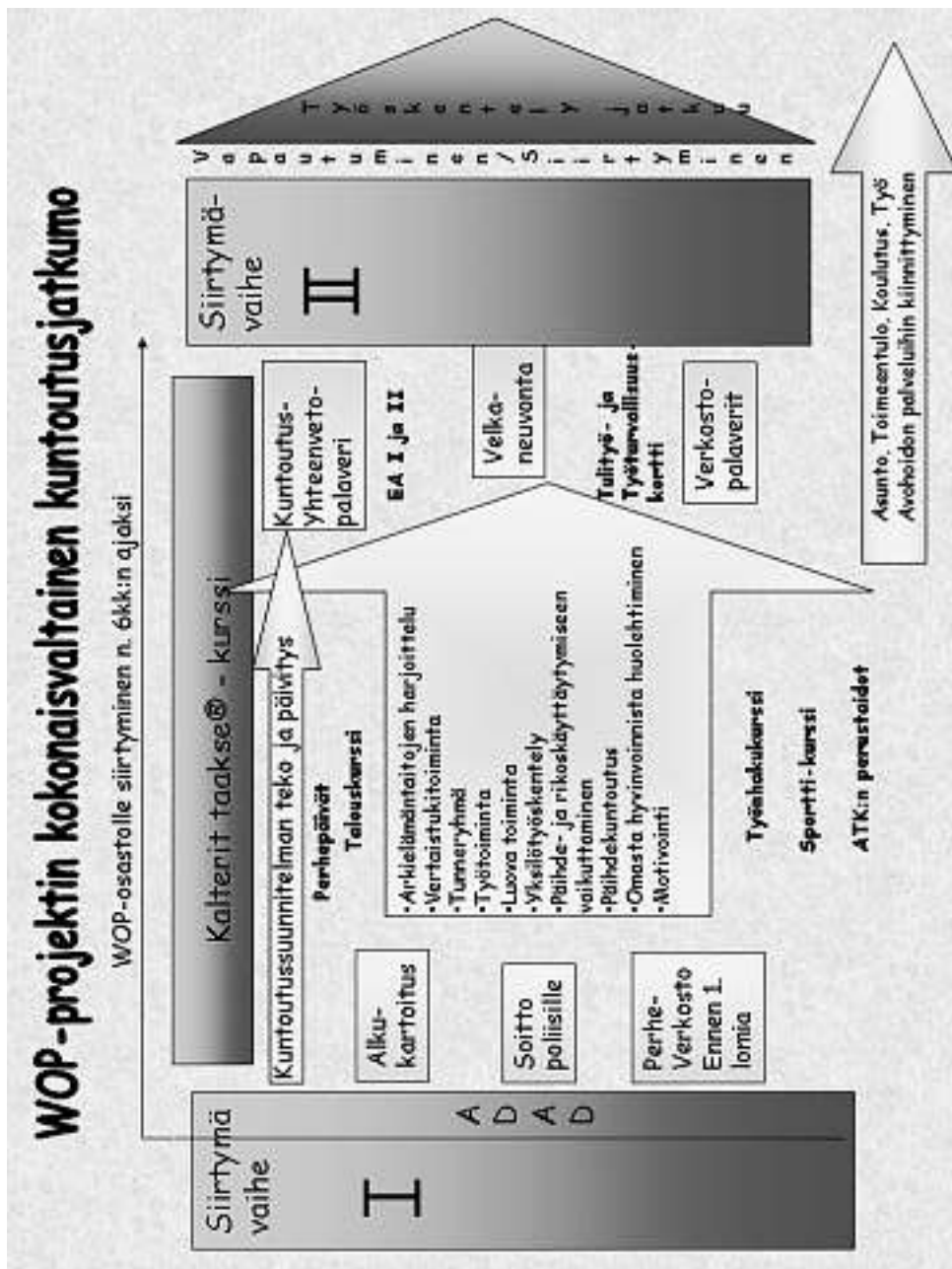
son rehabilitation and involves them in the supporting of individual prisoners and the development of the activities preparing for freedom. The activities of the ward have to be arranged separate from the other parts of the prison and prisoners, who are about to be released from closed institutions, have to be arranged a possibility to participate in rehabilitation during the sentence term. With the help of internal continuums in the prison services, it is also possible to offer long-term prisoners an opportunity to participate in comprehensive rehabilitation programmes similar to the WOP programme and, thus, enable a persistent preparation for freedom.

KIRJALLISUUS:

- Granfelt, Riitta (2003) Vankilasta kotiin vai kadulle? Vangit kertovat asunnottomuudesta. Ympäristöministeriön julkaisu 613. Helsinki: Ympäristöministeriö, 12.
- Granfelt, Riitta (2003) Päihdeettömien päivien talo. Tutkimus Kivitaskuyhteisöstä asukkaiden tulkitsemana. Espoo: Espoon Diakoniasäätiö.
- Granfelt, Riitta (2005) Vapautuvien vankien tuettu asuminen. Teoksessa Hynynen, Raija (toim.) Asuntoja ja tukea asunnottomille. Arviointi tuetun asumisen toimintamalleista. Ympäristöministeriön julkaisu 745. Helsinki: Ympäristöministeriö, 119–157.
- Granfelt, Riitta (2007a) ”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa” Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto, Julkaisuja 2.
- Granfelt, Riitta (2007b) Tuettua polkua vapauteen. Selvitys Kriminaalihuollon tukisäätiön asumispalveluista ammatillisen tuen näkökulmasta. Helsinki: Kriminaalihuollon tukisäätiö, Raportteja 1.
- Haapasalo, Jaana (2006) Rikoksenteekijöiden hoito-ohjelmat vaihtoehtoina rangaituksille. Teoksessa Lohiniva-Kerkelä, Mirva (toim.) Väkivalta. Seuramukset ja haavoittuvuus. Terttu Utraisen juhlakirja. Helsinki: Talentum.
- Holmberg, Tiina (2000) Lapset ja perheväkivalta. Opas vanhemmille, lastensuojelun ammattilaisille ja muille lasten kanssa työskenteleville. Helsinki: Lasten Keskus.
- Husso, Marita (2003) Parisuhdeväkivalta. Lyötyjen aika ja tila. Tampere: Vastapaino.
- Hypén, Kimmo (2004) Vankilasta vuosina 1993–2004 vapautuneet ja vankilaan uudestaan palanneet. Helsinki: Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2004.
- Hyytinen, Riitta (2007) Lapsi, huumeperhe ja toivo. Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutusprosessissa. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto ry.
- Hänninen, Vilma (2000) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis 696.
- Jokinen, Arja (2004) Asuntola kulttuurisella kartastolla. Teoksessa Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 74–97.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Järventie, Irmeli (1993) Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrien näkökulma itsemurhiin. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 34.
- Järvinen, Minna-Kaisa (2007) Asiakas-työntekijäsuhteen dialoginen arviointi kriminaalihuollossa. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto, Julkaisuja 1.
- Karsikas, Vuokko (2005) Selvin päin olosta tulee hyvä fiilis. Päihdeongelmaisten vankien voimaantuminen. Helsinki: Rikosseuraamusviraston julkaisuja 3/2005.
- Kokko, Riitta-Liisa (2003) Asiakas kuntoutuksen yhteistyöryhmässä. Institutionaalisen kohtaamisen jännitteitä. Helsinki: Kuntoutussäätiö, tutkimuksia 72.
- Korkiamäki, Riikka & Nylund, Marianne & Raitakari, Suvi & Roivainen, Irene (2008) Yhteisösosiaalityö kansalaisyhteiskunnan ja asiakastyön rajapinnassa. Teoksessa Roivainen, Irene & Nylund, Marianne & Korkiamäki, Riikka & Raitakari, Suvi (toim.) Yhteisöt ja sosiaalityö. Kansalaisen vai asiakkaan asialla? Jyväskylä: PS-kustannus, 9–20.
- Koski, Arja (2007) Työn eetoksena hyvä elämä tehostetun palveluasumisen yksikössä. Uutta moniammatillista työyhteisöä rakentamassa. Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tamperensis 1251.
- Koskinen, Anna-Kaisa (2007) ”Vaihtoehtoinen tarina” Mitä on sosiaalinen muutostyö? Helsinki: Yliopistopaino, SOCCAn ja Heikki Waris –instituutin julkaisusarja nro 14.
- Krok, Suvi (2008) Kerrostalonaapurusto yhteisöllisyyden kokemuksena. Teoksessa Roivainen, Irene & Nylund, Marianne & Korkiamäki, Riikka & Raitakari, Suvi (toim.) Yhteisöt ja sosiaalityö. Kansalaisen vai asiakkaan asialla? Jyväskylä: PS-kustannus, 193–207.

- Kulmala, Anna (2006) Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tamperensis 1148.
- Kulmala, Anna & Valokivi, Heli & Vanhala, Anni (2003) Sosiaalityön kohtaamisia asiakkaiden kertomana. Teoksessa Satka, Mirja & Pohjola, Anneli & Rajavaara, Marketta (toim.) Sosiaalityö ja vaikuttaminen. Jyväskylä: SoPhi, 125–141.
- Kääriäinen, Juha (1994) Seikkailijasta pummiksi. Tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 1/1994.
- Laitinen, Merja (2004) Häväistyt ruumiit, rikotut mielet. Tutkimus lapsina läheisyyhteissä seksuaalisesti hyväksikäytettyjen naisten ja miesten elämästä. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, Merja & Ojaniemi, Pekka & Tallavaara, Marja-Sisko (2007) "Nyt kuullaan meitä asiakkaita" – Tutkimus kohtaamisesta, tiedosta ja osallisuudesta lastensuojelun työprosesseissa. Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. B. Tutkimusraportteja ja julkaisuja 53.
- Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula (2007) Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti Janus, 4, 316–332.
- Laitinen, Merja (2008) Seksuaalinen hyväksikäyttö, petetyksi tuleminen ja yhteisöllisen tuen mahdollisuudet. Teoksessa Roivainen, Irene & Nylund, Marianne & Korkiamäki, Riikka & Raitakari, Suvi (toim.) Yhteisöt ja sosiaalityö. Kansalaisen vai asiakkaan asialla? Jyväskylä: PS-kustannus, 261–281.
- Lehtonen, Leena & Salonen, Jari (2008) Asunnottomuuden monet kasvot. Helsinki: Ympäristöministeriö, 3.
- Lindberg, Odd (2005) Kvinnorna på Hinseberg. En studie av kvinnors villkor i fängelse. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen, rapport 14.
- Lindfors, Maria-Terttu (2005) Masentuneen ihmisen autetuksi tulemisen kokemus. Teoksessa Lindqvist, Marja & Kuvaja, Terttu & Rasilainen, Arja (toim.) Masennus – mustaa ja valkoista. Helsinki: Therapie-säätiö, 116–129.
- Loijas, Sari (1994) Rakas rämä elämä. Vammaisten nuorten elämänhallinta ja elämänkulku. Helsinki: Stakes, Raportteja 155.
- Makkonen, Hannu (1986) Psykosomatiikka lääkärin työssä. Teoksessa Rekola, Juhani & Blomqvist, Kirsti & Kauttu, Kyllikki & Makkonen, Hannu (toim.) Sairauden viesti. Psykosomatiikasta antropologiseen lääketieteeseen. Helsinki: Kuntoutussäätiö, 219–227.
- Malloch, Margaret (2000) Women, Drugs, and Custody. The Experiences of Women Drug Users in Prison. Winchester: Waterside Press.
- Mäntysaari, Mikko (2006) Syrjiikö sosiaalityö? Teoksessa Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.) Vääryyskirja. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 115–131.
- Mönkkönen, Kaarina (2005) Toiminnallinen vaikuttaminen. Maallikkous vuorovaikutuksen energialähteenä. Teoksessa Nylund, Marianne & Yeung, Anne Birgitta (toim.) Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus. Tampere: Vastapaino, 277–299.
- Naisvankityöryhmän mietintö (tulossa) Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.
- Nurminen, Raija (2000) Hiljainen tieto hoitotyössä. Helsinki: Tammi.
- Näkki, Pirjo (2006) Vankien velkaantuminen ja yhteiskuntaan integroituminen. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, julkaisuja 38.
- Peltomaa, Marjo (2005) Kuntoutumisvalmius tarpeenmukaisen mielenterveyskuntoutuksen suunnittelun perustana. Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunta, Tutkimusraportteja ja selvityksiä 49.
- Petersilia, Joan (2003): When Prisoners Come Home. Parole and Prisoner Reentry. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Peräkylä, Anssi (1986) Vartijan näkökulma. Tutkimus vanginvartijoiden työhön liittyvästä tulkintakehyksestä. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskus. Julkaisut 1/1986.
- Pohjola, Anneli (1994) Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämänkulku toimeentulotukea vaativien tilanteiden varjossa. Rovaniemi: Acta Universitatis Lapponiensis 5.
- Pohjola, Anneli (2003) Tutkijan eettiset sitoumukset. Teoksessa Pohjola, Anneli (toim.) Eettisesti kestävä sosiaalitutkimus. Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Työpapereita 47, 53–67.
- Polkujen rakentamista pääteiden välille. Kriminaalihuollon päihdetyön kehittämishank-

- keen arviointitutkimus. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto, julkaisuja 3.
- Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia. Tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykeinoista koulukotihoidossa. Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tamperensis. Ser.A.Vol.388.
- Pösö, Tarja (2002) Käsitteet, paha ja tutkijan rajat. Teoksessa Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus, 108–126.
- Pösö, Tarja (2004) Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 133.
- Pösö, Tarja (2005) Kun paikka menee tutkijaan. Teoksessa Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.) Toinen tieto. Kirjoituksia huonososaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 118–135.
- Raitakari, Suvi (2006) Neuvottelut ja merkinnät minuuksista. Vuorovaikutuksellisuus ja retorisuus nuorten tukiasumisyksikön palaverissa ja tukisuunnitelmissa. Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tamperensis, 1183.
- Rikoksista rangaistujen tuen tarve. Suositukset yhteistoiminnalle. Vankien jälkihuolto-työryhmän raportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä, 6
- Ruckenstein, Minna & Teppo, Annika (2005) Vankien väliset valtasuhteet ja väkivallan pelko suljetussa vankilassa. Helsinki: Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2005.
- Ruisniemi, Arja (2006) Minäkuvan muutos päihderiippuvuudesta toipumisessa. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis 1150.
- Satka, Mirja & Karvinen, Synnöve & Nylund, Marianne (2005) Mitä sosiaalityön käytäntötutkimus on? Teoksessa Satka, Mirja & Karvinen, Synnöve & Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (toim.) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia-kustannus, 9–19.
- Sennett, Richard (2004) Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa. Tampere: Vastapaino.
- Sinkkonen, Mirja (2005) Masennuksen arviointia ja diagnostiikkaa. Teoksessa Lindqvist, Marja & Kuvaja, Terttu & Rasilainen, Arja (toim.) Masennus – mustaa ja valkoista. Helsinki: Therapeia-säätiö, 135–148.
- Silvasti, Tiina (2001) Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tourunen, Jouni (2000) Epäilyksen polttopisteessä. Tutkimus päihdekuntoutusosastosta vankilassa. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 112.
- Tourunen, Jouni & Perälä, Jussi (2004) Kohti kognitiivista yhteisöhoitoa? Helsingin vankilan päihdeittömän osaston arviointi- ja kehittämistutkimus. Helsinki: Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2004.
- Utriainen, Terhi (2004) Suojaavat kehykset ja alaston kärsimys. Teoksessa Utriainen, Terhi & Honkasalo, Marja-Liisa & Leppo, Anna (toim.) Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä. Tampere: Vastapaino, 226–252.
- Valokivi, Heli (2008) Kansalainen asiakkaana. Tutkimus vanhusten ja lainrikkojien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tamperensis 1286.
- Vankeinhoidon päihdestrategia vuosiksi 2005–2006.
- Vuorinen, Risto (1990) Persoonallisuus ja minuus. Helsinki: WSOY.
- Väkeväinen, Niina (2005) Murhasta tuomittuna elinkautista vankeutta suorittavien naisten elämä vankilassa. Helsingin yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Sosiaalityön pro gradu –tutkielma. Julkaisematon.
- Väyrynen, Sanna (2007) Usvametsän neidot. Tutkimus nuorten naisten elämästä huumekeuvioissa. Rovaniemi: Lapin yliopisto, Acta Universitatis Lapponiensis 118.
- Weckroth, Antti (2006) Valta ja merkitysten tuottaminen korvaushoidossa. Etnografinen tutkimus huumehoitolaitoksesta. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja 47.
- Winnicott, D.W. (1971) Playing and Reality. London and New York: Tavistock Publications.
- Ådahl, Susanne (2004) ”Enemmän kiinni maassa ei voi ollakaan”. Kärsimyksiä maisemassa. Teoksessa Utriainen, Terhi & Honkasalo, Marja-Liisa & Leppo, Anna (toim.) Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä. Tampere: Vastapaino, 82–109.

LIITE 2

WOP-PROJEKTI 2004 – 2008

Projektissa aloitti 66 nuorta

Projektiin hakeneista, joita ei valittu, on vankilaan palannut 24/35 (68,5 %)

Projektin keskeytti 11 nuorta (18 %), joista vankilaan on palannut 6/11 (54,5 %)

Projektin läpikäyneistä on palannut vankilaan 7/45 (15,5 %)

Seurantatuloksia toukokuusta 2004 helmikuuhun 2008

13/55 suorittaa edelleen tuomiotaan

10/13 jatkaa WOP-kuntoutuksessa

3/13 jatkaa tuomion pituuden takia muulla vankilan osastolla (1) tai avovankilassa (2)

42 asiakasta on vapautunut

2/42 ei ole halunnut jatkotyöskentelyä

42 vapautuneesta juuri nyt (maaliskuu 2008)

17 on työssä

10 opiskelee

5 on laituskuntoutuksessa

8 avokuntoutuksessa

2 on vankilassa

4 ei ole sijoittunut mihinkään

1 on kuollut

Tilaukset:

Rikosseuraamusvirasto / Viestintä

puh. 010 36 88500

fax 010 36 88446

tiedotus.rise@om.fi

ISBN 978-951-53-3113-7 nid.

ISSN 1458-4131